

MAGYARORSZÁG FELFEDEZÉSE

ERDEI FERENC FUTÓHOMOK

A DUNA-TISZAKÖZ FÖLDJE ÉS NÉPE

A T H E N A E U M

MAGYARORSZÁG FELFEDEZÉSE

SZERKESZTI: SÁRKÖZI GYÖRGY

ERDEI FERENC: FUTÓHOMOK

FUTÓHOMOK

A DUNA-TISZAKÖZ FÖLDJE ÉS NÉPE

ÍRTA:

ERDEI FERENC

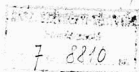
35 FÉNYKÉPFELVÉTELLEL

A Z A T H E N A E U M K I A D Á S A

A VÉDŐBORÍTEK KÉPE SZABÓ KÁLMÁN FELVÉTELE

13.657/1

A D U N A - T I S Z A K Ö Z

A T Á J

Jóitalú folyóvizet, barmoknak kedves legelőt és televény-földet kínált ez a táj a honfoglaló magyaroknak, hogy a rátelepülők sorsát véget nem érő küzdelemmel kösse a saját sorsához. Békésebb évszázadokban a letelepülő magyarság hajtotta uralma alá a természet csendes és háborgó elemeit: erdőkké szelídítette a vadont, halászhelyekké a vizeket, mezővé, szántókká és kertekké a pusztaságot; harcok idején pedig a természet nyerte vissza hatalmát és ingoványokká, kietlen pusztává vadította a mezőket, futóhomokkal borította el a kerteket. A természet és ember izgalmas küzdelmének történetéről ad számot a Duna-Tisza tája.

A ligetes, bokros, álló- és folyóvizekkel táplált mezőség a honfoglalást követő egy-két évszázad alatt a lassan-lassan európai kultúrnívóra emelkedő magyarság munkája s a bevándorló idegenek által behozott gazdasági kultúra révén a középkori kultúr-táj arculatát öltötte magára. A félnomád állattenyésztők végtelen legelőit és pusztaságait szántóföldek szakították meg, kertek tarkították; falvak keletkeztek az alkalmas pusztákon és városok falai emelkedtek a féltettebb helyek védelmére. Egyedül a kunpuszták őrizték meg a honfoglalás előtti steppék ősalapotát. Ellenségjárások, elemi csapások és egyéb romlások nyomait hosszabb-rövid idők munkája mindig eltörölte, mígnem az enyhér változatos táj áldozatul esett a törökdúlásoknak.

A török harcok mindenestül elsöpörték a megelőző századok kultúrmunkájának a gyümölcsét és kiszolgáltatták az ember keze

munkáját az elemek rombolásának. Pusztává vadult a volt kultúr-táj és átvette uralmát a vadvíz, a szikessedés és az ingovány.

Erre a sorsra jutott az egész Nagy-Alföld, de a Duna-Tisza-közét külön csapás is sújtotta : a homokosodás.

A kun pusztákat füves steppéknek mondják a középkori kútfők; homokszigetekről, vándorló buckákról csak nagyritkán történik említés : évszázados gypesedés, vízjárás és erdőségek fogvartartották ezt a veszedelmes elemet. 1790-ben Kecskemét határának csak egyhatoda volt futóhomok, 1815-ben pedig már öthatoda. Nyilvánvaló, hogy ez a homokosodás a 18. és 19. század fordulóján hatalmasodott el. Jegyzőkönyvek és följegyzések úgy szólnak a homok terjedéséről, mint kiismerhetetlen veszedelemről, melynek senki sem tudja okát és következményét. A későbbi magyarázatok is megoszlanak keletkezése felől. Egyes történetírók a török pusztításokat : az erdők felégetését, a művelt földek elvadulását vélik a homokosodás előidézőjének, mások a vad-vizek mértéktelen lecsapolását és a folyók szabályozását emlegetik s a kiszáradásban látják a homok felszabadulásának az okát. Mindkét magyarázat sántít, mert a török pusztítások már a 18. század elején véget értek, a homokosodás pedig egy századdal később következett be s a folyók szabályozása és vizek lecsapolása csak a 19. században vette kezdetét. Más oknak kell lennie s legkihívóbb az, hogy a 18. század meggondolatlan erdőirtásai és a pusztáknak rendszer és kellő kultúra alá vettetés nélkül való feltörése voltak a távolabbi okok, közelebből pedig a századforduló aszályos esztendei szabadították el a folyékonyvá vált forró homokot. Bármely ok idézte is elő, a következmény egyképp ugyanaz : a legveszedelmesebb tájelen romboló elhatalmasodása a békésebb évek és az ember munkája felett.

A 19. század kultúrmunkájának hatalmas erőket kellett legyőznie. A zabolátlan vizek és a vándorló homok mellett a puszták fátlansága is nehezítette a munkát és sokáig kétségessé tette az eredményt. A homok megkötése, a vizek szabályozása, erdők és kertek sárpítése, magánosok, községek és az állam munkája gátat vetett ugyan a romboló elemeknek, de az eredmény, amit a mai duna-tiszaközi táj mutat, nem zavartalan győzelem a természet erői felett. Megkötött nagyrészt a homok, mederben folynak a vizek, de a viruló kertek és gyümölcsös-erdők csak szige-

tek a pusztában s a víz már akkor is távol marad, amikor égető szükség lenne rá, az ember pedig nem leli a helyét a kertek és a mezők között. Ha beköltözik, földjei sínylek meg, ha pedig földjére települ, távol a várostól, méltó igényei szenvednek szükségét.

A jelenlegi táj még nyugtalan elemeket rejt s izgalmas harcok vetik előre árnyékukat. Fontos szakaszokon tehetetlen az ember a természettel szemben s ahol sikerült a termelés igájába fogni ezeket az erőket, ott is küszködve birkózik vele, társadalma még régebbi idők maradványa, nem tud az új helyzethez igazodni.

A föld, melyen a Duna-Tisza-köz egymillió társadalma él, valóságos gyűjteménye a magyar medence földneveinek. Északon a Magyar Középhegység nyulványai a magyar hegy- és dombvidéket képviselik, a két folyó partja, a Bácska és a duna-tisza-közi hátság pedig az Alföld minden vidékének a talaját.

A legfőbb és legjellemzőbb rész a hátság. E diluviális eredetű emelkedés a folyóköz egész középrészét elfoglalja és 110—140 m magas buckái futóhomokból állanak, melyek az északnyugati szél irányában helyezkednek el.

E homok nagyrészen a Dunából származik s a szelek szárnyán jutott el a folyóköz legtöbb helyére, beborítván annak agyag és lösz felszínét. Rideg és sovány talaj ez a homok, azonban távolról sem alkalmatlan mezőgazdasági kultúrára, mint ahogyan azt egy századdal ezelőtt tartották, sőt ellenkezőleg kellő feljavítással a legjobb szőlő- és gyümölcstermő föld.

Azokon a helyeken, ahol a szél a homokot kifujja, vízállások, szikes tavak keletkeznek, melyek a buckákhoz hasonlóan északnyugat felé tartó sorokban helyezkednek el. Idők folyamán e vízállásokból halastavak, szikes fürdők és nádasok lettek.

Magában foglalja ez a homokos hátság az egész Kiskunságot, Kecskemét, Nagykovács és Cegléd határának legnagyobb részét, továbbá a Bácska északi felét.

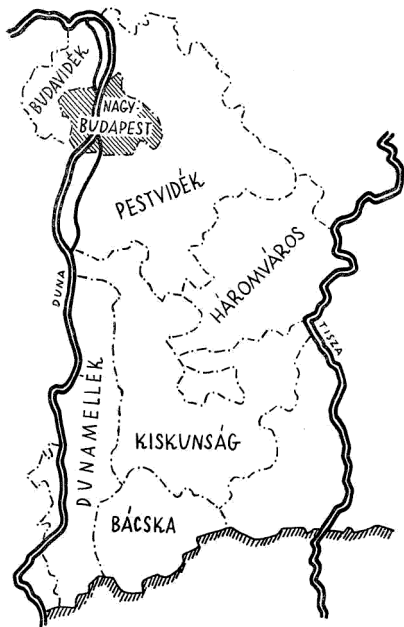
A Duna balpartja 25—30 km szélességben alluviális hordalék. Folyami és réti agyag, mely a Duna szerteágazó medrei partján rakódott le. Kiváló termőtalaj ez a föld s a legrégebbi mezőgazdasági kultúra színhelye. Idetartozik az egész ráckevei, kalocsai és dunavecsei járás, továbbá Baja környéke. Annyira éles természetes határa van e partvidéknek, hogy a közigazgatási egységek határai is pontosan ehhez igazodnak.

A Duna-hajlás jobbpartját a budai és pilisi hegyek foglalják el. Ezeknek a hegyeknek a termőrétege kevés kivétellel vörös vasas agyag, Budapest felett pedig humuszos agyag. A budai és pilisi hegyek rejtik a legtöbb kitermelésre érdemes ásványi anyagot. Égetésre alkalmas tömött mészkőben gazdag Borosjenő, Csobánka, Csővár, Nagykovácsi és Üröm, építőkönek alkalmas homokkővet termelnek ki Nagykovácsiban és Törökbálinton, barnaszénen Pilisszentivánban és Vörösvárott.

A Duna balpartján emelkednek a Magyar Középhegység szelídebb nyúlványai: a Cserhát, Mátra, Bükk lankái. E dombok termőrétege hasonló a budai hegyekéhez s azonkívül lösz, amelyet vályogtalaj takar. Kitermelhető ásványi anyagként Fót és Páty mészkövet szolgáltat, Vác, Vácrátót, Galgagyörk és Kisnémedi pedig cementgyártásra alkalmas különféle kőzeteket.

A két nagy határfolyó, a Duna és a Tisza adja a vidék vízrendszerének alapvonalait. Vízválasztó a Gödöllő—Monor—Kecskemét—Kiskúnhalas vonal, a két folyó tehát megközelítően egyenlő részben osztozik a Duna-Tiszaköz területén. Míg azonban a Tisza elég szorosan zárkózik a hátság lejtőjéhez, addig a Duna 20—30 km-nyire eltér attól. A Kunszentmiklós—Kiskőrös—Nádudvar—Baja vonal jelzi a Duna igazi keleti partját, eddig a vonalig ágaztak a folyó medrei. A közéjük eső rész gyakorta tartozott a dunántúli vármegyékhez. Történeti sors, mezőgazdasági kultúra, települési rendszer és társadalmi struktúra szerint pedig ma is dunántúli jellegű ez a vidék.

A két határfolyó mellékvizei minden különös jelentőség nélkül valók, nevezetesebbek azok az állóvizek, szikes és édesvízi tavak és mocsarak, melyek egyrészt a Duna-Tiszaköz árterületein, másrészt a hátságon magán terülnek el. Egyrészüik csak rövidéletű — esővízzel, hólével, talajvízzel megtelt lefolyástalan mélyedés —, másrészüik homokbuckák közt gyülik meg a szélhordta laposokban s ha a fölszínen látszólag kiszárad is, alul mindig ingovány marad. Ilyen nagyobb »laposok«, »székek« a Varsányi turján, Öreg turján, Nagyturján, a Szikes- és a Sóstó, a Madarasi tó, a Nagyszék, a Nagyfehérszék, a Társasági szék, a Kolomtó, az Ágasegyházi rét, a Nagyrét és a halasi, kecskeméti és egyebütt is található Fehér Tavak. Ezek a szikes laposok, ha nyáron kiszáradnak,

kicsiny kanyargó vízfolyások maradnak, meredek parttal és mélyen elázott fenékekkel, ezeket nevezik «pados sziknek».

A szikes tavak és mocsarak keletkezése még nem tisztázott kérdés. Addig pedig minden védekezés és talajjavítás csak tapogatózás és kockázatos sikerű kísérlet. Legkockázatosabb a lecsapolás, ami hiteles adatok bizonyossága szerint több kárt okoz, mint hasznot.

A természeti viszonyok jól megkülönböztethető vidékekre tagolják a Duna-Tisza-közét s nagyjában a történeti-társadalmi összefüggések is igazodnak e határokhoz, úgyannyira, hogy az jellegzetes kisebb egységekre tagozódik.

Élesen határolt és egységes rész a Duna jobbpartja: *Buda-vidék*. A régi Pilis megye ez, az egyetlen hegyvidék, többségben lévő német lakossággal, erős iparral, bányászattal és alárendelt földműveléssel. Tájéképileg ez a vidék a legváltozatosabb.

Összetettebb terület a balpart, a Budapest vonzáskörébe eső rész: *Pestvidék*, a régi Pest megye. Lakossága számottevő arányban idegennépelem (német, szlovák, szerb), ipara és földművelése egymással egyensúlyban álló. Lankás dombos-völgyes táj jellemzi e vidéket.

Sajátos történeti fejlődés ad különállást a homokos hátság északi-keleti részén fekvő «Három Városnak». Mind a három város — Kecskemét, Nagykovács, Cegléd — egyformán mezőváros, tehát a legsajátosabb magyar települési forma reprezentánsa. A török elől való futásoknak köszönhetik létüket és régi polgárosult fejlődéssel dicsekedhetnek. Homokos föld, túlnyomó földművelés, kert kultúra, tanyarendszer és színmagyar lakosság jellemzi e városokat.

A homokos hátság megmaradt részén a *Kiskunság* területén Noha etnikai összetételében sokat változott ez a vidék, jellegzete különállása ma is kétségtelen. Mezővárosok, tanyák és új telepítések szellőrfalvak, kerti kultúra és túlnyomó földművelés jellemzik a Kiskunságot.

A *Bácska* a legnagyobb arányú és legfejlettebb szántó-veteménygazdaság földje. Nagy falvak, erőteljes kapástermelés és erősen kevert népesség jellemzik.

A *Dunamellék* mintha nem is a Duna balpartján feküdne. Története, termelési formái, települése, gazdaság-társadalmi szerkezet a Dunántúlé, éppen ezért lényegesen különbözik a Duna-Tisza-köz összes többi vidékétől.

A NÉP

Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Bács-Bodrog vármegyék 2,500.000 holdnyi területén közel 1,200.000 ember él. A terület tájegységein az alábbi arányban oszlik meg a népesség:

Budavidék	94.000 lélek
Pestvidék.....	480.000 „
Három Város	205.000 „
Kiskunság	205.000 „
Bácska	82.000 „
Dunamellék.....	133.000 „

Városban él 300.000 ember. E városok közül Baja, Vác, Szentendre, Aszód nyugateurópai értelemben vett kisvárosok, Kecskemét, Cegléd, Nagykőrös, Kiskunhalas, Kiskunfélegyháza és Kaloosa pedig mezővárosok.

Külterületen lakik 370.000 lélek, akik közül »városias külterületen« él a budavidéki 10.000 lakos legnagyobb része; Pestvidéken külterületi 110.000 lélek (jobbára majorok lakossága); a mezővárosoknak és a Kiskunságnak együttesen 225.000 a külterületi lakosa, akik nagyrészt tanyalakók; a Dunamellék 24.000 kinnélő népessége leginkább majorokban és szállásokban lakik.

Az egész népességnek a kisebbik fele (500.000) lakik csak kisebb-nagyobb falvakban.

Ahány települési forma, annyi társadalmi kérdés. A Duna-Tisza-köz magában foglalván csaknem az összes honi települési formákat, rendkívül alkalmas területe a települési egységek gazdasági, társadalmi földterítésének, sőt felfedezésének. Kecskemét, Cegléd, Nagykőrös a magyar mezővárosok legjellemzőbb és legértettebb képviselői, külterületeik a tanyák és »tanya-községek« minden fajtáját kitűnően példázzák; a Dunamellék az ősi kis falvak hazája s ugyanitt vannak az ú. n. szállások, amelyek különböznek minden más magyar telepformától; a Kiskunság és a Bácska az óriásfalvaké; Pestvidék a majorok és uradalmi falvak hazája; Budavidéken kertvárosok és külső lakótelepek vannak. Vác, Baja, Szentendre és Aszód pedig nyugati értelmű kisvárosok.

Az egyes tájak alapvető különbsége feltűnően kiütözik a népmozgalom jelenségeiben.

Legmagasabb természetes szaporulata van a most belterjesülő s aránylag fiatal településű Kiskunságnak ($14\frac{0}{100}$); utána következik Pestvidék ($12\frac{0}{100}$), amelynek Budapest közelsége nyújt fejlődési lehetőséget; egyforma szaporaságú Budavidék és a Bácska, mindkét helyen a gyarapodó németek feltűnően magas arányszáma hozza ki a viszonylag magas $11\frac{0}{100}$ -et; a Három Város $8\frac{0}{100}$ -nyi szaporulata már polgárosodó és születéskorlátozó paraszttársadalomra utal; a Dunamellék megfáradt dunántúliás jellegű paraszttársadalom ($6\frac{0}{100}$ -es természetes szaporulat), egyes falvai állandóan fogyatkoznak s szaporodási többletet csak a közbenlevő német falvak biztosítanak e résznek (Hartán pl. $22\frac{0}{100}$).

Az elvándorlási arány még közvetlenebbül utal a társadalom fejlődési irányára.

Pestvidéknek nincs vándorlási különbözete. Jelentékeny számban költözik ugyan területéről Budapestre a lakosság, a távolabbi vidékekről Budapestre törekvő népáramlás viszont a fővárost környező falvakban folyik szét. Budavidék bevándorlási többlettel dicsekedhet ($6\frac{0}{100}$), és pedig főképp a kertszerű telepekre való kiköltözés révén. Rajta kívül csak a Bácska mutat föl bevándorlást, amire magyarázatot adnak a csikériai és kelebiai parcellázások, a rohamosan belterjesülő termelés s a viszonylag csekély népsűrűség. A Három Városnak nagy a vándorlási vesztesége ($-5\frac{0}{100}$), és pedig társadalmuk rohamos polgárosodása és az ebből következő Budapestre való áramlás folytán. A Kiskunságból és a Dunamellékről is egyformán $-5\frac{0}{100}$ az elvándorlás, de ez az egyforma szám gyökerében eltérő okok folyománya: a Dunamellék fáradtan és kényelmesen polgárosodó parasztsága jórészt Budapestre özönlik altisztnek és egyéb alkalmazottnak, a soványföldű Kiskunság energikus népe pedig a Bácska felé terjeszkedik cselédnek, feleskertésznek, s lassan birtokos gazda lesz az új helyén.

A Duna-Tisza köz nemcsak a népvándorlás idejében volt a népek országútja, hanem a legutóbbi betelepülés idején is. A török hódoltságot csak a Dunamellék, Pestvidék északi része és néhány mezőváros vészeltte át, de ezek is csak részben őrizhették meg törökkelőtti népállományukat. Legkevesebb volt a vesztesége a

Duna-ágak közt meghúzódó falvaknak: Solt, Taksony, Pataj, Uszód, Fajsz, Szeremle, Csátalja népessége nagyjából ma is az Árpád-korban letelepülők utóda. Ki- és beáramlás történt itt is, pusztítás is elegendő, mindamellett megvan a folytonosság a nemzedékek egymásrakövetkezésében. Igényes és fáradt fajta ez. Paraszti kultúrája elérte azt a fokot, ami primitív feltételek közt elérhető, nincs kedve tovább parasztul élni. Szép földjeiket és kertjeiket megindulás nélkül hagyják el városi csillogásért. Semmi kezdeményező hajlamuk nincs s az asszonyok szava a döntő közöttük. Egykedvű lenézéssel szemlélik a körülöttük körömszakadtáig dolgozó németeket és nem tartják érdemesnek a küzdést. Egyrészüik még néprajzi érdekesség, különösen a kalocsavidékiek, ezek mint szolganép, még nem oly igényesek az étellel és halállal szemben.

Hasonlóan megvan a folytonosság Halas, a kun szállások és Nagykőrös népanyagában. Volt idő, mikor ezeken a helyeken csak töredéknyi törzsök népesség maradt együtt, de az elmenekültekből is szállingózott vissza, úgyhogy mindegyik hely törzsök magyarsággal dicsekedhet. Dicsekszik is. A kun városok familiái ijesztő töménységben mutatják az ázsiai eredetű karaktert: hivalkodók, keményfejűek, egymást marók, fegyelem és alázat nélkül valók. A kőrösiek nem kúnok, de nem kevésbé tömény magyarok s ma is van bennük annyi tartás, hogy azt hinné az ember, Dózsa György tán nem is Ceglédén mondta el szövegét, hanem Kőrösen. Arany Jánosnak természetesen bírhatatlanul önzők, parlagiak és szükfejűek voltak.

A többi helyek magyarsága jövevény nép. Északmagyarországi és dunántúli eredetűek, a török után telepedtek mostani lakóhelyükre. Karakterük hígabb és erőtlenebb, mint az ősi helyeké, hisz csak az egybetelepedés óta forrtak össze, vagy esetleg maradtak meg egymás mellett vegyest. Ma kitapogatható karakterük nem olyan vérbe ivódott jelleg, mint a kúnoké vagy a kőrösi magyaroké.

Kecskemét és Cegléd népe vállalkozó és igényes. A legjobb termelők, derült életigenlők, de egyben hatalmaskodók és hivalkodók is. Leginkább a ceglédiek s kevésbé a kecskemétiak. Ugyanitt a zsellérség gyöngye és hajlékony, de vállalkozó kedve nem hiányzik. A kiskunságiak igénytelenebb és erőtlenebb nép.

A kún gazdák pöffeszkedők és távolságtartók, evők-ivók és parancsolók. A többi helyek gazdái alázatosabbak és szorgalmasabbak. A zsellérek pedig határtalanul szorgalmasak, vállalkozók és törik magukat. Hódítani tudnak és szeretnek. Beszivárognak a dunamelléki egykés falvakba, a mezővárosok gazdaportáira s mint cselédck, felesek, tanyások, megvetik a lábukat. S a „gyüttment pápistáknak» kijáró lenézés ellenére emberekké lesznek és hódítanak. A Bácska magyarjai olyanok, mint a kiskunságiak; vagy onnan vándoroltak be, vagy hasonló eredetűek. Különös és vonzó Jánoshalma: a hajdani Jankovác népe ma is rácos ruhában jár, de írástudói írásokkal igyekeznek bizonyítani feltétlen magyarságukat. Páratlanul igyekvő és pihenést nem ismerő fajta: a pusztákból évek leforgása alatt korteket varázsoztak, piacuk egyre nő és számos kereskedőfamiliát neveltek. Kérkedés és hivalkodás nélkül dolgoznak, parasztviseletben járnak, de éber emberi és polgárosodó igényük van, s politikai bátorságuk is jó helyen áll. A buda- és pestvidékiek között sok a szolganép és sok a város felé néző kispolgár, sok az idegen elem, nem is állanak oly keményen a világban, mint a többi vidékek népe.

A szerb telepeseek nagyon régiek s a hódoltság utáni betelepítések már meglévő színfoltokhoz tapadtak. Számuk a bunyevácokkal együtt sem sok: 10.000, amelyből 1000—1000 él Buda és Pestvidéken, 2000 a Kiskunságban és 6000 a Bácskában. A szerb falvak nem állanak szigetként a magyarság között. Legidegenebbek Budavidéken, de ez mindenestül idegen ország. A Duna mellékén egészen egyszőrűek a magyarokkal. Előljárnak a kerti termelésben s a kofálkodást az odavaló magyarokkal versenyt üzik. Mindenben hasonulnak. Igényesek, nem törik magukat, nem szaporodnak, s ők is kívánják a kényelmesebb, polgáriasabb életet. A bunyevácok nagyobb tömböt képeznek a Bácskában, de ezeken a helyeken is inkább a németektől válnak el, mint a magyaroktól. Háromnyelvű falvakban a magyarok mögött állnak, mind a szorgalom és vagyongyűjtés, mind a szaporodás terén s így még távolabb esnek a németektől.

A németeké más és sokkal idegenebb világ.

A betelepült svábok, bárhonnan hoztak magukkal kijegecsedett karaktert és kultúrállományt, idők folyamán mindkettő csak jobban megkövült.

Mások a balparti németek és mások a jobbpártiak. A balparti kíméletlenül szívós és hódító fajta. Pusztuló magyaroktól minden földet megvesznek s azokon az elérhető legjobb gazdasági kultúrát honosítják meg. Szövetkezetet és társulást létesítenek s a szolidaritás soha nem kérdés közöttük. Kényelmesebbek, de nem kevésbé energikusak a bácskaiak. Legelsővonalbeli mezőgazdaság és előrehaladott polgárosodás jellemzi őket s fantáziájuk nem is terjed ezen túl. Félelmetesen biztos ez a nép kispolgári előrehaladásában s a biztonság alapja a kíméletlen és visszaesés nélküli munka. A jobbpárti, a budavidéki német kisebb arányú és tétovább emberfajta. Adott helyzetét nem tölti ki úgy, mint a balparti, meg sem közelíti azoknak az életszintjét és gazdasági kultúráját. Nem indult fejlődésnek, nem hódított s gazdasági kultúrája is megrekedt. Mindamellett ellenálló fajta. Nem emészti magát, de ökonomiával dolgozik és nem siker nélkül. Bezárkózottak s nem polgárosodnak úgy, mint a balpártiak és a bácskaiak.

A MULT

A Duna-Tisza-köz törökkelőtti története csak a tájnak a története. Mindaz, ami addig történt, az előidőknek tanulságos, de nem meghatározó erejű lefolyása. A mai társadalom élete a hódoltság utáni újjáépítéssel kezdődik, mert ami nem pusztult is el a török-tatár és az azt követő kuruc-labanc harcok alatt, az is lényegesen átalakult.

Budapesti és kecskeméti múzeumok tanúsága szerint mindenkor lerakta itt a maga rétegét. Emlékek kerültek elő a Duna-Tisza-közén a réz- és bronzkorszakból, jelölül annak, hogy már akkor is ember lakott ezen a tájon. A budapesti gyűjtemények a római korból is tengernyi emléket őriznek, mint az első magas civilizációjú társadalom dokumentumait, a kecskeméti múzeum pedig páratlan érdekességű népvándorlaskorabeli hun, avar és szármata emlékek sorát, bizonyosságul arra, hogy a nagy hírű város határa az előidőkben is nevezetes volt.

A honfoglalók legelőször a Duna-Tisza-közét szállották meg. Ezen a vidéken van Alpár, az első komoly csata színtere és itt

van Pusztaszer, az első nemzetgyűlés helye. A honfoglalók törzsei a kúnpuszták kivételével birtokba is vették a két folyó között s később a vezérek idejében is főszerepet vittek ennek a területnek a nemzetségei.

A szentistváni országépítés mindjárt a szervező munka kezdetén megalapította a Duna-Tiszaköz vármegyéit. A ma egyesült vármegye helyén három vármegye és több apró helyhatóság alakult, aminek a természeti viszonyok adják a magyarázatát: részint a Duna elágazásai, részint a különböző tavak és mocsarak tagolták így a tájat. Visegrád vagy Pilis vármegye volt az első szentistváni megye s területén négy vár állott az Árpád-korban: Visegrád, Buda, Ó-buda és Solymár; Pilis vármegye magában foglalta a mai egyesült megye egész dunajobbparti részét. A régi Pest megye viszont megfelelt a mai Pestvidéknek, szintén ős vármegye volt s területén egyetlen város állott: Pest, amely különösen az Anjouk és Mátyás idejében virágzott. Solt megye a mai Dunamellékét foglalta magában a Csepel-szigettel együtt; lényegileg nem volt önálló vármegye, hanem fajszi széke Fehér megyének, később azonban gyakorta vármegyeszámba vették; erősített helye volt Kalocsa, akkor is már érseki város. A mai Bács megye területén a régi Bodrog megye állott, s Kiskunhalas határát is magában foglalta.

Több kisebb helyhatóság is volt vidékünkön: így a csepeli ispánság, a sárközi szék, továbbá a Kiskunság, ezek közül azonban csak a Kiskunságnak van különös jelentősége.

A kúnok 1239-ben jöttek az ország területére. 1279-ben László király privilégiuma szabályozta társadalmi formáikat és megnevezi első szállásaikat. Hontor, Mizse, Kecskemét, Halas, Zentelt, Kolbász és Berény voltak ezek a szállások; három kerületet alkottak: a Jászságot, a Nagykunságot és a Kiskunságot. A Kiskunság három részből állott: halasi, mizsei és kecskeméti szék-ből. A főszék volt Halas, a Kiskunság főfészeke, ebbe a székbe tartozott még Félegyháza. Kisebbség voltak a mizsei és a kecskeméti szék.

A korszakalkotó pusztítás 1526-ban kezdődött, amikor a mohácsi csata után a török hadak két ágra szakadva a Duna és Tisza mentén vonultak vissza hazájukba, miközben mindenütt nagy pusztítást és prédálást vittek véghez. Ez a beköszöntő zsákmányolás a birtokbavételt jelképezte, ettől kezdve állandóan

török zsoldosok tanyáztak a meghódított tartományban. Volt olyan idő, amikor magában Pest megyében 12.000 főnyi sereg emésztette a lakosság javait. A leigázott területen kialakított török államszervezet szigorúan hadi-pénzügyi organizmus volt. Csak a birtokbantartás, az adó- és a zsákmányszedés szempontjai érvényesültek az igazgatásban, mással (vallás, igazságszolgáltatás) a török nem törődött. Ez a szervezet volt az oka egyrészt annak, hogy a magyar hatóságok továbbra is megmaradtak bizonyos hatáskör birtokában (igazságszolgáltatás, vallási igazgatás), másrészt annak, hogy a török uralom a végsőkéig kiuzsorázta és elpusztította a hódoltsági területeket. Egyedül a megduzzadt mezővárosok népe tudott nagy ügyvel-bajjal fennmaradni ennyi veszedelmek közepette.

Az egyesült Pest megye urai Fülek várában gyüleseztek s aggodalommal figyelték népük romlását. A parasztság jórészen elküldötte az adót urainak a királyság területére is, magára maradtóságában azonban bizonyos autonóm védelmi szervezetet létesített, nevezetesen a parasztvármegyét. Ez elsősorban biztonsági szervezet volt: védelem a kóbor hajduk ellen, azonban a védelmi, mezőrendőri hatáskörön túl is fejtett ki működést, amint azt az 1663-i kunszentmiklósi jegyzőkönyv mondja: »helyeknek megmaradásáért a rajtok hatalmaskodók ellen, az kik magyar pártnál vagynak, irtanak szabályrendeleteket.«

A magyar rendeknek minden veszedelmek között megőrzött vezetői fölkészültségét semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a vármegyei szervezet a török kiűzése után visszaáll helyére és erő tud lenni paraszti követelésekkel és uralkodói önkénnyel szemben egyaránt. Pest megye területén először 1684 tavaszán Gácson tartott a megye nemessége megyegyűlést. A török kiűzése után a Kiskunságot is Pest megyéhez kapcsolták, kiváltságai azonban továbbra is fennmaradtak. 1703-ban nagyon súlyos csapás érte e kiváltságos területet: a kincstár mindenestül eladta a Német Lovagrendnek. Hosszas alkudozás és közbenjárás után 1745-ben jött létre az egyesség 580.000 forint váltságdíj ellenében, melyet arányosan viseltek az egyes községek. A Kiskunság birtokrendezésének ez az ú. n. »redemptio« volt az alapja.

Hogy a török pusztítások mivé tették a korábban kultúrált vidéket, arra nincs más szó, mint hogy pusztává. A korábbi

kultúrmunkának nyoma sem volt látható. A természet vissza-vadult. A vadvizek, mocsarak elhatalmasodtak, puszta, nádas, ingovány és irtvány fogadta az új életet kezdő társadalmat. Ott kellett kezdeni, ahol a honfoglalás idején; félnomád állattenyésztéssel.

A népesség iszonyúan megfogyatkozott. A porták száma egyharmincadrésznnyire csökkent le. Pestnek 1696-ban 228 háza volt s 342 család lakott falai között. Ügyszólván csak a városok és a mezővárosok maradtak fenn. Falvak csak a Dunamellék mocsárszigetein, az aszódi, nagykátai és a váci járásban vészelték át, nemkülönb a budai oldalon. A többi falvak népe elszéledt vagy elpusztult.

1715-ben az összeírás 30.332 főnyi kereső népességet mutat ki az alábbi címek szerint :

családos gazda	21.596
özvegy	3.736
tehetős zsellér	2.008
szegény zsellér	1.278
kézműves	1.774

Ha ehhez hozzávesszük a kb. 2%-ot kitevő nemes család-főket, úgy előttünk áll az induló társadalom kb. 100.000 főnyi népessége.

Ugyanezen összeírás szerint az egyesített Pest megye területén 138 lakott hely volt. Öt évvel később is csak 144 lakott helyet talált az összeírás. A föld ember nélkül mit sem ért s az új társadalom berendezkedését széleskörű telepítői munka indította meg. Először magánosok telepítettek, majd hamarosan egyházak és a kincstár is. Ezek a telepítések legnagyobb részben idegen nemzetiségeket hoztak a török előtt nagyrészen magyar vidékre; csupán Rákoscabára (1720), Kartalra (1820), Kerek-egyházára (1680) telepítettek magyarokat, a többi helyekre szlovákokat, németet és szerbet. 1720 után indult meg az általános benépesítés, ennek az akciónak a következménye, hogy Buda-vidék újra németté lett s az egész Dunamellék nemzetiségi területté.

Rendkívül súlyosak voltak a duna-tiszaközi társadalom gazdasági föltételei is. A mezőgazdasági művelés alatt álló terület 1719-ben az alábbi képet mutatta:

szántó (hold)	516.390
legelő	540.491
rét	276.602
szőlő	42.896

Az állatállomány sem mutat vigasztalóbb képet. Pest megye állatállománya 1715-ben a következő:

igás ökör	39.264
igás ló	25.946
fejős tehén	28.422
meddő tehén	2.313
legelő marha.....	17.214
legelő ló	4.218
juh	18.241
sértés	11.914

Világosan mutatják e számadatok, hogy a mezőgazdasági termelés gerince, az állattenyésztés is mérhetetlenül leromlott. A szőlőkultúra 1715 körül elevenedett meg s 1720-ra megkétszereződött a szőlőterület. A német települők, akik a 18. század németországi agrikultúráját hozták magukkal, joggal nézték le csodálkozva és megvetően a magyar paraszt munkáját. Kivételt jelent az állattenyésztés komoly kultúrája, ez a félnomád paraszti szilajtenyésztés szinte honfoglaláskori hagyományképpen él tovább ezekben az időkben is.

A kereskedelem és ipar éppenhogy létezett: 1715-ben Cegléden volt három kereskedő, Nagykőrösön egy, Ráckeven néhány marhakereskedő és Szentendrén több szerb vásáros. Az iparmesterség se állt sokkal jobban: az egész vármegyében egy ács, egy borbély, egy fazekas, két kovács, egy kőműves, egy lakatos, négy szabó, öt varga, két asztalos és tizenhárom egyéb műves volt, összesen harmincegyen. Ugyanakkor száznegyvenegy száraz- és vízimalom állott egész Pest megyében.

A gazdasági élet szervezete a rendi társadalom természetének megfelelően többnyire kisebb-nagyobb nemesi birtokból tevődött

Futóhomok

Homokhegy

Kiskunsági táj

Kecskeméti táj

össze, amelyek részben kuriális, részben urbariális kezelésben voltak. 1733-ban 94, 1805-ben pedig 157 nagybirtok volt Pest megye területén. A kuriális és az urbariális földek megoszlását egy 1719-ből fennmaradt összeírás szemlélteti holdakban :

	kuriális	ubariális	egyéb	Összesen
szántó	131.873	106.524	276.892	515.298
rét	104.036	49.994	122.766	276.796
legelő	197.936	76.384	198.564	472.884
erdő	134.629	2.795	—	137.424
szőlő	2.033	40.862	—	42.895

A kuriális birtokokon mindenütt cselédség munkálta a földeket nagyüzemi keretek között s a viszonyok e tekintetben egészen egységesek voltak. Az úrbéri birtokok azonban, szervezetüket tekintve már komoly eltéréseket mutatnak. A mezővárosok egyben váltották meg úrbéri kötelezettségeiket s ezt városukon keresztül fizették földesuruknak, tehát lényegében adózó parasztok voltak külön-külön kisgazdasággal és semmiféle nyomásrendszer vagy földesúri előírás nem kötötte termelésüket. A falvakban már kiki egyénenként teljesítette úrbéri kötelezettségeit, dézsmát, adót, robotot szolgáltatott s a nyomásrendszer, azonkívül pedig földesura különleges kívánságai szabtak irányt termelésének. Volt ezeken kívül néhány nemesi falu is kisgazdaságokban dolgozó bocskoros nemességgel (pl. Aporka), továbbá a Kiskunságon kívül még két kiváltságos terület : a sárközi és a fajszi szék. A sárközi szék parasztsága a kalocsai érsekség kiváltságos jobbágysai közé tartozott s mentes volt bizonyos szolgáltatások alól, a fajsziak pedig a szekszárdi apátságtól élveztek privilégiumokat. A Kiskunság nem volt úrbéres terület, lényegében azonban a redemptió éppolyan viszonyokat teremtett számára, mint a mezővárosokban az egyösszegű úrbérváltság.

A munkásviszonyokat 1729-ben megyei határozat rendezi. Eszerint a maximális bér aratóknak tiszta búzából egynyolcad, keverékből egyhatod, rozsából, árpából és zabból egyhatod rész, Egy szolgabírói határozat (1730-ból) kimondja, hogy a munkások lakóhelyükről máshová nem szegődhetnek addig, míg ott egyáltalán van munka. Az elszerződésnek egy másik szabálya szerint a

munkásnak az év kitelte után egy héten belül új helyre kellett szegődnie, vagy megújítani régi szerződését, ellenkező esetben 24 frt. bírságot köteles fizetni (1723-i megyegyűlési határozat), ami elég nagy összeg, mert ugyanakkor egy béresnek 10 frt az évi bére alsóruhán, egyéb ruházaton és ellátáson fölül.

Igen jellemző előírásokat tartalmaz egy későbbi (1804) szabályrendelet:

„Meg nem engedtetik, hogy szolgálatra alkalmas férfiak és fejér személyek szolgálat nélkül legyenek, minthogy tolvajságoknak elszaporodása nagyrészen az ilyen személyeknek korhelységekből veszi eredetét.»

„Ha az olyan szegénysorsú embereknek, akiknek semmi Gazdaságok nincsen, számosabb gyermekei volnának, akik szolgáltni nem akarnak, azok a helybeli Bírák által a faluban szokásban levő bérért való szolgálatra szoríttassanak.»

„Tselédttől semmit a Gazdája híre nélkül megvenni, annyival inkább italért által venni nem szabad, különben aki ez ellen vét, mint Orv Gazda, úgy fog büntetődni.»

„Az idejének kitöltése előtt elszökött tselédet Gazdája jelentésére a Szolga Bírák Urak nem várván a Vármegye rendelésétől, mindjárt fogattassák el és 14 páltza ütésekkel megbüntetvén, annyiszor amennyiszer adják vissza a Gazdájának, ha pedig az szolgáltni nem akar küldjék a tömlöztbe.»

Az ipar és kereskedelem szervezetéről annyi fontos, hogy a kereskedők és kézművesek nagyobbik fele városi polgár volt: mesterember, aki a saját kisüzemében dolgozott, a kisebbik fele pedig uradalmi alkalmazott: házi, illetve udvari mester. Marhakereskedéssel és malomtartással pedig földművelő parasztok is foglalkoztak.

A társadalom, mely a vázolt alapokon épült, szigorúan rendi szervezetű volt, ismert azonban nevezetes kivételeket is. A mezővárosok és a kun községek nem kerültek többé földesuri hatalom alá, noha rendi állásuk ezután sem volt; vagy évi összegben fizették a váltságot, vagy kiárendálták birtokukat; autonóm községi életük mentesült a közvetlen földesuri beavatkozástól. Még Baján is, ahol pedig legkevésbé tárgított az uradalom, csak a városi alkotmányt adta a földesúr, de állandó befolyást nem gyakorolt a város életére. Az a jelentősége a kiváltságos helyeknek, hogy szabad

paraszsága, ha nem is tudta pótolni az itt hiányzó polgári rendet, annyira legalább össze tudta szedni magát, hogy később — napjainkban — már elő tud állni polgári igényekkel. Különösen a Duna-Tisza-közén volt jelentékeny ez a réteg. Itt volt a legtöbb mezőváros, s ide tartozott a kunság kiváltságos területe is. Kecskemét, Nagykőrös, Czegléd, Kiskunfélegyháza, Abony és Kiskunmajsa évi váltságos és árendás mezővárosok voltak, Baja kereskedő-iparos mezőváros. Kalocsa az érsek privilégizált helye s mind-ezeken felül a kiskun városok: Halas, Fülöpszállás, Szabadszállás, Kunszentmiklós. Ezek a helyek hordották magukban már az újjáépülés idején azt a lehetőséget, hogy polgári státust érjenek el. A középnemesség s az arisztokrácia itt sohasem vert olyan gyökeret, mint Biharban, Nógrádban vagy a Dunántúlon és soha nem jelentette a vármegye egész történelmét. A pestmegyei nemesség a török után sem szerezhette vissza csorbítatlan hatalmát. Legnagyobb szerephez a reformkorban jutott, amikor gyűlései országos jelentőségre emelkedtek. A Bácska új telepítésein más volt a helyzet: ott egy új nemesség keletkezett új hatalommal.

A rendi társadalom egészen önmaga látszólagos felszámolásáig ugyanazon mederben fejlődött. A berendezéskor meghúzott alapvonalak végig megmaradtak s minden csoport ezeken belül fejlődött azzá, amivé tudott, sőt a kialakult rend hatással volt a vidék mai korszakának az életére is.

A rendi társadalom e korszakának a mérlege nem sok de nem is kevés eredményt mutat. Benépesült és jórészt művelés alá került a föld. Kifejlődtek az agrikultúra paraszti és kuriális hagyományai s nem is volt minden ökonómia nélkül való ez a mezőgazdaság, noha minden nyugati mögött messze elmaradt. Az ipar és kereskedelem úgy ahogy kielégítette a helyi szükségletet s a németek, zsidók, örmények mellett a magyarság is jelentékeny arányban részesedett benne. A parasztság kiváltságos községei eljutottak a paraszti állapot legfelső szintjéhez: újabb szabadságok és újabb életformák főlvetelére vállalkozhattak. Ahol kiváltság nem segítette a parasztságot, ott 1848-ra sem volt sokkal előbb, mint 1700-ban, vagy éppen még súlyosabb terheket hordozott. Az ócsai, aszódi és váci járás, vagy a Dunamellék úrbéres és kuriális községei egyformán a főlszín alatti paraszt-ösállapotban éltek s a legtöbb, ha paraszti kultúrát tudtak a saját használatukra teremteni. Ezek

még ma is e szint körül járnak. A nemesség pedig kiépítette úri életének bázisait és szabadon élhetett politikai hivatásának. Polgárság olyan értelemben, mint nyugaton, a korszak végére sem állott elő. A bajai, kecskeméti vagy körösi civis alig különbözött a szabad paraszttól, még ha ipart űzött vagy tőzsértséget folytatott is: mestersége is, maga is paraszti szinten maradt.

A Duna-Tisza-közi rendi társadalom nem produkált ragyogó kultúrteljesítményeket, amelyek túlélik alkotójukat, hanem kimerült abban, hogy egy iszonyú pusztulás és vérveszteség után olyan feltételeit és formáit teremtette meg a társadalmi életnek, amelyek nyugaton ugyan már kimúló félben voltak, nálunk azonban, ha primitíven és szűkösen is, de lehetővé tették a félig-meddig polgárosult életet. A nemesrendű ember lehetett erői és vágyai szerint, a parasztrendű pedig rákészsülhetett, hogy valaha ő is ember lesz. A rendi korszaknak ezek a primitív formái oly erősen megépültek, hogy elhatározott és kimondott felszámolásuk után is eleven tényezőként hatottak az utána jövő korszak életében. Az egyik kultúrteljesítménye e kornak maga a rendi berendezkedés. És a másik, mely nem kisebb ennél, hogy éppen ezt a maga által teremtett és őrzött rendi berendezkedést, mely fölött eljárt az idő, őszintén — jobbjai szándéka szerint bizonyosan őszintén — fel akarta számolni. Ünnepelesen kinyilatkoztatta ezt — Pestmegye gyűlése járt elől, — s ez még akkor is történelmi teljesítmény, ha a termelés viszonyainak változtával saját magára nézve is kedvezőbb fejlődésnek az útját vélte megnyitni ezzel. Az itt-ott eszmélő nem-nemesek nem működhetek közre, csak látták ezt a szabaddítást és elfogadták azt, ami jutott belőle nekik.

Ami az ünnepélyes jogi felszámolás után következett, az már egy új korszak, egy más világ, azonban még ma is az előtte járó korszak örökségével küzdök.

A reformkor jobbjai, a nemesi Széchenyi, Kossuth és Eötvös éppúgy, mint a paraszti Arany és Petőfi úgy hitték, hogy polgári fejlődés veszi kezdetét a mult elhessegetésével és hamarosan utolérjük a polgárosultabb nyugatot. Ha ez a jobbak szándéka szerint bekövetkezhett volna, ma nem kellene azt a Magyarországot fölfedezni, amely most is a polgári fejlődés előfeltételeinek megteremtésével, vagy éppen magával a léttel kínlódik. Az a polgári fejlődés, mely az új korszakkal kezdetét vette, a főlészín polgárosó-

dására szorítkozott, azonban a levegőben terjengő liberális-demokrata eszmék hatására föltámadt általános és mélyreható polgárosodás igénye csaknem egy századdal első kimondása után sem teljeseedett be. A második korszak eddigi története kimerül az előző korszak örökségével való kétséges és bizonytalan harcokban. A harc ma is áll.

A multról szóló fejezet a polgárosodás és kapitalizálódás korszakában bekövetkezett külsőséges, technikai és földrajzi változásokat mint történelmet regisztrálhatja, ami pedig igazi gazdasági, társadalmi és kulturális polgárosodás, annak a hiányát, szörnyű fogyatékoságát s meg-megújuló sebeit a «fölfedezett Magyarország» tárja fel.

Az abszolutizmus és a kiegyezés zavarai az új korszak névleges beköszöntét is hátráltatták. Galgóczy Károlynak 1877-ben Pest megyéről írott becsületese és okos könyve még a régi világról szól. Itt-ott említi még csak a «polgárosodás és iparosodás» kezdeteit. A polgárosodó-kapitalizálódó korszak külsőségeiben megnyilatkozó fejlődése is csak a 70-es években indult meg, de ekkor olyan iramban, hogy a Millénium idején már a liberális polgári fejlődés teljességének az illúziójában ünnepelhetett az országgal együtt Pestmegye is. Erre az időre csökken le az analfabéták óriási száma. A 18. század elején Pest megyében a népesség 4·5%-nyi töredéke frástudó, 1895-re pedig több mint a fele.

A természeti világ képe is gyökeresen megváltozott. A földfelszín nagyobbik fele 1895-ben már szántó (52 11%), holott 1840-ben alig egy negyede volt az, 1720-ban pedig egytizede. Rét és legelő egy negyedrésze csökkent, míg 1840-ben még felét foglalta el a területnek. A folyók szabályozása és a homok első megkötése is a 19. század második felében indul meg. Ekkor ültettek először nagyobb mennyiségben erdőt és szőlőt, s a kerti termelés ekkor nőtt ki falusi köréből exportra termelő különleges kultúrává. Ebben a félszázadban rajzolódtak ki a táj mai képének fővonásai.

Pest-megye területén 1720-ban 33.000 kereső népesség élt, összesen tehát legföljebb 100.000 lélek, 1895-ben pedig már 830.000. Az 1720-ban kimutatott 138 lakott hellyel szemben 1895-ben már 217 volt a községek száma. Ebben a félszázadban létesült a mai szántóföldi tanyák nagyrésze; a tájékozatlan azt láthatta, hogy most szállották meg a pusztákat.

A 19. század közepén az őstermelés volt a gazdaság főága. Galgóczy 1877-ben is még ezt írja: »Számottevő fejlettség a megyében egy ipar és egy kereskedelmi ágazatban sincs . . . A falvakban csak a legközönségesebb mesteremberek lelhetők . . . boltosüzleten kívül eső kereskedelmet, különösen csak megemlíthetőt is alig találunk . . . Iparosabb helyek csak a mezővárosok«, de még a gőzmalmokat is könnyű volt összeszámolni. A 18. század folyamán kifejlődött céhek csak a helyi szükségletet látták el ipartermékeikkel. Az az őstermeléshez és helyi szükségletekhez tapadó kézműipar, ami nyugaton már a 16. és 17. században virágzott, a Duna-Tisza-közén csak 1700 után alakult ki. Ezzel szemben 1900-ban már 23.000 iparos- és kereskedő-vállalat van Pest-megyében és ezek közül 8600 dolgozik két segédnél többel, 500 vállalat pedig tíznél több munkaerőt foglalkoztat. A 18. század folyamán, sőt a 19. század elején is 10%-nál többre sehol sem rúgott a mesteremberek száma Pest-megyében, 1900-ban pedig a népesség egy-negyede foglalkozik az ipar-forgalom üzemeiben.

E számbeli változásoknál is nagyobb átalakulást mutat a termelési technika.

A földművelés a 19. század derekán úri és paraszt birtokokon egyaránt kezdetleges volt. Legeltetés, ugarhagyás, kismérvű szemtermelés, majdsemmi kapástermesztés és a trágyázás teljes elhanyagolása jellemezték. Pest-megyében a gödöllői uradalom volt az egyetlen, mely európai módszerekkel termelt. A század végére mindez gyökeresen megváltozik. Első helyre kerül a szemtermelés, főlészántják az ugarföldeket, bevezetik a trágyázást, a takarmány- és kapásnövények termesztését, helyel-közzel virágzásnak indul a kertkultúra, a homok pedig általánosan szőlő és gyümölcs alá kerül.

A parlagi állat- és növényfajták nemesebbekre cserélődnek ki s a jószágállomány a szántóművelés kiterjedése ellenére sem csökken. Ebben az időszakban történik meg a legtöbb helyen a tagosítás és az utolsó legelőterületek fölosztása is.

Az ipari termelés módszerei még forradalmibb változáson mennek keresztül. Pest-megye területén alakulnak meg a magyar gyáripar első vállalkozásai. Nemcsak az újabb, hanem a meglévő üzemek is gőz- és villanyenergiára rendezkednek be. A helyi iparágak fölé elsősorban malmok, majd téglagyárak emelkednek s

hamarosan egyéb üzemek is. A kisvállalatok egybekapcsolódását egyfelől az ipartestületi törvény (1884), másfelől az ipari szövetségi törvény (1898) segítette elő. Ebben az időben lett Budapest a magyarországi vállalkozás központjává, ami avval járt, hogy Pestvidék népe sebesen áramlott a fővárosba s lett mezőgazdasági munkásból ipari proletárrá.

Pest-megye kezdeményezésére alakult az első hazai pénzintézet 1840-ben (Hazai Takaréék), ezt követte 1859-ben Nagykőrös, 1864-ben Vác, 1870-től kezdve pedig tömegesen a többiek pénzintézetei. 1900-ra már kiépült bankösszeköttetések hálózta be az egész országot.

A század második felétől kezdve beszélhetünk komoly közlekedésről is. A műutak és a vasutak mind ekkor épültek. 1863-ban nyitották meg a kecskeméti—budapesti vonalat és ezt követte sűrű egymásutánban a többi.

A gazdasági élet addigi feudalista patriarchalis szervezete a század második felében alakult át kapitalista-feudalista renddó. Ez az átalakulás mindenütt a jövedelmezőség növekedésével járt. Ebben az időben a kisparaszttság is növekedett és gyarapodott, a földszini liberálisizmus azonban egészében nem mélyrétegű polgárosodást jelentett, hanem csak a nagybirtok kapitalizálódását. Akár a jövevény zsidóság tulajdonába vagy bérletébe került a nagybirtok, akár megmaradt úri birtokosa kezén, kapitalista nagyvállalattá lett. Ami a birtokeloszlást illeti, 1895-ben Pest-megye területének 30%-a esett 1000 holdnál nagyobb birtokokra, 24%-a 100—1000 holdas birtokokra s az egész területnek még mindig csak 46%-a volt a paraszttság birtokában.

A kapitalizálódás útját a mezőgazdasági üzemeknél a nagybirtokok rendkívül lassú osztódása jelezte, az ipari üzemeknél pedig a fokozódó nagyüzemi fejlődés. Egyre-másra keletkeztek az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok (1870-ben alakult meg Nagykőrösön és 1880-ban Halason a Duna-Tisza-köz két legnagyobb exportvállalata), megszületett a magyar kapitalizmus.

A 19. század végére látszólag megtörtént az átbillenés a polgári fejlődés útjára. A termelés kapitalizálódása, a növekvő produkció, a megduzzadt forgalom és a munkáshiány bizvást keltették a fejlődés komoly beköszöntének a hitét, s mert nem volt igazi magyar polgárság, mely az új világba beilleszkedhetett volna,

kialakult a nagyrészt zsidó-német burzsoázia és az úri rend is fölvelt annyi polgári színt, hogy polgári állam vezető-rétegének lássék. A Millénium idejére virágzó európai polgári társadalomnak tetszhetett Magyarország »fölülről nézvést«.

Alulról nézvést pedig néhány költő borongott a magyar sorson, a tiszamenti földmunkások megtanulták a sztrájkot, az ország minden részéből évről-évre nagyobb munkástömegek vándoroltak ki, a parasztság részeg fővel szavazott uraira, az ipari munkásság pedig erősen készült az ő kívánsága szerint való polgári fejlődés elindítására.

Az új korszakból csak a technikai és jogi változás következett be, a törekvések és az akadályok ma is azok, mint félszázaddal ezelőtt s a mai magyar társadalom fölfedezése éppen ezeknek a harcoknak az állomásait tárja föl.

B U D A V I D É K

IDEGEN ORSZÁG

A budai hegyekből színes és hangos sereg támad hajnalonként és irdatlan batyúkkal siet Budapest táplálására. Elfajzott nyelven beszélnek s felemás furcsa emberek amúgy is. Nyugati származású parasztviseletük magyar és szerb tarkázatú, paraszt és civilizált darabokkal elegy. Zörgősre keményített kékkötő alól hócipő villan ki, a szatyorban termosz lapul, s az együgyűnek látszó paraszti népek kétségek nélkül tájékozódnak a térkép-es utazójegyek, magyar és német ujságok s egy bábeli város szövevényében.

S ahová ezek az emberek délben visszaszállingóznak, ott ugyanez az idegenség és nyugtalan összetettség veszi körül őket, s ennek az idegenségnek a tanui a lemállott hátú hegyek, a kerítés-nélküli házakból összeterelődött falvak, az idegen szó és a pompátlanul ékes népi viselet.

Idegen ország ez.

A nagyfejű ország elhatalmasodó feje idegen tagokra támaszkodik.

94.000 lélek lakja a budai hegyeket és ebből 44.000 a magyar, ugyanannyi a német, 5000 a szlovák és 1000 a szerb. A számok durva ábrázolata szerint is több az idegen, mint a magyar ezen a tájon, az osztatlan egészret látó szem pedig csak idegenséget lát : idegen országot.

Nem magyar ez a föld, csak lehetett volna az jobb idők változásai során, s lehet még különös csodatétel által, de soha az nem volt. Az országépítő király kedvelt idegenjei legelsőbb ezt a vidé-

ket szállották meg s a király lelkes megelégedésére építettek falvakat s ültettek szőlőskerteket már akkor, amidőn őseink még sátrak alatt tanyáztak s marhát legeltettek a füves pusztákon.

A magyar középkorban, amikor két főhelye volt az országnak, Buda és Visegrád, mind a kettő ezen a vidéken állott. Budavidék a polgárosodás élén járt, ám ez a polgárosodás olyan volt a magyar társadalom peremén, mint a fecskéfészek az orosz alatt: szép és kedves jelenség, de nem az épület saját ékessége, hanem védett idegenség rajta.

Az ártatlan és elkerülhetetlen idegen népet és kultúrát sokkal kevésbé ártatlan és sokkal kevésbé elkerülhetetlen idegenek váltották fel a történelem változása folyamán.

Töröktől megszabadító bölcs királyaink tettek újra idegeneket azért e vidékre, hogy legyen idegen nekünk sokkal jobban, mint bármikor volt.

A paraszt, ha magyar, ha német, nem sokat törődik nacionalizmussal s különösen nem imperialista nacionalizmussal, de egyet konokul őriz: a saját életét. S ha az élete emberséges élet, jókötésű kultúra, ha primitív is, akkor ehhez haláláig ragaszkodik. S amihez ragaszkodik, az már népi is egyúttal, mert gyökeres kultúra. Ahol ilyet tart birtokában a parasztság, ahol ilyen medrei vannak az életének, ott nincs iskolapolitika és nincs elmagyarosítás vagy elnémetesítés, amely népi kultúrájától, benne a nyelvétől is megfoszthatná.

A budavidéki németek is németek, mert edzett népi kultúrájuk van, mely nyelvben, termelési tudományban és az életük berendezésében kipróbált és kedves számukra.

Tudni kell azonban azt is, hogy nincs az a parasztság, amelyik az idők végezetéig ragaszkodik paraszt állapotához s örül, ha örökre benne maradhat. Ellenkezőleg, maga a paraszti állapot megelőző és még szorosabb és még primitívebb állapotból való kiemelkedés, mely egyúttal további kiemelkedésnek a dinamikus erőit rejti. Minden parasztság akar civilizálódni és hajlandó fölcserélni paraszti kultúráját magasabbal, általánosabbal, ha az nagyobb skálájú s nem utolsó sorban kényelmesebb életet jelent számára. Az aliöldi parasztság epekedve kívánczik a polgárosodás után s itt-ott be is verekszi magát sáncai közé. A dunántúli parasztság

pedig azért pusztítja önmagát, mert nem látja az útját méltó fölemelkedésének.

A budavidéki német parasztság is szívesen polgárosodna s szívesen részesülne a magyar kultúrában, ha ez ígérne neki olyan polgárosodást, amely különb, mint mostani paraszti világa s amelyet éppen ezért kívánni érdemes. A magyar társadalom azonban ilyen soha általános érvénnyel nem tudott ígérni, csak alkalmi vadászterületet adott «a svábokból jött magyaroknak», ami egyáltalán nem azt eredményezi, hogy a sváb parasztok magyar polgárokká válnak, hanem egészen mást.

Igy maradt a buda—pilis svábság német parasztnak, aki népi kultúrája biztos földalatti fedezékeiből lép ki olykor «a magyar parlagra», de rögtön vissza is húzódik. Fölszedi az európai-német-magyar civilizáltság elemeit, de azonmód bele is építi paraszti kultúrája és civilizációja primitív, de erős szövetébe. Jobb híján megmarad budavidéki német parasztnak.

Hogy követelődzően akarna német polgárrá lenni, az nem igaz. Aminthogy nem akar tűzön-vízen keresztül magyar polgárrá sem lenni. Bizonyos azonban, hogy ha Németországban élne, már német földművelő vagy iparúzó polgár lenne régen, akárcsak ott való atyafiai. És ha olyan magyar társadalom ölelte volna körül, amely széles alapú magyar kultúrán és általános civilizáltságon épült, akkor már magyar polgár lett volna ezidőre. Így azonban csak rejtett kívánsága a polgárosodás és az fogja megnyerni magának, aki hamarabb eljuttatja ezt hozzá. Aki jobban siet. S mivel a magyarok nem sietnek, a németek pedig nagyon igyekeznek: van német veszedelem.

Sem német Kulturverein-t, sem német ujságot, sem német iskolát, de ugyanilyen magyar eszközöket sem követelt és követel ez a nép. Egyáltalában nem követel semmit, csak az embersége-sebb élet, tehát valamilyen iskola, valamilyen kultúra és valamilyen polgárosult élet kívánsága fekszik a szíven. Így is meg tud lenni az idők végezetéig magyar földön, nagyváros mellett német parasztnak, aki csak a szükséghez képest tanul bele a gyanús civilizációba. De szeretne mégis emberebbül élni s ezért hajt a szép szóra: félő, hogy engedni fog a fölszabadulást hirdető agitációnak.

Az ötezer szlovák és az ezer szerb csak töredéke már az efajta népiségi betelepítéseknek. Egyik nép sem hozott olyan erős népi

kultúrát, mint például a német — erősebbet, mint a környező magyar —, ezért felmorzsolódik a magyar és német kő között, s ha még eddig nem engedett volna, enged ezután. Már csak azért is, mert saját népebeli polgárosodást — úgy, mint a németek — nehezen képzelhetnek el.

•KERTVÁROSOK•

Hársakalja, Széphalom, Margitliget, Szentistvántelep, Erzsébettelep, Leányfalu s a többi telepek és falvak, ahogy a statisztika mondja: »külterületi lakott helyek«-et jelentenek, s e jelentés mögött sokféle célú és értelmű »kinnlakás« húzódik meg. Kertvárosoknak is hívhatjuk őket, ha hivatkozni akarunk ilyesmivel, igazi kertvárost azonban nem fogunk találni köztük, csak zsenge csiráit lehető kertvárosoknak.

A magyar városépítés Budapesthez illeszkedő, okkal-céllal berendezett kertvárosépítést komolyan és nagyvonalúan nem produkált; ami kísérleteket tett, azok is más vidéken, többnyire Nagy-Budapest határain belül történtek. Budavidéknek Budapesthez közelebbi részeire csak úgy »kitelepült« a nép, ki szükségből, ki kedvtelésből s kitelepülését csak később érezte kivettetésnek.

A kertváros a nyugaton és tengerentúlon kialakult városépítő ideál szerint kertes lakótelep, mely nem esik ki a város, legtöbbször a nagyváros vérkeringéséből, sőt ellenkezőleg annak védett, gondozott lakórezervátuma. Értelme, hogy a nagyvároshoz kötött ember egészséges, derűs lakást nyerjen a kertes lakóházban, anélkül, hogy a városból kiszakíttatnék. Ilyen kertváros Budapest körül természetesen csak a Nagy-Budapest határain belül képzelhető el. Ami kívül esik, az lehet ilyesmi, de nem baj, ha nem is az.

A budavidéki »külterületi lakott helyek« nem ilyenek. Tíz és félezer ember lakik kinn Budavidék kilencvennégyezernyi népéből, azonban kertszerű lakótelepekre gondolva le kell számítanunk ennek is mintegy felét mint majorok, gyárak, vasutállomások lakosságát, marad tehát ötezernyi lélek, aki kertszerű helyeken lakik.

Az alföldi tanyák bús, elhagyott helyek, a budavidéki külterületek, ha nem is kertvárosok, mégis kevés kivétellel embersegebb lakóhelyek s ez döntő különbség.

A Magyar Alföld tanyái nem olyanok, mint a tőlünk nyugat felé eső »tanyák«, de nem ilyenek a Dunántúl és a Budavidék tanyái sem. Hogy milyenek, abból ad kóstolót Budavidék egy-némely helye.

Ha egy falut szétszórnak a saját határán olyképpen, hogy kinek-kinek háza és gazdasági udvara saját földjén álljon (amint ez pl. Tahitótfalun, Pátyon vagy Pilisszentivánon látható), akkor keletkezik a nyugati fajtájú tanya. Ami azt jelenti, hogy nem tanya az ilyen hely, hanem továbbra is falusi ház, csak éppen távol esett a többitől; mindamellett épügy egyetlen, örökös ott-hona a benne lakónak, születik és meghal benne s váraképen ékesíti, csinosítja. A hegyes és dombos táj üdeségén túlmenően kíváncsú lakóhelyek ezek, olyannyira hogy mint pl. Tahitótfalun, nyaraló üdülőhelyek telepednek közéjük, tökéletes analógiájára a svájci üdülőhelyeknek. Egy sincs e helyek közül vasúthoz, köz-igazgatási központhoz messze, nem elhagyatott hely egyik se. Üdítő pontjai Budavidéknek; messziről nézvést sem hasonlíthatók az alföldi tanyákhoz.

Budavidék legfőbb külső lakótelepei a nyaralóhelyek. Kertes házak és villák. Ilyen nyaralótelepek ülik meg itt-ott a régi szőlőket (Budakalász, Pomáz, Csobánka), másutt a volt szántóföldeket (Leányfalu, Tahi), ismét másutt a parcellázott erdőket (Klotildliget). Egészséges kirajzásnak az eredményei e telepek s mégis betegek, mint a társadalom, mely létrehozta őket. Kisebb-nagyobb kertek és kisebb-nagyobb házak, villák — sok gond és sok kis-polgári szecesszió rajtuk —, s a kép, amit nyujtanak búsító. A fák lombja s a napsütés egyszerűen és hősiesen szépek, de amit ember alkotott, az keservesen felemás, akárcsak maga az ember, aki itt él, vagy időnként kiköltözik. Nincs kimunkáltabb ága a modern építészetnek, mint a kerti családi ház; német, holland és észak-európai tájak építettek is csodálatosan szépeket, ezek a házak itt mégis olyanok, mintha az építés kultúránk emlőjétől elrúgott mesterség lenne, nem pedig kiváltságos elsőszülött. Az anyag nyögve enged a destruktív kéjjel rajzolt csodáknak s a belső szerkezet olyan idegen önnön funkciójától, mintha egy bevándorló nép találta volna itthagytan.

Persze fogyatékos a felszereltsége is egy-egy telepnek, hiszen gáz, villany, nem folyik a víz a konyhában, fürdőszobában.

nincsen olyan fűszeres, hentes, mint a városban, ami magában véve semmi baj, csak ember kell hozzá, aki, ha elmenekszik a város zajából, ne is ríjjon utána mindjárt. Ember kell hozzá, aki tudjon fölüldülni összkomfort nélkül is és társadalom is kell, mely a megfáradt városi embernek az igazi és gyógyító üdülés törvényeit előírja. És mivel egyik sincs meg, nyikorog az élet a nyaralótelepeken és menekülnek belőle az emberek vissza a városba.

A nyaralókert és ház luxus : azok építik, akiknek van pénzük arra, hogy rendes lakást tarthatnak benn a városban is s nyaralót a hegyek közt. A budavidéki külső telepek legnagyobb része nem ilyen, hanem állandó és egyetlen lakóhely, amelyhez valamilyen kislakásépítő parcellázási akció során jutott egy-egy munkás vagy kispolgár. Nincs sok különbség e telepek közt, egyik olyan szürke, kispolgári életkeret, mint a másik s hogy mégis egyiket »munkás«-telepnek hívják, a másikat »tisztviselő«-telepnek, abban nem e házacsák hibásak, hanem szétszabdalt társadalmunk.

A kertek kicsinyek, épp hogy lélegzethez jutnak a kicsiny házak, s még jobb eset, ha konyháralót teremnek, mert így legalább csúnyának sem mondhatók, ellentétben a díszkerteknek csúfolt paródiákkal.

Hogy »kertvárosok« legyenek e telepek, ahhoz sok minden kell még : legelőször város, ha még nincs, azután közművek, jó utak, jó közlekedés, posta és távíróvonalak, amelyek rövid úton a városhoz kössék. S kell ház- és kertépítőművészet, de mindennek előtt kell társadalom, mely megtanítja embernek lenni a munkást és kispolgárt.

KISVÁROSOK

A városépítéshez idő kell, történelem, alkotókedv és számos munkálkodó esztendő. Kell természetesen olyan társadalom is, amelynek igénye van a város kényességére s kell olyan fejlődési folytonosság is, amely az utódok által is megbecsülteti egy-egy nemzedék városművét. Országunkban a sok föltétel közül sok hiányzott, s ha nem hiányzott volna s városaink sűrűn épültek volna, akkor is mit ér, ha egy szörnyű évszázad mindent letarol s az utána következő nem kevésbé szörnyűek sem tudtak építeni, vagy ha építettek is, jobb ha nem cselekszik.

Van néhány városunk : tővel-heggyel összehányva egy csomó városképző elem úgy, hogy egyiknek az íze sem érzik. De egy sincs abból a városfajtából, amely a város elemi izgalmát rejtegeti : a kisvárosból. Nincsenek olyan városaink, amelyek egy-egy várost kívánó elemnek a teljes színeképét adnák, egy-egy híres piac, amelyre érdeemes messzi földről eljönni, egy-egy anyag előfordulása, amelyből ritkabecsű művek készülnek, egy nagyhirű iskola vagy egyedülálló természeti tünemény, — az ilyen város idegen élménye magyaroknak s Lindauba, Zug-ba, Locarnóba és Luganóba vagy St.-Gallenbe kell menni érte.

Pedig e becses városkákat úgy termi egy-egy társadalom, mint bokor a virágot : ebben fut össze színe és ereje — ha van. Nekünk úgy látszik nem volt, s ha volt is, visszaomlott poraiba. A legtörténelmibb vidéknek, a buda—pilisi hegyeknek két ilyen városkája van (ezek közül is az egyik inkább volt, mint van) : Szentendre és Visegrád.

Visegrádról hiába mondja a statisztika, hogy 1720 lakosa van, akikből 500 földművelő, 800 iparos, bányász és kereskedő, 200 tisztviselő és nyugdíjas, a többi munkás és cseléd. Magyar fantázia mindig a jobb időkre való emlékezés városát látja benne a kicsiny iparos-bányász falucska helyén.

Ennek az Emlék-Visegrádnak főhelye mindég a romokba omló vár lesz, melynek falai között egykor az a király lakott, aki népét és Európát egyformán szerette. A Falu-Visegrádnak a Duna mentén meglapuló házsora, a folyóba siető patak mentén összehortlódó ütött-kopott házacskák csoportja ma is olyan, mintha elővárosa lenne a fölötte emelkedő várnak.

A szemmel látható Visegrád semmi : romantikus lelkek gyönyörködtetésére való rom és egy kis vízparti falucska. Az Emlék-Visegrád becses és fölfedezni való város, magyarok városa, mely olyan időket idéz, amikor kora lehetőségeihez képest élt és virágzott ez a társadalom.

Szentendre ma is város. A Kisduna szeliden fut el alatta s vízében egy szabályos kisváros tükröződik. A jóhírű, ősi szőlő-hegyekben jeles bortermelés folyik, a városiasan szűk kis utcákat iparúzó mesteremberek és kereskedők lakják. 7200 lakosa közül 4000 az ipar-forgalom és közszolgálat munkása s csak feleannyi az őstermelő ; viszonylag nagy a száma a nyugdíjasoknak (231), akik

szívesen költöznek ide, a barátságos kisváros és Dunaág találkozási színhelyére.

Nem tiszta és nem csábító a város, semmi sincs benne nyugati kisvárosok pedantériájából és üde atmoszférájából, de erről már sem a Kisduna, sem az emelkedő hegyek nem tehetnek: az ember és a társadalom felelős érte.

FILISZTEREK

Az idegen Budavidék társadalmának az elégnél több oka van a visszahúzódásra és betokosodásra. Hogy legyen vonzó a magyar polgári társadalom az idegenek számára, mikor a fajtabelieket sem tudja hová tenni?

Három réteg közönségesen magyar jellegű Budavidéken is: a köztisztviselők vezetői, a közlekedés és kereskedelem polgársága s a bányák és kisvárosok proletársága.

A jellemző rétegek azonban nem ezek, hanem a parasztság és a filiszter kispolgárság.

A parasztság minden föltehető átalakulás helyett megmaradt parasztnak és idegennek. Mindkettőre oka volt s egy oka a kettőre. Szívesen szívódott volna föl polgári szintre, még ha magyar is az, ha ez a fölszívódás egyáltalán aktuálissá vált volna valaha is számára. Ez azonban nem következett be. Nem pedig azért, mert a fölemelkedést nem kínálta soha ez a társadalom, ők pedig tűzőn-vízen keresztül nem törték magukat érte, hogy magyarok legyenek.

Budapest közelsége mindamellett megkövetelt bizonyos civilizálódást: a termelést alkalmazni kellett a nagyváros szükségletéhez; az állandó városban való forgolódás bizonyos használati tárgyakat, módszereket kínált; a mozgalmas élet eléggé kiterjedt számolási, írás-olvasási készséget követelt. Megcselekedték mindent, de úgy, hogy egy szemernyit ki nem léptek paraszti-népi érték- és konvenció rendszerükből. Olyan parasztok, mint a cseléd, aki megtanul mindent az úriház szolgálatára, de ha visszakerül a falujába, semmit föl nem használ az »úri tudomány«-ból. Ezek is a legmodernebb gazdasági eszközöket használják, kávéfőző lombikot tartanak és úri bútorokat vásárolnak, de szívük mélyén megriadt és védelemre szorított parasztok.

Gyerekek Kalocsán

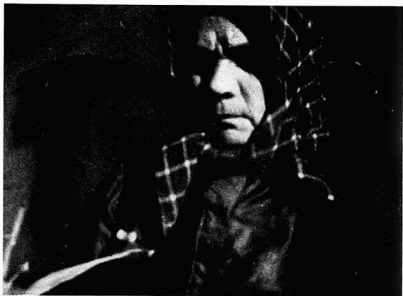
Kiskőrösi »emberpiac«

Szab gazda

Szab gazdáné

Magyar gazdáné

Német és szlovák közt csak az a különbség, hogy a szlovák könnyebben felenged s hamarabb válik magyar polgárrá, ha módja van hozzá, de kispolgárrá és proletárrá is, ha más nem lehetséges. Azonban a szlovákok is ellenállóbb paraszti tömböt képeznek, mint a magyarok.

A hegyi, falusi és kisvárosi élet kezdettől fogva kiválasztott a parasztság sorai közül egy iparos-kereskedő réteget, mely természetesen kissé távolabb került a földművelő paraszti kultúrától, de el nem szakadt egy pillanatra sem. Époly népi-paraszti fönntartással éltek ezek a kispolgárok is, mint paraszttestvéreik és soha meg nem tagadják paraszt atyafiaikat semmilyen vonatkozásban sem. Összeházasodnak és szintkülönbséget alig ismernek egymás közt.

Mégis kispolgárok, sőt sajátos népi helyzetük folytán végsőkig élezik a kispolgári tartózkodást és fantáziatlanságot. Ember úgy nem tud becsukódni minden idegen ember, eszme és helyzet előtt, mint ezek. Hazájában a német kispolgár — különösen a déli német — érzelmesen szíves és lesi az alkalmat, hogy fölengedhessen, itt azt lesi, hogy becsukódhasson, sőt reflexszerűen záródik. Magyar törekvésekről époly hiábavaló a beszéd itten, mint emberi ideálokról, minden gyanús, ami kívülről jön. E filiszter-kispolgárság élet-szintje magasabb, mint a megfelelő magyar rétegeké. A jó és szép lakás elemi igény, s a táplálkozás is gazdag, de a világ ezzel be is zárult. Olyan mulatozások, olyan hivalkodások s olyan sznobság, mint a magyar kispolgárok közt, itt el sem képzelhető.

AMIBŐL ÉLNEK

Budavidék gazdasági életét ké t tényező szabja meg: a hegyes termőterület és a budapesti piac. Ilyen helyzetben a gazdasági élet súlypontja természetesen az iparforgalomra esik és az őstermelés is a város szükségleteihez idomul (tejtermelés, kerti kultúra). Nem egyedülálló ez a helyzet, azonban a budavidéki társadalom különleges struktúrája néhány egyedülálló jelenséget hozott létre.

A városokhoz való közelség különös érték, mely behozhatatlan előnyt ad e vidék termelésének minden egyéb országrész termelésével szemben. Ilyen helyzeti előnyök birtokában megtörténhetett

volna az is, ami a német és holland nagyvárosok körül: számtalan kereskedelmi kertészet, baromfifarm és gombatelep stb. kifejlődése. Amszterdam vagy Berlin előterében az üvegházak százai csilognak s az utak mellett modern berendezésű tenyészthelyek sorakoznak. Ott egy szabad mozgású és energiával teljes polgári társadalom produkálta ezt kifejlett polgári módszerekkel és eszközökkel. Nálunk egy idegen és paraszti szintbe megrekedt primitív társadalom rendezkedett be a város táplálására s az eredmény, amit létrehozhatott, csak primitív lehet.

Hivatalos agrártudósaink lépten-nyomon ostorozzák az alföldi mezei termelést, hogy primitív, nem gazdaságos, messze elmarad a dunántúlitól és a külfölditől. Ítéletük kétszeresen hibás: először azért, mert hegyi és dombos tájak módszereihez mérik az alföldit, másodsor azért, mert rossz összehasonlítás alapján nem veszik észre az alföldi mezőgazdaság sajátos paraszti teljesítményeit. Az alföldi agrikultúra védelmében az összes hangoztatott hibáztatást nyugodt lélekkel elfordíthatja az ember ide, a főváros környékére, de különösen Budavidekre. Az Alföldön hogyan csináljon racionális tejgazdaságot a termelő, mikor nem tud mit kezdeni a tejjel, hogyan fokozza az állattartást, mikor az értékesítés ezernyi akadályba ütközik? Ha mindenáron el kell marasztalni mezőgazdaságunkat, úgy legelsősorban Budapest vidékét lehet, melyet az alföldi is számos vonatkozásban fölülmúl.

A helyzeti előnyökkel élő, nagyvonalú, céltudatos mezőgazdasági termelés helyett kisszerű, parasztinak is sovány és döcögő termelés folyik Budavideken. Olyan rendezett tejgazdaságot, amelyet minden nyugatabbra eső város körül számtalant láthat az ember, itt hirtől sem talál. Komolyan specializált kerti telepet, baromfi- vagy egyéb aprómarha-farmot is ugyancsak keveset. Olyan ösztövért itt a mezőgazdaság, mintha az ország valamely elhagyatott távoli zugában lenne.

Hegyi szőlők ott vannak és olyan állapotban, ahogy századokkal ezelőtt. Az átlagfalusi parasztgazdaság: pár tehén, közöséges igaerő, kis kert, egy kevés szőlő, de sehol semmi megkülönböztetett állati- vagy növényi termelés. A híres budavideki őszibarackot részben polgári nagyobb birtokosok rendezett telepei, részben minden rendű népek házi kertjei termik; a paraszti termelési részek van a legkisebb része benne. A gyakorlatban levő munka-

módszereket is az alföldi mozgékonyasághoz és leleményességhez szokott szem lassúknak és ügyetleneknek találja s nem minden alap nélkül. Ha van mit javítani az Alföld mezőgazdasági termelésén, úgy százszor jobban fejlődni kell Budavidék termelésének, hogy legalább nagyjából fölhasználja helyzetének előnyeit.

Amily kétségtelen az elmaradottság, éppoly kézenfekvő a magyarázat. Egy védekező, bezárkozó paraszti társadalom csak annyira tágítja termelése kereteit, amennyire az kikerülhetetlenül szükséges. Abból az elszánt igyekezetből, amelyet pl. a kecskeméti, makói, vagy a kőrösi termelő tanúsít, mutatóba sincsen Budavidéken. Semmi dinamika ebben a termelésben.

Amilyen a termelés, olyan a hozzákapcsolódó forgalom: batyúzás. Tejet, tojást és gyümölcsöt a legfantasztikusabb batyúk formájában hurcolnak a budapesti piacra, vagy primitív járműveken dőcögnek vele. A batyúzókat eredetileg maguk is termelő parasztok, akik azonban őstermelői igazolványuk alapján mások termékeit is piacra viszik. A kereskedelem legegyszerűbb formáját űzik, a termelőtől a fogyasztóig juttatják az árut s nagyon jellemző az a mód, ahogyan ezt teszik: mindent a legkisebb áldozat és fáradozás árán. Csak úgy termelnek, hogy az még »könnyen kifizetődjék«, s csak úgy hoznak forgalomba árut, hogy az a kockázatot elkerülje.

Az ipar nagyüzemei a kapitalizmus jó receptje szerint ott létesültek, ahol kevés munkával előáll az anyag és olcsón jelen van a munkáskéz. A budavidéki kő- és szénbányák, mészégetők nem hoztak létre számottevő tömegű és öntudatú proletársereget; egyedül Pilisvörösvár társadalmi arculatán hagy kemény nyomot a bányász-sors ridegsége.

A magyar kisipar ott is, ahol aránylag kedvező a helyzete, a létezés gondjaival küzd, nemhogy méltó művek létrehozására fordíthatná erejét. Amit mégis produkál, az torz, felemás, anyagot és célt semmibevevő. Mennyivel több oka van ennek a betokosodott budavidéki társadalomnak arra, hogy létrehozott kézművei nyomorékok és idétlenek legyenek. S azok is. Kézműiparosok műhelyeinek látogatása keserű és fanyarízú emléket hagy maga után: ennyire megsínyli az ember mindennapi élete azt, ha társadalmi életének alapkérdései megoldatlanok? Bizony ennyire.

NÉPI POLITIKA

Ahol az élet megrekedt, ott a kimozdulás és előrehaladás kívánsága is nehezen támad, de kívánni mégis kell és mégis lehet. A budavidéki német paraszt-filiszter társadalom élete is megrekedt s nehezen tud kifejlődni, a szíve mélyén mégis kíván valamit.

A magyar társadalom nem csinált népi politikát, sem a saját népe javára, sem idegenek kárára. Nem ismerte ezt a gondot, hiába kiáltott jajszót minden híven élő fia, legfeljebb egy-két durva hatalmi beavatkozást kísérelt meg, ami természetesen egészen mást eredményezett, mint amit céloztak vele. Így szorultak a németek saját népi politikájukra, amelynek egyetlen alapelve volt megőrizni magukat jobb időkre, de semmiesetre sem adni fel olcsón a népi különállást. Jöhetett szépszó, ígérgetés és kedvezés, ez a nép ki nem mozdult paraszti tokjaiból, igaz, hogy ezentúl nem is kívánt, nem is követelt semmit. Ez a népi ellenállás teljes sikerrel járt, megőrizte a német paraszti tömböt egészen addig, amíg meg nem jelent az újabbfajta népi politika s ma már ez érvényesül.

Ezt a másfajta népi politikát a német propaganda képviseli. S ha egy szigetnyi társadalom tartozni akar valamely néphez, akkor már ahhoz kíván tartozni, amely kilátásba tud helyezni számára valamit. A nagynémet propaganda pedig nem keveset helyez kilátásba: beolvadást egy hatalmas nép hatalmas birodalmába s e keretek közt emberséges életet. Agitációjuk hatása nem azon fordul meg, hogy milyen eszközökkel él, hanem hogy mit tud ígérni és hogy milyen állapotban leli azt, akinek ígéri. Egy Kulturverein, egy nagynémet lap vagy egy vándordíák látogatása a Birodalomból bizvást elegendő ahhoz, hogy föltámadjon a lappangó vágy: kikelni a lezárt paraszti világból s egy nagy nép felszabadult polgárának lenni. Ilyen propaganda pedig van, a hatása is egyre jobban kiütöközik.

Számunkra mentség csak egy lehetett volna: idejében való magyar népi politika. Egy esetben adta volna fel ez a németiség a maga népi ellenállását: ha a magyar társadalom a polgári szintre való emelkedés lehetőségét ígéri és adja neki. Nem tette. Ma már

ezt a népet a társadalmi felemelkedésnek csak egy egészen meg-
rázó együttes élménye forraszthatná össze azzal a társadalommal,
amelyben él.

A BUDAI HEGYEK

A hegyekbeli nép naponta való látogatását a város visszaadja
hetenként egyszer. Szépek a budai hegyek lejtői, szépek a Duna
hajlásai, a városi nép újjongva özönlik vizen, vasúton, országúton
szombat-vasárnapra a hegyek és vizek közé. A visszalátogatás nem
esik idegennek, a bábeli városnak nincs oka arra, hogy megtagadja
az atyafiságot a budai környékkel.

A budai hegyeinkben mostan divatozó természetjárást nem
magyar földön találták ki. Ott támadt föl a szükség, ahol a civi-
lizáció életkedve birtokba kívánta venni az erdőket és mezőket is ;
fölkeresni, gondozni és emberi hatalom alá vetni a természeti
szépségeket. Ilyen természetjáráshoz nem megfáradt ember kell,
hanem erős, aki hódító szándékkal járja a természetet. A norvég
tengerpart fjordjai körül, a svájci hegyekben s exotikus tájak
dzsungeljeiben ilyen turista mászkál.

A budai hegyek turistáinak csak az arisztokratái hasonlók a
hódító természetjárókhoz, de ezek is mihamarabb más tájakhoz
pártolnak, ahol több a hódítani való. A budai hegyek turistáinak
a tömegét a majálisozó kispolgár adja. Hangos és viháncoló pesti
ember, aki mindenestül kihozza magát a hegyekbe. Itt fölenged-
nek a város s a civilizáció nehéznek érzett szabályai : ingujjra vet-
közni, kézzel és foggal enni a papirosból kicsomagolt csirkecomb-
ot, üvegből inni a sört s lenge ruházatban, szabad kóborlásokban föl-
szabadítani az ösztönöket, amikre a gyáván erkölcstelen és hazugul
erkölcsös város oly kevés eligazítót tud mondani. A szöges ba-
kancs és hátizsák csak igazolásul kell a majálisozók és weeken-
dezők számára, a magatartás egészen más, mint amit a turista-
törvény előír. A behemót nagy város kiveti magából egy napra a
népét s azok akár zöldvendéglőben, akár a hegyek tetején kötnek
ki, egyképpen a maguk módjára szabadulnak fel. Levetik egy
kultúrátlan civilizáció köntösét és elhagyott emberségüknek enged-
nek szabad folyást. Budapest kimegy a hegyek közé és megrontja
azoknak a szépségét. S amikor a nép saját fölszabadulásától és a

szabadulás örömében felöntött italoktól megmámorosodva hazatárazdik, bús csatatérként marad mögötte az erdő : minden elképzelhető szemét hever szanaszét. A bábeli város otthagyta névjegyét.

Az igazi természetjárás elmenekül távolabbi tájakra : barlangot kutat, kőzetet gyűjt, valamit meghódít, vagy fotólencséjével ragad meg egy-egy múló pillanatot. A kirándulóktól óvakszik, azokat messzehagyja. Éppen ezért színét sem lehet látni e tájakon.

Pedig szépek a budai hegyek és megejtők a Duna hajlásai. A solymári völgy tiszta vonalain pihenve nyugszik meg a szem, a Dobogókő felhágói üde magasságokat ígérnek, a visegrádi Duna felől távoli szépségek levegője árad.

Szépek a budai hegyek, gazdagon buzognak üde forrásaikkal a szélesen hömpölygő vén Iszter titkokat tartogat. Szép ez a föld, csak az embert nem leli szem, aki méltón tudna élni a föld szépségeivel.

P E S T V I D É K

BUDAPEST ÁRNYÉKÁBAN

Pestvidék nagykiterjedésű (760.000 kat. hold) és népes (448.000 lélek) területe nem egyöntetű vidék. A monor—ceglédi vonaltól északra a Cserhát-Máttra és Bükk lankái húzódnak s rajtuk aprófalvas, nagyrészből törökeltői eredetű település helyezkedik el: egészben a magyar felvidék pitvara ez a rész; délfelé pedig a jellegzetes duna-tiszaközi alföldi táj terül el, homokbuckákkal, szikes tavakkal és törökutáni nagyfalvas, tanyás településsel. Mégis a két táj azonos sorsra jutott: Budapest árnyékolja be egyformán az életüket.

A félkörhöz hasonlítható terület legyezőszerűen övezi Budapestet. Kilenc vasútvonal fut sugarasan a főváros felé s ebből a kilencből hat kettősvágányú; s még több az országút: összesen tizenkettő, melyekből hat elsőrendűen kiépített fővonal. De a kisebb utak is s a falvak utcái úgy fordulnak Budapest irányába, mint a vaspálcikák a mágnes felé. S amit a külső kerek mutatnak, annak megfelelő a társadalom egész élete: Budapest határozza meg elsősorban.

A főváros az ország távolabbi környékét csak egy-egy szálon köti magához, csak a fővonalak futnak be hozzá, Pestvidékről minden út Budapestre vezet. A közigazgatás és törvénykezés minden ágában már másodfokon is a fővárosba visznek az ügyek. Csak járási székhelyek, járásbíróság s néhány adóhivatal van helyben, megyeszékhely és minden egyéb igazgatási központ Budapesten. A gazdasági összekapcsolódás pedig 100%-os. Ez a vidék Budapest piacára termel: termelésének legkisebb szervezeti egységeit is ez a viszony szabja meg s ugyanez írja elő a

termelés ágait is. Pestvidék beszerzési piaca természetesen ugyan-csak Budapest. Teljes a kultúrközlekedés is : iskolába, előadásokra, színházba Budapestre járnak Pestvidékről, a budapesti napilapok abban az órában olvashatók, amelyben Budapest határát el-hagyták ; éppen ezért nem is alakulnak ki komoly helyi orgánumok.

Minden összefüggés összefut abban a meghatározásban, hogy Pestvidéknek Budapest a városa. Az ország többi részei csak másod- vagy harmadfokon kapcsolódnak a fővároshoz, Pestvidék közvetlenül és elsőfokon. Ezért nem is keletkezhetett más város e 60 km-es körzeten belül.* A járási székhelyek mind kisdud városkák vagy éppen falvak. Ráckeve, Alsódabas, Gyömrő, Monor, Nagykáta tisztára falvak, még csak mezővárosoknak sem mond-hatók. Gödöllő ahogy királyi nyaralóhely volt ezelőtt, úgy nyaraló-helye most is Budapestnek, de nem önálló város. Egyedül Aszód és Vác városi központjai úgy félig-meddig egy-egy vidéknek, részint a Budapesttől való távolság, részint központi fekvésük révén. Aszód nem volt igazi város soha, Vác pedig csak volt, abban az időben, amikor még Pesttel konkurált.

Minden összetartozandóság ellenére azonban nem ennek a vidéknek a városa Budapest. Nem Pestvidék szülte Budapestet, de még Pestet sem, hanem egy ország nevelte a fővárosát naggyá s úgy került a megnőtt városnak az árnyékába Pestvidék.

Az európai városok mintaképei, a délnémet és svájci városok mind egy-egy szűkebb vidék erői által jöttek létre s legfőljebb később járultak növekedésükhöz országos erők. Kezdetben piac-helyek, iskolavárosok vagy erődítmények voltak, melyeket a környék népe gondozott a saját termékeinek értékesítésére, saját kultúrája emelése és saját védelme végett. München pl. már régóta ilyen város volt, amikor a bajor fejedelmek egy ország energiáit vezették bele. Budapest nem így keletkezett. A víz-parti német falu-városka nagyon szűk körnek volt a centruma s a pestvidéki városépítő erők nem úgy indultak, hogy nagyvárost hozzanak létre.

Budapestet szűkebb vidékének a megkerülésével alapította a reformkorszak országos lendülete és építette ki a kiegyezés utáni kapitalizálódó korszak. A várossá fejlődés idején Pestvidék még

* Budapest elővárosait : Rákospalota, Ujpest, Kispest, Pestszent-erzsébet, Budafoke, e sorozat Nagy-Budapest c. kötete tárgyalja.

embert és anyagot sem tudott az elvárható arányban szállítani ; csak tűrte, hogy nagyváros épüljön a feje fölé és azon vette észre magát, hogy árnyékba került.

Budapest pedig — mely nem szűkebb vidékéből nőtt ki, nem helyi ízek sűrűsödéséből, nem hosszabb-rövidebb történelem lerakódása során — maga sem kereste a kapcsolódást a vidékével. Egy elképzelt birodalom arányaihoz és szükségleteihez kívánt igazodni s erőit is erről, a birodalomnak hitt területéről merítette. Lenézte és leigázta a környékét.

A környék, ha már kiesett a várost szülő és nevelő szerepből, legalább kiszolgáló vidék akart lenni s úgy ahogy fölzárkozott Budapest mögé. Idomult hozzá s karjai közé futott, ha szükségletei támadtak.

A távoli erőkből hirtelen nőtt város s a mostoha sors után nehezen fölemelkedő vidék : minden technikus összekapcsolódás és minden igyekezet ellenére két külön világ. Ahhoz, hogy összeforrjanak, mindkettőnek igen-igen komolyan át kellene formálódnia.

Nagy-Budapest határain belül, ha szörnyűködnie kell is szüntelen, még civilizációnak a szagát érzi az ember, de mikor kívül ér rajtuk, hamarosan pusztai szél csapja meg. Ha délfelé indul, Soroksárnál még ragyogó európai agrikultúrát és gondosan tiszta falut talál, de Kiskunlacházánál már nádtető és leigázatlan mezők veszik át az uralmat, Kunszentmiklósnál mocsár, szik, vízállás és kopasz mezőség fogadja a meglepett utast : ez már Ázsia s a raffinált budapesti zsivajt vízimadarak szava váltja föl, a duzzadó városi jólét és a komplikált városi szegénység helyén pedig rideg gazdamód és még ridegebb zsellérnyomorúság ásit. Keleti vonalakon még annyira sem kell menni. Ócsán és Alsódabason már olyan parasztokat szemlélhet az ember, akiknek termelése nem sokkal elébbvaló, mint egy századdal ezelőtt. S ha Gödöllő felé igyekszünk kifelé Budapest köréből, Aszód után már alig érintett parasztfalvakat lelünk. Turán, Boldogon színes paraszti viseletben járnak az emberek és paraszti világképük minden zavaró hatás ellenére sem rendült meg.

Pestvidékre árnyékként borul Budapest közelsége, de egymáshoz való viszonyuk végelemzésben sokkal, komplikáltabb, semhogy ilyesféle hasonlítás kifejezhetné.

Egy primitív civilizáltságú paraszti vidék indult itt el 1700 körül a fejlődés útján. Magára hagyva bizonyára eljutott volna ezidőre odáig, ahol ma a Három Város van: kifejlesztett volna néhány centrumot és a maga módján polgárosodott volna. E helyett az történt, hogy rajtakívül álló erőkre támaszkodva egy nagy város épült a centrumába, s a magasfokú civilizáció s a pezsgó kultúrélet, melyet a nagyváros teremtett, befejezett tények elé állította vidékét. Az nem tehetett mást, mint behódolt. Hozzáidomult a város szükségleteihez, bekapcsolódott a város által kínált civilizációba és kultúrába. Ahol valami ok miatt kiesett egy-egy rész e fejlődésből, az végkép kiesett és Ázsiának marad, ha maga nem segít magán.

Nem újság az ilyen jelenség Magyarhonban. Van néhány tornyunk jól-rosszul megépítve s körülötte egy-egy kis udvar, de azontúl pusztaság, amelyre nem sok ügyet vet a torony és udvara.

Ez Budapest és ez Pestvidék.

LAKÓTELEPEK

A pestvidéki külterületek igen változatosak. Lajosmizse környéke éppolyan tanyavilág, mint a ceglédkörnyéki; az alsó-dabasi és a nagykátai járásban igen sok a major; Budapest környékén pedig, Vecsésen, Gyömrőn, Maglódon és Dunaharaszti—Soroksár környékén számos lakótelep van. Ez utóbbiakat »városias külterületi lakott helyeknek« nevezi a statisztika és a »mezőgazdaságiaktól« elkülönítve sorolja fel. A különbség valóban megvan, csak nem az a lényeges vonása, hogy az egyik »mezőgazdasági«, a másik pedig »városias«. A főkülönbség az, hogy az egyik termelőhely, a másik pedig lakótelep.

A lakótelepek népessége mindamellett valóban nem mezőgazdasági. Pestvidék enemű helyei: Ganz-telep, Ganz-kertváros, Helvecia-telep, Zsófia-telep, Korona-telep lakossága túlnyomóan iparos-tisztviselő s népességük háromnegyedrésze az ipar-forgalom körében foglalkozik, 12%-a közszolgáltatban áll s csak 10%-nyi az őstermelő.

A magyar társadalomnak semmiféle határozott elképzelése nincs az ilyen külterületi lakóhelyekről. Hogy ösazeszorított bér-

kaszárnnyak helyett napos és levegős kerti házak építendőek, ez csak jámbor óhaj, de semmiféle átfogó szabályozás nem irányítja az effajta törekvéseket. A családi ház és pedig a kertes családi ház gondolata csak építészek körében komoly probléma, a közvélemény és a jogalkotás nem érzi igazi súlyát. Másrészt azonban a városbeli építkezés és lakásbérlet oly drága, hogy mind nagyobb tömegek foglalkoznak a külterületen való kislakás-építés gondolatával. A parcellázások és építkezések eddig egy csomó ügyvédet, pénzügyészt, környékbeli földbirtokost, építővállalkozót, építőszövetkezetet mozgósítottak, eredményül azonban semmi figyelemreméltót nem hoztak létre. A telepek részben nyaralóházak, épolyanok, mint a budai oldal nyaralóházai, részben állandó lakóházak s csak azért nem hasonlóak a kertvárosokhoz, mert távolabb esnek a városi centrumoktól. Mindkét részük azonban egyformán kietlen építkezést és teljesen rendezetlen életformát mutat. Ezeken felül pedig megjeleníti a magyar társadalom akut osztottságát: vannak tisztviselőtelepek és vannak munkástelepek.

A tisztviselőtelepek: egy megnyomorított kispolgári réteg vézna fantáziájának szülöttei. Egyforma vagy legalább is egyforma térhatású házak, amelyek teljesen ideáltalan élet keretétől szabattak. Polgári lakások olyan értelemben, ahogy már sehol másutt polgárok lenni nem akarnak az emberek. Avval a szándékkal építették őket, hogy »jól érezze magát benne az ember«, hogy »saját otthonában legyen«, e házak azonban se nem várai egy »polgári családnak«, ahogyan a múlt század építette volna, se nem szabadon mozgó embernek a testére szabott életkeretek, ahogy a huszadik század épít, hanem ok és cél nélkül komplikált és mégis végtelenül sivár formák, amik beteg fantáziából születnek és visszahatnak az emberre, aki építette őket.

A pestvidéki telepek között járva álomszerűen jelennek meg előttünk hollandi és svájci lakótelepek képei. Ott megbecsült és magabiztos kispolgárság települ ki egy-egy kies tájra s az egyszerűen és kerülő utak nélkül tervező építőművészet is segítségükre siet: nyugalmasan szép házak épülnek s harmonikus polgári élet virul bennük; ott céljukban gyökerező a házak szerkezete és hazugság nélkül való rajtuk a dísz; világosan áttekinthető a beosztásuk s a háztartások ellátása elsőrendű, a kinnlakók a város-

tól való távolság ellenére sem szenvednek szükségét városi igényeikben.

Igazság szerint azt kellene kívánni, hogy minél több külső lakótelep létesüljön s fájlalni kellene, hogy Pestvidéken, de Nagy-Budapest határain belül is olyan kevés van. Így azonban, siralmas építéstílus mellett, minden szervezett ellátás hiányában, jobb hogy nincs belőlük több. Ha majd eleven és elismert szükséglete lesz a városnak a kiáramlás s ha majd biztosítani tudja a társadalom a szervezett kapcsolatot a kinnépült telep számára és végül, nem utolsó sorban, ha majd igénye lesz a kitelepülőknek is arra az építőművészetre, amely ma is rendelkezésére áll ugyan, de keveseknek kell, — akkor épüljenek kerti és külterületi lakóhelyek. Addig azonban nem sok gyönyörűségünk lehet bennük.

KISPOLGÁROK

A magyar társadalom mind a mai napig nagyon rövid és igen akadozó polgári fejlődést futott meg s nem is jutott el olyan polgári egységig, mint szerencsésebb fejlődésű nyugati társadalmak. Amíg ott a paraszti és nemesi állomány tökéletesen felszívódott a polgári társadalom megfelelő szintjére, addig nálunk mindkettő erősen tartja magát s a mai polgárosodás is, különféle akadályok folytán, nem egyenlő erejű. Pestvidék rendkívül jellemző e vonatkozásban. Közel van, állandóan hat a nagyváros, megvan a legfőbb mozgató erő, mégis a birtokviszonyok, közlekedési elszigeteltség s a kínálkozó civilizáció idegensége folytán jelentékeny szigetek maradnak ki a polgárosodásból.

Egészben véve a pestvidéki társadalom azonban széles kiterjedésben polgári: parasztsága középeurópai recept szerint polgárosodik, birtokos nemesúri vezetőrétege polgáribbal cserélődik ki. Két sziget azonban a rendi társadalmat őrzi még: az egyiknek centruma az alsódabasi járás középső része, Dabas—Gyón—Ócsa, a másiknak az aszódi járás. Mindkét helyen erősen részesedik a közép- és a nagybirtok, a parasztság hosszú, megrázkódtatások nélküli jobbágysorkorszakot élt át, ma is nehezen lendül ki parasztállapotából. Ez a két sziget azonban kivétel, az általános kép

Pestvidéken a rétegeződött polgári társadalom struktúráját mutatja. A pestvidéki polgári társadalom legjellemzőbb két rétege a kispolgárság és a proletariátus.

Az akadozó fejlődésű társadalom alsóbb rétegében, mely lehetőségeiben oly távol, térbelileg pedig oly közel áll a polgári élethez, igen erős a vágyódás a fővárosi példa után. Minden történeti, gazdasági és hatalmi erő ellenére polgári levegőt kíván ez a réteg Budapest árnyékában, s mivel érdemben minden igyekezet mellett sem juthat hozzá, illúziókkal segít magán. A szükséges és indokolt előrehaladás helyébe a polgári szintre való emelkedés illúziója lép. Nem ritka tünetemény ez, csak igénytelen példája ennek a jeles magyar nyavalyának.

A vasutak és országutak a medrei a Budapestről kiömlő civilizációnak, ezeken a vonalakon áramlik ki és be a kispolgárság, mely igazi megtestesítője a meg nem valósult polgári illúziók világának. A központibb fekvésű falvak egész ipari-kereskedelmi foglalkozású rétege, a szabad pályák és közszolgálat népessége — kivéven mindenütt az alkalmazott munkások proletárseregét —, továbbá a földművelő gazdák kisebb része adják a pestvidéki kispolgárság összetevőit. S ha el is választják őket történeti-gazdasági különbségek egymástól, menthetetlenül egyek polgári igényeikben és azok fogyatékos kielégítésében.

Budapestről menvén kifelé minden irányban egyforma civilizáltságú táj és egykarakterű kispolgárság képe fogadja az embert. Dunaharasztn épűgy, mint Vecsésen vagy Gödöllőn rikítóan várost-utánzóak a házak: az építőtől polgári mintát követ, amilyen Budapesten volt érvényben valaha, s az anyag régóta elvesztette már minden kapcsolatát az ott termelttel. Az ember, aki bennük lakik, furcsa civilizációs termék. Gazdasági alapjai bármilyen termeléshez és bármilyen más emberekhez kötik, mindent lenéz és útál, ami paraszti és ázsiaszagit érez ott is, ahol az övénel sokkal különb kultúra illatozik. Ez az a vidék, ahonnan Budapestre, a városba járnak szőszért-borsért s fájdalmas idegenkedéssel térnek vissza falujukba.

Pestvidék az ország többi részét maga mögött állónak tudja s ha érzi is polgári illúzióinak kódét és imbolygását, az az egy mégis megnyugtatta, hogy közel van Budapest.

Ez a kispolgári népállomány állandóan mozgásban van. Innen költözik a legtöbb vidéki Budapestre és itt köt ki a legtöbb Budapestre igyekvő. Elsősorban természetesen azok özönlnek Budapest köré, akikben lecsillapíthatatlanul feltámadt a polgári igény és szeretnék azt a legrövidebb úton érvényesíteni. Ha tehát a bennszülött pestvidéki társadalom nyugvópontra is jutna polgárosodó igyekezetében — akár egy sznobság nélküli nyárspolgári, akár egy igazán polgári életforma szintjén —, a kispolgároknak ez a folytonos áramlása megzavarná nyugalmaát.

Semmi üdülést nem nyújt a törekvő és kapaszkodó pestvidéki kispolgárság. Amivel nincs megelégedve, az valóban méltó az elégedetlenségre, ám ami után vágyakozik, az legkevésbé sem kívánatos. Ha egy nagyon esedékes és minden eddiginél letagadhatatlanabb értékekre támaszkodó országépítés indul meg honunkban, nehéz előre megmondani, melyik lesz a nagyobb akadály, Budapest-e vagy a vidéke.

PROLETÁROK

Iparosabb társadalmakban a proletariátusnak három generációja csinált történelmet.

Az első, amelyhez Marx és Engels kiáltványa szólt, darabos, kemény és hősi nemzedék volt. Ez eszmélt rá a kapitalista fejlődés igazságtalanságaira, ez mondta ki először az emberiség és a kultúra általánosságát követelő szót. Ez a nemzedék lépett rá a történelem útjára.

A második már helyzeti energiákkal rendelkező születése pillanatától kezdve. Ez a nemzedék harcolt sikeresen a szociális védelem kifejlesztéséért s ez táplálta a legtöbb reményt a századforduló idején a szocializmus végső győzelme iránt. Puhább, simább és alkotmányosabb volt, mint elődje s jobban hitt a dogmák erejében is.

A harmadik generáció, a világháború munkássága, olyan világot látott már maga körül, amely ismeretlen szörnyekkel ejtette zavarba az embert és az elvet. S mikor az öröklött program sorjában zátonyra vitte a mozgalmat, megtorpantak a zászlóvivők és kétfelé vált a sereg. Az egyik rész még élesebbre fente a

marxi dogma bárdját s nyíltan vagy fedezékbe vonulva küzdött a szocializmusért, a másik rész pedig súlyba engedte a fegyvert s vagy a történelmi demokrácia utain indult polgárosodásnak, vagy nemzeti-népi mozgalmak tették fasiszta-kispolgárrá.

Magyarországon az európai második nemzedék s az elmaradt fejlődésű magyar kapitalizmus nyomán támadt az első történelmi munkásnemzedék. A magyar kapitalizmus, különösen az agrárkapitalizmus legalább olyan embertelen helyzetet teremtett, mint a nyugati, de a mozgalmi példa már alkotmányosabb volt s ennek megfelelően mindjárt kezdetben két különböző stílust teremtett a magyar munkásmozgalom. Az egyik volt a békéscsongrádi földmunkásoké, akik aratósztrájkjal és zendüléssel jelentették be magukat a magyar porondon, a másik a pesti munkásoké, akik szociálpolitikai követelésekkel, parlamenti harcokkal és tüntetésekkel követték a nyugati példát.

A magyarországi második nemzedék a rövidebb útú fejlődés ellenére sem kerülte el a nyugati harmadik generáció sorsát. A csúfosan sikertelen forradalom visszavetette a mozgalmat, a párt, a szakszervezetek, a sajtó erősen kispolgárosodott. A kettészakadás — megtetézve avval, hogy mindkét irány elvesztette biztosságát — meg is pecsételte a magyar munkásmozgalom sorsát: a történelemformálástól végzetesen elestek.

A pestvidéki proletariátus mindig a pestihez tartozott. Egyrészük pesti gyárakban, másrészük pestvidéki üzemekben dolgozik, mozgalmilag is mindig oda tartoztak. A távolabbi falvak kisüzemeiben dolgozó munkások — és természetesen a mezőgazdasági munkások — nem jutottak az öntudatnak olyan fokára, hogy külön életformát és mozgalmi erőt képviselhetek volna.

A szorosan ipari munkásság is elég nagyszámú Pestvidéken, körülbelül 33.000, ami megfelel az összes keresők 18%-ának. Nagy szám ez és az arány is olyan, hogy e tekintetben csak néhány város előzi meg.

A magyar munkásmozgalom első nemzedéke idejében a pestvidéki munkásság hátvédje volt a budapestinek. Ugyanazokat a célkitűzéseket képviselte és ugyanaz volt a harcmodora, hiszen a legközvetlenebb érintkezésben voltak egymással. A közös sorsban osztozott a háború után is. Életszintje nem hogy emelkedett volna a korábbihoz képest, de siralmasan lesüllyedt. Rengeteg a

munkanélküli s az állandóan dolgozó munkások bére is jó ha eléri a heti 20 pengőt. Fojtogató nyomor tartja bilincsben, jobban, mint valaha. Sorsuk Vecsésen, Monoron, Soroksáron egyformán bús és reménytelen. Itt igazán nincs más választása a legtetetősebb munkásnak sem, mint hogy egyéni erejével építse kispolgárként a saját életét.

Ilyen körülmények között a pestvidéki munkásság még jobban elesett a történelmi alakítástól, mint fővárosi sorstársai. A róluk szóló tudósítás nem írhatja sem azt, hogy lélegző és lassan polgárosodó réteg, sem azt, hogy megnyomorítva ugyan, de feszülő energiákat rejteget és országépítő programot hordoz a tarsolyában; csak egyről tudósíthat: arról, hogy ínséges, erőtlén és nem is egy tömb, hanem széteső, vonagló szegényemberhad.

NYUGATI PARASZTOK

Paraszt: ez a szó úgy zúg és sziszeg, mint a szél. Ha nyugat felől fúj: enyhe és simogató, de ha keletről és északról fordul, kemény, mint a pusztai levegő: lesújt és föllázít.

A nyugati paraszt nem is paraszt, az Bauer, paysan vagy peasant, annyi, mintha azt mondanánk: «földművelő». Jelent foglalkozást: földműves, még pontosabban őstermelő. Jelent telephelyet: falusi vagy magános tanyaházak lakója. Jelent sajátos karaktert is: ahogy a városi, az iparos, a tisztviselő idegesebb, mozgékonyabb és igényesebb, úgy ez nyugalmasabb, tempósabb és egyszerűbb igényű. De nem jelenti azt, hogy külön rend, külön kultúra, társadalom a társadalomban, melynek fel-színe alatt él, s ezer akadályba ütközik, ha föl akar emelkedni a társadalom polgári szintjére. A nyugati parasztság nem meg-kötés, nem kötelező primitívség és legfőképp nem izoláltság. Nem «népi tartaléksereg», társadalmi rezervátum, amelyből egyesek kiemelkednek, a többiek bennerekednek. A nyugati parasztság polgári társadalomnak polgárosult rétege, mely nem több, mint egy foglalkozási réteg, más foglalkozásoktól elütő sajátos színnel. Gyermekei épúgy választják a pályát, mint más rétegeké, s épúgy tanulják mesterségüket, mint más szakmabeliek. Kultúrájuk nem megkövült primitív kultúra, különleges konvenciórendszer

és sajátos értékrend, hanem állandó, alig korlátozott közlekedés a többi rétegekkel. Ami »népi« külsőségeket visel a nyugati parasztság, az valóban külsőség, olyan, mint az angol bírák parókája és a gyapjúszak : utalás a multra.

Ilyen fajta parasztság Magyarországon csak »nyugati« tájakon lelhető, különösen németekkel vegyes vidékeken, városok közelében, ahol a társadalom fejlődésvonala többé-kevésbé párhuzamos a nyugattal : a Kisalföldön és Pestvidéken.

Magyarországon a »parasztság« egészen más társadalmi kategória : robbanásig feszülő energiájú társadalmi osztály, mely az ősfoglalkozás ősi kötöttségében elkülönödve fejlődött a társadalom felszíne alatt. A fölötte lévő rétegekkel meghatározott rendi formák közt érintkezett s elszigeteltségében kénytelen volt megteremteti a maga primitív kultúráját. Így szívódott fel termelési szerepe és alárendeltsége az emberi szellem és kultúra végső edényeibe mint konvenció, erkölcs és leküzdhetetlen hagyomány. S mikor a jogi abróncsok lehullottak róla, továbbra is megmaradt zárt népi-társadalmi egyége. Úgy járt, mint a hordóba fagyott víz : megtartotta formáját a hordó szétrepedése után is.

Ma már olvad a jég : polgárosodni kíván a parasztság, vagy legalább is valamilyen kiutat keres nem kívánt parasztállapotából. Van ahol sietve és követelődözve polgárosodik, máshol régebbi szabad állapotára emlékezve keményen ellenáll úri-polgári hatásoknak s a maga körében teremt szabad állapotot magának, sok helyen pedig elvesztette már minden reményét s öngyilkosságra szánta el magát.

A keleteurópai magyar paraszt olyan réteget jelent, amely ki akar kelni önmagából : polgárosodni akar vagy elpusztulni.

A nyugati fajta paraszt nem ismeri ezt a válságot. Idejében és fokozatosan polgárosodott, meg sem utálta paraszti élete hagyományait s polgárosult állapotában is szívesen viseli.

Pestvidéken ott polgárosodott a parasztság nyugati módra, ahol régi és jó összeköttetés van a fővárossal s ahol németek laknak. Ilyen helyek az egész ráckevei, monori, gyömrői és gödöllői járás és többé-kevésbé a váci járás. A legtisztább típus Soroksár németisége.

Ezeknek a földművelőknek a termelése is kimozdult paraszti zártságából. Csepelszigeten változatos kertművelés és aprómarhatenyésztés folyik, a ceglédi fővonal igen sok tejet szállít, az északibb tájak szőlőt, gyümölcsöt vegyest, Soroksár mindent együtt s ezenfelül igen fejlett paraszti háziipari termékeket. A termelésük technikája is egészen nyugati: nehézkesebb paraszti eszközök és modern gyári gépek egyformán alkalmazásba kerülnek; üzemek sokkal iparosítottabbak, mint az alföldieké, nem bocsátkoznak közelharcba a földdel s mégis eredménnyel termelnek. Életberendezésük teljesen polgári igényű: lakásuk többrészes, lakályos és szívesen megtűrik benne a paraszti darabokat is, mintahogy viseletük is teli van paraszti elemekkel.

Mondhatnánk úgy is, hogy „evolucionista” parasztok, akik elérhették a polgárosodás lehetőségét akkor, amikor igényük még föl sem támadt. Éppen ezért símán, a multukkal való szembe fordulás nélkül civilizálódnak és szívesen emlékeznek parasztvilágukra.

Ezeknek a nyugati fajta parasztoknak jövő sorsa sem vitás. Gazdasági bázisuk nem fog egyhamar megrendülni: Budapest fogyasztópiaca mindig nyitva áll számukra; polgárosodási lehetőségük is csak növekedhet: ezek a földművelők sohasem fognak mint parasztok politikai tényezőkké lenni. S ha valaha politikai energia támad belőlük, az tisztára kispolgári lesz.

A német helyek: Soroksár, Dunaharaszti, Szigetbecse, Szigetcsép, Szentmárton, Ujfalu előljárnak mindabban, ami a nyugati parasztot jellemzi, de a Dunamellék magyar és szerb falvai sem sokban maradnak mögöttük. Mindenesetre a front rendje ez: első sorokban a ráckevei járás, utána a ceglédi fővonal vidéke és azután a gödöllői s a váci járás.

Pestvidéken két szigete van a valóban paraszti falvaknak: az egyik Alsódabas járása, a másik Aszódé. Sok a nagy- és közép-birtok, a társadalom struktúrája megkövülten rendi jellegű s a közlekedés sem kapcsolja be közvetlenül ezeket a helyeket a forgalomba. Az ócsa—alsódabasi vidéknek ma már kitűnő útja van, bizonyosan rövidesen kimozdul sáncai közül az odaváló parasztság. Aszódon kevesebb a kilátás. Egészen kiesik a forgalomból. Parasztkultúrájuk színes és gazdag, egyelőre mint bokrétások látogatnak el a fővárosba és nyilván sokáig nem is lesz más szán-

dékuk. Nem az Alföld parasztságához tartoznak ezek, inkább dunántúli szabásúak s a sorsuk azokéhoz csak azért nem lesz hasonló, mivel mégis közel van Budapest, s ha előbb-utóbb leküzdik multjuk kötöttségeit, éppen olyan simán polgárok lesznek, mint a többi pestvidéki földművelők.

GAZDASÁGTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNY

Pestvidék foglalkozási megoszlása nagyjában egyezik az országgal. Östermelő a népességnek 55-6%-a, iparforgalmi 30-8%, közszolgálatban és szabad pályán van 4-3%, napszámos és házicseléd 4-8%, s végül nyugdíjas és tőkés 4-3%. Ez a megközelítő egyezés azonban nem kötelez semmire. A sajátos helyzet (Budapest szomszédságában egymás mellett primitív és polgárosodó helyek) a Magyarországon ismeretes minden gazdaság-társadalmi alkatnak s az utóbbi századok minden történeti állomásának valóságos gyűjteményévé teszi Pestvidéket. Meglelhető itt a vizenyős és száraz pusztától — melyeken a legeltető állattenyésztés folyik — a paraszti ökonómiájú kisköfalvakon keresztül a bolgárrendszerű kertésztelepig minden típus és természetesen a rájuk épülő társadalmi formációk is: a bokréta paraszti falutól a polarizálódott polgári társadalomig mindegyik.

Nem kicsiny területet foglalnak el a nagybirtokok a körülöttük lévő megnyomorított falvakkal. Legtöbb effajta hely van az alsódabasi járásban: Pusztavacs, Gyón, Tatárszentgyörgy, Ócsa, Sári, Kakucs, Bugyi, Alsónémedi, Alsódabas; kevesebb a monori járásban: Nyáregyháza, Bénye és Káva; s egynéhány a nagyikáti, a gyömrői és a váci járásban.

Van olyan közöttük, amelyiknek nagynehezen sikerült úgy ahogy emancipálnia magát a nagybirtok és a feudális társadalom nyomása alól (Alsónémediben a váci püspökség kisbérletekre parcellázta birtokát), mások jobban nyögnek alatta, mint valaha is (Pusztavacs, Nyáregyháza), de van számtalan közbeeső állomása is az úri és paraszti elemek kompromisszumának. Az 1923-as földbirtokreform itt ugyancsak nem sokat segített. Jelentőségét méltóképp szemlélteti az eredmények felsorakoztatása. Kiosztottak:

Pusztavacson	955 holdat	
Tatárszentgyörgyön	780	»
Sárin	800	»
Bugyin	1600	»
Alsónémedin	1800	»
Bényén.....	1874	»
Tóalmáson	290	»
Tápiószentmártonban	1500	»

Mindezek a helyek pedig nagyhatárú és nagybirtokkal betelepült falvak, ahol a földreform legelemibb segítségül kínálkozott a végretekintig feszült munka- és birtokviszonyok enyhítésére. Az ilyen arányú és fölkészültségű földreform azonban még ott sem segített, ahol zselléreknek földet adott: erőtlen egyént juttatott földhöz a legrosszabb és legmesszebb eső helyen, az élete csak nyüglődés rajta. Napszámos, zsellér, urasági cseléd vagy 2—3 holdas reformföldes »gazda« egyformán kivetettje és sanyargatottja a társadalomnak. Egy falattal több kenyeret, egy lépéssel közelebbi fölemelkedést ez a földreform nem jelentett, ellenkezőleg, a termelési nívó csökkenését idézte elő a kiosztott földeken. Erőtlen kisember kezében elvadul az amúgy is vad föld, ez azonban éppenséggel nem érv a földreform ellen, de annál inkább minden földreformot kompromittálni akaró irányzat ellen. Ki merné mondani, hogy a földreform helyrehozza Magyarországot? És ki meri mondani, hogy a termelés akkor majd felszökik? A magyar földreform egészen más indokú: mentség a pusztulás ellen egy végsőig elmaradt, elnyomorodott, szétdarabolt társadalom számára. Hátha ember lesz 2—3—5—10 hold árán abból a hárommillió páriából, akik ma még az emberség vágyát sem bírják ébrentartani magukban? Hátha. Még azon az áron is, hogy egy birtokosréteg életszintje lesüllyed és a magyar kivitel egy ideig kevesebb marhát és szemesterményt forgalmaz. Ami komoly termelési politika, társadalmi fölemelkedés, az mind csak azután jöhet.

A pestvidéki nagybirtokú falvak földreformja nem kísérelte meg ezt a mentséget, pedig itt Budapest mellett igazán »kifizetődött« volna. Ami történt, az csak bizonyosság amellett, hogy földreform magában nyilván nem segít ezen a társadalmon, olyan az

csak, mint a mankó, lehet járni vele, de igazán járni mégis csak a végső felgyógyulás után lehet.

Feudális karakterű falvainkban úgy kalauzolhatja a vezető a járatlant, mint gazdag múzeumok termeiben a látogatót.

Itt látható a magyar középkor. Számos szép úri birtok osztozkodik a földeken, s a nemes zárkozottságú kúriákban laknak uraik. A földek művelése nem hebehurgya ultramodern kísérletezés, hanem a századok tapasztalása során kifejeződött empiria törvényeit követi: szántás, vetés, legelőkön való legeltetés s az isteni gondviselés által nagyranőtt füvek betakarítása. S a nép jámbor és dolgoz. Ávas, nádfödelű, »bogarhátú«, tapasztott és meszelt házacskákban lakik és illően süvegei urait. Nem henyél télen sem, hanem háziiparral hasznosítja estéit. S az Isten áldása nem is marad el — a modern pogányság nem fog rajtuk: tisztas paraszti életüket számos gyermekkel áldja meg az Úr (Bugyi).

Emitt látható a testvérmása: a nép itt nem vesződik kerttel és gyümölcessel, hanem termeli az áldott gabonát s vizes rétfjeiről gyűjti a szénát. Urai (magagazdája paraszt nem virul itten) lehetőleg Budapesten laknak, noha csinos házacskák vannak a faluban is (Alsódabas).

De vannak nemesebb változatok is. Egészen ritka és becses ím ez is: a parasztnak itt nem is kell külön falu, vannak jól megépített majorok, ezekben lakik a nép. Eszes, ügyes, jóra való nép, serényen végzi a munkát a földeken s a sakktáblára osztott határ erdőszegte utain egyre-másra jönnek-mennek a festői ökörfogatok. A herceg s a helyette intézkedő urak gondot viselnek erre a népre: önálló községgé formálták az uradalmat egynéhány évvel ezelőtt s a község törvényes keretei között gondoskodnak most minden szükségletéről. A községi bíró itt maga a jószágfelügyelő: a munka és a gazdaság igazgatója saját személyében igazgatja népének minden ügyét baját. Ha munkabérvisszály vagy fegyelmi perpatvar támad, bölcsen dönt és békességet teremt. — Nem, ez nem úriszék, csak külső látszatok ejtik tévedésbe az embert: ott saját haláláig való cselédjét békítette az úr, itt szabad bér-munkásnak szolgáltat igazságot, aki akkor lép ki a szolgálatból, amikor neki jól esik — vagy amikor kiteszik (Pusztavaas).

A közbeeső változatoknak is gazdag gyűjteménye van. Egy helyt csak egynegyed résznyi nép tudott önállóságra vergődni,

máshol már harmadnyi, csak egyben egyformák kísértetiesen : mind-mind színmagyarok. Legtöbben katolikusok, azután reformátusok, evangélikusok, de tiszta magyar mind. Csak két helység van ebből a fajtából, a monori, illetve a gyömrői járásban, amely szlovák népességű magyarral vegyest: Benye és Maglód. De német még véletlenül sincs egyikben sem. Egy töredék él Ócsán, de ők a legelőrehaladottabb telkesgazdák ott is.

A hajdani úri földbirtoklás két módját ismerte főképpen a földhasznosításnak: a kuriális és az urbáriális kezelést. A kuriális házi kezelésű volt: saját igazgatás alatt cselédség munkálta a földeket. Ehhez hasonlítanak a bemutatott helyek: csaknem »kuriális« falvaknak nevezhetők. Kuriális birtokok korábban sem voltak túlnagy számban, később méginkább megfogyatkoztak, kisdied falvak paraszti autonómiák lettek.

Az urbáriális telkek parasztok birtokában állottak, akik a földek használatáért előírt szolgáltatásokat tartoztak teljesíteni. Az ilyen urbáriális telkeken a parasztság magára hagyatott: élt, ahogy tudott, csak a robotot s a dézsmát kellett lerónia. Ehhez hasonlatosak a körülmények Nagykáta vidékén, a gödöllői járás keleti felében s az aszódi és váci járás faluiban. Ezek igazi paraszt falvak. Urbáriális birtokok voltak, a nép parasztmódon önállósodott. Az úrbéri teher nyomta őket, a topográfiai izoláltság elejét vette minden polgárosodásnak: ma is parasztfalvak.

Az úrberről szóló hasonlat igen találó állapotukra. Paraszti kisbirtok itt az uralkodó, hozzátapadó paraszti zsellérséggel. E falvak legtöbbször átvészelték a törököt, itt nem ért olyan kritikus idöket a mezőgazdasági kultúra, mint az Alföldön, éppen ezért hagyományszerű itt nemcsak a birtoklás módja, hanem a termelés is: régi gyökerű, paraszti. Ilyen gazdasági bázisokon ma is paraszti kultúra tenyészik: népi viselet, paraszti életszemlélet és nehezen fejlődő termelés. Színmagyar helyek ezek mind, törökeltötről fennmaradt népükkel ritka ékességű színfoltjai a magyarságnak. Nyugalom ömlik el mezeiken, megállt fölöttük az idő. Korábban úrbéri, ma pedig szabad paraszti állapotuk csak arra volt elég, hogy önállósodjanak s primitív kultúrát neveljenek maguk közt, de másra nem. Arra sem, hogy símán polgárosodjanak, mint a nyugatiak, és arra sem, hogy türelmetlenül, mint a keletiek. A sorsuk ezután dől el. Helyzetük leg-

inkább arra predesztinálja őket, hogy simán polgárosodjanak s legyenek olyanok, mint nyugati tájak városkörnyéki parasztjai.

Ebben a pillanatban azonban paraszti életük nyugalma köti őket. A termelésük paraszti módon kiművelt: szőlő, gyümölcs, zöldség régtől fogva terem lankás földjeiken s a termelési kultúra is régi. Egyívású kis falvak, ősi paraszti törvények szerint megépített, tömör és szeszélyes sorokban összeterelődőtt házak, s az emberek bennük nem találják tűrhetetlennek a parasztvilágot. Olykor Budapestnek is megmutatják az életüket: a turaiak, boldogiak kedvelt csoportjai a Gyöngyösbokrétának.

A földbirtoklás harmadik típusa a nyugati szabású agrikultúra. Kisbirtokrendszer, belterjes kisüzemek és polgárosult parasztok a jellemzői és sehol az országban olyan fejlettséget nem ért el, mint Pestvidéken. Ez a gazdaságtípus az uralkodó az egész ráckevei járásban, a ceglédi fővonal mentén, a gyömrői és a gödöllői járás nyugati felében, szóval mindenütt, ahol a Budapestre való közlekedés könnyű, gyors és olcsó.

A kisgazdaságok aránya ezeken a részeken a legnagyobb. S hogy milyen energia van ezekben a kisgazdaságokban, azt legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy itt már a földreform előtt számos parcellázás történt. Mogyoródon 1902-ben, Taksonyban is ezidőtájt, Vasadon és Vecsésen valamivel később parcelláztak egy-egy részt közép- illetve nagybirtokokból. A kisgazdaságok keretei között folyó termelés rendezettségére utal, hogy az egész vidéken itt történt a legtöbb tagosítás és birtokrendezés, és pedig már abban az időben, amikor az intenzívebb termelés éppen hogy megindult. Irsán 1864-ben, Üllőn 1862-ben, Szigetbecsén és Tökölön 1860-ban, Makádon és Szigetszentmártonban 1863-ban, Szigetújfalun 1861-ben és Nagytarcsán 1856-ban.

A felsorolt helyek mindegyike megközelítően egyenlő arányban belterjesült termelést folytat, a termelés iránya azonban jellemzően specializálódott. A monori járásban intenzívvé teszi a szántóföldi termelést a burgonya- és takarmányfélék rendszeres termelése s ezt a belterjes szántófölditermelést csak fokozza a szőlőskertek művelése. Itt a legjobb az állattartás is. Gödöllő és Gyömrő irányában méltó figyelmet keltenek a sűrű gyümölcsös, szőlős, veteményes kertek és számos okszerűen berendezett baromfifarm. A Dunamellékén mindenekelőtt a zöldséges kertek

említendők, noha sem az itteni szántóföldek nívója, sem a szőlő és gyümölcs termelése nem marad a másik két vidék mögött. A legpéldásabb Soroksár, melynek nemcsak szőlőskertjei és veteményes földjei virágzóak, hanem burgonya- és takarmánytermelése és állattartása, sőt fejlett mezőgazdasági, illetve élelmészeti ipara is (kenyér, tégla, szalma).

A belterjes kisgazdaságok keretei között folyó termeléshez kapcsolódó munkásság is aránylag jobban él, mint másutt: folyamatosabb munkaalkalom és jobb bér menti meg őket az elesettségtől. E kisgazdaságok parasztsága egész Magyarországon a legnagyobb mértékben polgárosult, valóságos nyugati szabású földművelő. Szinte mindenütt megőriz bizonyos paraszti hagyományt, de csak az elemeket: viseletet, berendezési tárgyakat, egy-két munkamódszert, a szellem azonban már tisztára polgári. Termelését úgy fordítja, ahogy a szükséglet kívánja, gyermekét szívesen küldi szakiskolába vagy éppen más pályára, sokat jár Budapestre s a faluja sem elhagyatott istenhátamögötti fészek, hanem mozgalmas, rendezett telep.

Ezek a törekvő és polgárosult népek nem tiszta magyarok, hanem szinte mindenütt idegenekkel kevertek. Közöttük színmagyar csak Üllő, Mogyoród, Majosháza, Pécel, Kiskunlacháza, Aporka és Szigetszentmiklós; német helyek Soroksár, Szigetszentmárton, Szigetbecse; vegyesen német-magyar falvak Taksony, Kistarcsa, Ceglédbercel, Nagytarcsa és Vecsés; szerb község Lorév; némettel vegyes szerb Szigetcsép; magyarral vegyes szlovák Pilis; magyar-német-szlovák Kerepes, Csömör és Szigetújfalu; és végül magyar-német-szerb Tököl.

Mutatóba képviseli a dunatiszaközi alföldi mezőgazdasági kultúrát Lajosmizse, Leányfalu és Ladánybene. Lajosmizse régi kun hely, valaha a mizsei kun kapitányság székhelye volt. Ugyanazt a gazdasági-társadalmi típust képviseli, mint Kecskemét s a többi kunsági helyek, noha a mai Lajosmizsét csak 1860-ban telepítette Jászberény. Tanyavilág, homoki szőlő- és gyümölcs-termelés, mely Kecskemét vidékéhez tartozik, önálló és vállalkozó magyar nép, mely gyorsan és követelődve polgárosodik, ezek a fővonásai Lajosmizsének. Éppen mint az Alföld.

S hogy egyik magyar gazdaságtípus se maradjon ki: végig a Dunamentén bolgár kertészek sorakoznak, ők képviselvén egy

Magyarországon nagyon is kívánatos, de csak részben megvalósított gazdasági kultúrát. Kisgazdaságok ezek bérleten vagy tulajdonföldön s igazi kerti kultúra virágzik rajtuk: öntözés, többszörös termelés és kipróbált munkamódszer. Ez a kertművelés importált kultúra, bolgárok hozták be, akik hazájukban mint közönséges népi földművelést tanulták. Magyarok ma is kevesen követik őket, a bolgár kertészet itt is megmarad bolgár kezekben. Szorgalmas és polgárosult nép ez, hasonlatos a nyugati paraszthoz, de szívósabb és igénytelenebb annál. Hiányzik belőlük a magyar parasztság hirtelen föltámadó igénye is, ám tanulni inkább hajlandók, mint a magyar. Agrikultúrájuk egy nép s egy parasztréteg megalapozott és hézagtalan polgárosodását hordozza.

KÖZLEKEDÉS BUDAPESTTEL

A fejlődésében elmaradt és sokhelyt ma is ázsiai civilizált-ságú Pestvidék mind mostanáig sem tudott egyetemes városvidék viszonyba kerülni Budapesttel: csak egyes magatartások találták meg a kapcsolatot a fővárossal. Igen sok az összekötő szál, a szerves együttfejlődés elmaradása folytán azonban mindegyik megmarad a maga külön útján, s a tartalom, mely e kapcsolatok mögött áll, nem egyértelmű: zavaros és ellentmondó.

A Budapestre irányuló forgalom főmedre természetesen gazdasági. Az összes mezőgazdasági termékek útjai a fővárosba vezetnek és pedig részben országos közvetítői forgalom útján: vasúton, hajón, részben pedig a helyi forgalom útján: batyuzással és szekéren. A kettő egymáshoz való arányáról nincs számszerű adatfelvétel, azonban bizvást megállapítható, hogy az utóbbinak az aránya sem jelentéktelen, mint társadalmi jelenség pedig elsőrendűen fontos.

Bemutatásra érdemes válfajai ennek a »kisforgalomnak«: a környékbeli gazdák és kertészek kocsiforgalma, a batyuzás és a »milimárik« tejközvetítése.

A szekerezés az őstermelők áruforgalmazása. A budapesti nagyvásártelepen óriási térség szolgál az őstermelők árusító helyéül. Egyrészüik bolgár zöldséges, másik részük pedig jórésztben aváb kisgazda a közeli falvakból. Az effajta értékesítés behozhatat-

lan előnyöket hoz a termelőnek. Saját termelői költséggel és hatáskörben úgy használhatja ki a piac fordulatait és úgy alkalmazkodik annak igényeihez, amennyire csak ügyességéből és mozgékonyaságából telik. Itt nincs külön »értékesítési gond«. A fogyasztó piac érverését közvetlenül érezheti a termelő. A tények azt mutatják, hogy mindig vevőre talál a felhozott áru, tehát romlás vagy károsodás sohasem fenyeget. Nagyon egészséges és biztonságos a termelés értékesítésének ez a módja, s a város közeli környéke ennek köszönheti, hogy jóval kisebb mértékben függ exportlehetőségektől, mint az ország más vidékei.

Budapest és vidéke közlekedésének ez a legegészségesebb szála s tartalmilag is indokolt, helyes és szükséges: a főváros kapjon élelmezési javakat legrövidebb úton és legolcsóbban, »élelmezési körzete« pedig olyan egyszerűen juttassa el termését a főváros piacára, ahogyan csak lehetséges.

A batyuzás már primitívebb és esendőbb közvetítés. Ha kis-termelő viszi a saját kis termését kézibatyu formájában, az kifogástalan és kívánatos jelenség. Nem ilyen megnyugtató azonban, ha batyuzó egzisztenciák alakulnak, akik akár a saját őstermelői jogukon, akár kereskedői jogon forgalmaznak egy-két terméket. Szétforgácsolt termelést, teljes termelői szervezetlenséget s egészben véve kezdetleges társadalmat árul el a batyuzó kereskedelem. Bár Pestvidéken aránylag rendezettebbek a termelő és értékesítő viszonyok, mint Budavidéken, mégis a batyuzás szembeötlő jelenség.

A kép, amit a batyuzók nyújtanak, tarka és izgalmasan változatos. A HÉV állomásain színes népviseletben ömlenek ki a vonatból a batyuzó asszonyok s fejen, háton, karon, kézben ijesztő nagyságú batyuk gyümölcscsel, tojással, baromfival és minden egyébekkel. Előzőnlík a vásártelep piacait s fülsiketítő zsongás és zaj közt adnak túl portékáikon. Erősen keleties kép s előázsiái vásári és forgalmi látványosságra emlékeztet. Ez is egy kicsit Ázsia.

A »milimárik« — egyik alfaja a batyuzóknak — összevásárolnak 20—30—40 liter tejet a közeli termelőktől s azt biciklin, vonaton, villamoson hordják szét a város külső területein az egyes háztartásokba. Pár fillért keresnek literenként s ezzel egzisztenciát teremtenek maguknak. Ugyanaz a jelenség, mint a batyuzás,

a tejnél azonban súlyosbítja a helyzetet, hogy az a primitív és nem túlságosan tiszta szállítás során könnyen romlik és fertőz. Itt tehát megfogható, konkrét hátrányokat okoz a primitív állapot. Ez az indító oka a különféle elengedhetetlen tejforgalmi rendelkezéseknek, amelyek létükben támadják meg e sovány egzisztenciákat, akik éppen ezért ellenzik az ilyen irányú szabályozást.

A gazdasági közlekedés fordított arányban is Budapesthez fűzi a vidéket. A vidéken fogyasztásra kerülő javak nagy részének a forrása Budapest. S itt nem hasonló a helyzet a fővárosba irányuló forgalomhoz, melyben a termelés azt produkálja, amit a fogyasztás igényel. A vidék ellenkezőleg azt fogyasztja, amit Budapest termel s ezt a termelést egészen más törekvések irányítják, mint amik a vidék szükségleteinek megfelelnek. Csak annyi az effajta gazdasági közlekedés értelme, hogy a pestvidéki fogyasztó, akár maga, akár kereskedője útján, Budapestre jár szükségelt javainak beszerzése végett.

A kultúrkapcsolatok époly intenzívek, mint a gazdaságiak, de époly mértékben szervezetlenek is.

Budapest felé irányul mindenekelőtt az iskoláztatás. Már Monoron diákok kezdik ellepni a reggeli vonatokat s a közelebbi helyekről mind nagyobb és nagyobb sereg csatlakozik hozzájuk. A közép- és főiskolások naponként bejáznak. Ráckeve, Gödöllő, Szentendre stb. állomásokon hatalmas serege vár e diákságnak, s mint szomjas vidéki had, özönlik a különböző iskolákba.

Az ilyenféle iskoláztatás mindenesetre gyökeresen különbözik akár az exkluzív intézeti neveléstől, akár a kényelmes helyi iskoláztatástól. Sok szó is hangzik e rendszer ellen. Egyfelől a tanulók tanulásra fordítható energiáinak csökkenését, másfelől az iskolán kívüli profán hatások növekedését hozzák fel. Exkluzívabb iskolák nem is tűrik a bejárást. Mindkét érv helytálló, katasztrófát azonban egyik sem jelent. Bejárás mellett is marad energia az iskola számára, a külső hatások pedig, még a legkedvezőtlenebbek is, az életnek olyan szemléletéhez juttatják el a tanulót, amit az iskolában sohasem kap meg. A tanuló nem üvegházi csemete, hanem önálló emberke, aki naponként szívja a társadalom életének a levegőjét. Van ellenben egy ki nem mondott oka az ellenzésnek, ami viszont nagyon igaz: a bejárás-

sal olyan rétegek gyermekei részesülnek felsőbb oktatásban, akik egyébként elesnének tőle: földművelők, gazdák, ipar-for-galmi és más alkalmazásban lévő kispolgárság és állandóbb egzisz-tenciájú proletárok gyermekei. Lehet, hogy ezek az elemek »rontják a diákság színvonalát«, de azt nem lehet mondani, hogy ez veszedelem s hogy minden eszközzel elejét kell venni. Igaz, hogy többnyire semmi jó nem derül ki az effajta »magasabb kép-zésből«: a tanuló úri igényű állástalan diplomás lesz, akinek min-den kapcsolata, elsősorban a szolidaritása, megszűnik szülő rétegé-vel s nem leli helyét a társadalomban. Ennek azonban nem a bejáró gyermek, nem az iskoláztató szülő és nem a bejárás az oka. Bizvást elképzelhető olyan iskola és olyan társadalom, amely nevelési programjába ragyogóan bele tudja illeszteni ezt a rendszert.

Az adott körülmények közt a bejárás mindenkép diszharmo-nikus jelenség. Mindig korán kelni, félhét—hét közt vonatra ülni, megérkezés után az iskolában várakozni, iskola után pedig váróteremben, s egyórai, másfélórai utazás után éhesen és fárad-tan érni haza a nem mindig lelkesítő légkörbe s ott újra felidézni a környező világtól idegen megtanulandó anyagot, ez nem a leg-vonzóbb kép, de mozgás és dinamika ott, ahol egyébként tespe-sedés tenyészne.

A sajtó s irodalom egyéb ágainak kiömlése a vidék felé éppen fordítottja a kulturális közlekedésnek. A pestvidéki ember két órával megjelenésük után már elolvashatja a pesti lapokat és fillé-res készülékekkel elsőrangúan hallgathatja a rádiót. Többet is ragad meg mindezekből, mint a távolabbi vidék.

A különös célok és formák nélküli közlekedés pedig rohamosan hódító divat. Filléres vonatok, hétvégi kirándulások Pestről vidékre és a vidékről Pestre, félreérthetetlenül kifejezik a szükség-letet, mely kölcsönösen egymás felé irányul város és vidék között. A Budapest és Pestvidék közti közlekedések is szuggerálják ezt a szükségletet, hiányzik azonban belőlük az egyértelmű tartalom.

Mi irányul Budapest felé? Egyrészt a nyersanyag, másrészt polgárosodni kívánó törekvés. Tehát az ember és anyag, mely kiművelésre vár. Mindkettőt egy önmagában lendületre képtelen és a nagyváros árnyékába került társadalom szolgáltatja, amely

ezekkel az eszközökkel nem tud mást csinálni, mint hogy följánlja a városnak.

S mit ad vissza a város? Olyan kultúrideált és civilizációs eszközöket, amelyek magukban is nehezen állanak meg, primitív és sóvárgó társadalomban még kevésbbé. Mit kezdhet a vidék azzal a diplomával, amit a gyermek hazahoz, azzal a ruhadarabbal, amit városi aszfaltra szabtak s azzal az ujsággal, amely egy túlhajtott és ezen az úton válságba jutott civilizáció gondjain tűnődik?

Nem tud semmire menni vele, ellenben, nem értvén a helyzet fonákságait, elindul a kapott nyomokon s magatudatlanul botorkál.

Az eredmény nem lehet más, mint hogy hézagos, beteges polgárosodás áll elő, mely alapjaiban végtelenül messze van még minden megnyugtató rendtől, de életmegnyilvánulásaiban már a budapesti fajtájú városi civilizáció nyavalyáinak súlya alatt nyög. Megzavarja és egyensúlyából kilendíti a város Pestvidéket, pedig arra lenne hivatott, hogy nevelje és fölemelje.

H Á R O M V Á R O S

MEZŐVÁROSOK

A mezőváros egyetlen magyar városfajta. Nem hasonlít a nyugati városokhoz, ezért tagadják meg gyakorta városi minőségét. Az igaz, hogy olyan város, mint a nyugatiak, nem is lesz belőle soha, de hogy valamilyen város, hogy a magyar társadalomnak páratlan erjesztő góca és végtelenül fejlődésképes településforma, azt Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd példája bizonyítja legfényesebben.

Az 1800-as évek kezdetén még négy mezőváros állott a kecskeméti járásban: Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd és Abony. Idők folyamán Abony kidőlt a városok sorából. Ma már nem mezőváros, elvesztette minden energiaforrását s csak egy-két jegyét őrizte meg hajdani mezővárosi létének. (Viszonylag nagy lélekszám, tanyák és híres nagy állatvásár). Sok volt akkora területnek a Három Városon és Szolnok közelségén felül még Abony is. Végül vazallusa lett a három igazi mezővárosnak, ezek közül is különösen Ceglédnek s további sorsa mindenestül ahhoz fűződik.

Az egykori kecskeméti járás arról is nevezetes volt, hogy — kivéve a Pesthez húzó Nagykáta környékét — alig volt faluja. 1800 körül mindössze Törtel, Bercel és Újszász állott ezen a vidéken. Az akkori városi társadalom együttélésének uralkodó formája a mezőváros volt.

A Három Város ma is a legklasszikusabb képviselője a leg-sajátosabb magyar városalkatnak, abban pedig egyedül áll az egész országban, hogy egy vármegyényi terület egész társadalma három mezőváros keretei között él. Mind a három város példás alakban mutatja a mezőváros összes jellemzőit: teljesen polgáro-

sult városmag, faluszerű külvárosok, tanyarendszer, intenzív mezőgazdasági kultúra és öntudatosan polgárosodó földművelő parasztság.

A mezővárosok kifejlődésének történeti tényezői országosan egyezők, egyetlen mozzanata van a Három Város fejlődésének, amely nem általános: a homokosodás.

Nem keletkeztek volna mezővárosok, ha nem lett volna török veszedelem. Az indító oka e városok kialakulásának az volt, hogy egy-egy vidék falvainak a népe a veszedelem elől összefutott a már korábbi időtől fogva is védettebb és nagyobb helyekre, melyeket aztán falakkal, sáncokkal erősített meg. Az elhagyott falvak természetesen elpusztultak s a veszedelem után már nem épültek fel újra.

Hogy miért nem, annak számos és nevezetes oka van. Egy ok mindenesetre a történeti helyzet: a veszedelem nem múlt el egyik napról a másikra, a visszaköltözők nem lehettek volna biztonságban, hiszen zavargások, rácpusztítások még sokáig felfelütötték a fejüket a török és kuruc-háborúk formális befejezése után is. A másik ok a mezőgazdasági termelés irányának a megváltozása. A szántóművelés nehezen tudott megindulni, fő termelési ág az állattenyésztés lett, az pedig a pusztákon is folytatható volt, anélkül hogy mindenestül ki kellett volna települni a pusztára s újra falut építeni. Szinte a honfoglaláskori hagyomány éledt fel: állandó szállás a mezőváros falai közt, nyári szállás a pusztákon. Amikor a földművelés nagyobb arányokat öltött, vagy legalább is visszanyerte a török előtti arányát, akkor kerülhetett volna sor a visszatelepedésre, csak hogy akkor már megízlelték az együttlakás ízét s inkább tanyákat építettek, semhogy falvaikba kelljen újra szétszóródní. A harmadik ok: a tömeges együttélés vonzóereje. Nemcsak védelem idején bizonyult jobbnak a nagyobb községekben való együttélés, hanem a társadalmi élet minden vonatkozásában. Az urak távollétében szervezkedő polgári-paraszti városok olyan társadalmi életformákat alakítottak ki, hogy az falusi egységekre való szétszóródás mellett észbe sem juthatott volna. Az autonóm községi élet, az úrbéri terhek sommás megváltása, a puszták bérletével megnyíló gyarapodási lehetőségek olyan föllélegzést biztosítottak az összefutott parasztságnak, hogy ehhez képest az elhagyott falusi élet keserves jobbágyi sors volt, melyet senki sem kívánt vissza.

A megduzzadt mezővárosok nemcsak népességi és területi állományukat tekintve nyertek a török pusztítások árán, hanem jogi helyzetük is lényegesen könnyebbre fordult. A vármegyei nemesség a királyi Magyarország végváraiba futott, a földesúri hatalom névlegessé vált s a török uralom alá került polgár-paraszt mezővárosok önrendelkezésre kényszerültek. Mindhárom város, különböző jogi státusuk ellenére, a valóságban egyformán megszerzett és gyakorlott szabadsághoz jutott. Fizette az adót Pest-megyének Nógrádba, a töröknek Budára vagy Szolnokra, s ezen az áron a maga ura lett. A török kiűzése után mindhárom helyen jelentkeztek a földesurak, de jobbágyi státusba egyik helyen sem sikerült visszaszorítani a parasztságot; mindenütt sommásan megváltották a földesúri jogokat, sőt további pusztákat béreltek vagy földesuraiktól, vagy a kincstártól. A 48-as végleges rendezés csak örökváltságra cserélte föl az évenkénti megváltásokat. A városok mint közjogi autonómiák megmaradtak legalább a mezővárosi nívón. Kecskemét királyi jogot nyert, Nagykőrös és Cegléd pedig olyan privilégiumokat, amelyek, ha nem is a királyi városok jogállását, de tényleges szabadságot jelentettek a községi életben.

A nagygyá duzzadt határ, a megnövekedett népesség és a viszonylag szabad állapot önálló birtokpolitika szűkségességét és egyben lehetőségét teremtették meg. Mindhárom város ki is alakította a maga sajátos paraszti birtokpolitikáját, mellyel utat nyitott polgárai előrehaladásának.

Kecskemété a legnagyobbval és legfejlettebb. A török háborúk végén a birtokviszonyok nemcsak Kecskeméten, hanem Nagykőrösön és Ceglédén, sőt országosan is odafejlődtek, hogy a határ legnagyobb része bérlet vagy földesúri jogok megváltása útján a város birtokába került s a város meghatározott szolgáltatások fejében engedett belőle »foglalni» polgárainak, akár legeltetésre, akár szántóművelésre. Ezek a foglalások teljesen rendszertelenek voltak s tanyaszerű szállásokat, pásztortanyákat eredményeztek.

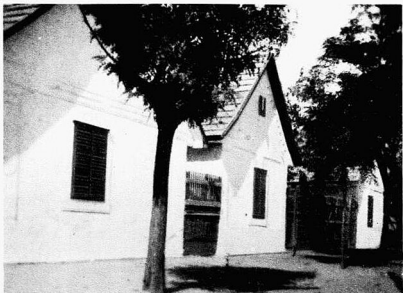
A birtokrendezésnek mindig az volt a feladata, hogy elválassza egyrészt a kuriális földesúri földeket (ilyenek is voltak, de mindhárom helyt kisebbségben) az urbáriálisoktól és a bérletektől, másrészt hogy kijelölje a polgárok magánbirtokát s ezt elválassza a községi birtokban és közös használatban maradó

Szentendre

Budaviléki gazdasági udvar

Soroksári házak

Pestvidéki gazdasági udvar

pusztaföldről és erdőktől. A 18. század volt országosan az ideje ezeknek a birtokrendezéseknek s ekkor történt a Három Városban is. A rendezések eredményeképpen a század végére kialakult a telkesgazdák tanyaföldjeinek a területe, s városi birtokban maradtak a többi területek, amelyeken gazdák és zsellérek gyakoroltak valamilyen használati jogot. Ez a városi birtok volt a városok földbirtokpolitikájának az alapja.

A városok különböző elvek szerint juttatták polgáraik kezére földjeiket. Szeged magántulajdonába vette és bérletképpen adta ki hosszabb időre a jelentkezőknek, Hódmezővásárhely és Kiskunhalas az utolsó ölig — Halason úgy mondták, a «küszöbig» — kiosztotta ház- és földbirtok után való járandósággként a polgárainak. Kecskemét egyiket sem tette. Megtartotta városi birtokban az egészet — ma is óriási saját birtoka van —, időnként azonban a szükséghez képest újabb földeket parcellázott, egy-egy nagyobb homokterületet pedig egészben eladott arra vállalkozóknak. Ez a kétirányú birtokjuttatás volt a kecskeméti agrikultúra hajtóereje. A nagyobb homokterületek átengedése ok szerűen berendezett mintaszőlőtelepeket eredményezett példás-életű úri-értelmiségi birtokosok kezén (Muraközy, Mathiász, id. Katona Zsigmond, Bátty Károly stb.), a parcellázások pedig földhöz juttatták a zsellérség feltörekvő elemeit, akikből a szőlő- és gyümölcskultúra közkatonái rekrutálódtak. Kecskemét 10.000 holdnyi területet parcellázott a háború alatt és ugyanannyit azután. A parcellázások egy további gazdaságpolitikai célt is elértek: egy-két holdas kertes házhelyekkel zselléreket telepítettek a homoki szőlők közé (Kadafalva, Szikra, Ágasegyháza), ahol önálló egzisztencia alapját vethették meg e zsellérek, a győnébbek pedig állandó munkaalkalomhoz jutottak a szőlőkben. Ez a birtokpolitika azt eredményezte, hogy a földtelen proletariátus nem duzzadt föl, hanem egyrésztük a birtokosok közé emelkedett, másrésztük pedig állandó munkaalkalomhoz jutott.

Nagykőrös és Cegléd más birtokpolitikát folytattak.

Nagykőrösön, Kecskeméthez viszonyítva későn, 1821-ben történt a telkek és váltságdíjak rendezése, akkor tehát, amikor már minden birtokba vehető rész magánosok birtoka volt. A redemptió alkalmával nem is maradt más közbirtok Kőrös határában, mint az erdőségek. Volt azonban a városnak szerzeményi

birtoka Pótharasztin és Tetétlenben, ezek és az erdőségek parcellázhatók lettek volna, de erre részint a nagy távolság, részint az erdőségek szükségessége miatt nem került sor. Magánosok parcelláztak kisebb területeket, egészben véve azonban Nagykőrös birtokpolitikája más utakon ért el a Kecskemétiéhez hasonló eredményt: azzal, hogy hosszú időn keresztül engedte polgárai számára a »foglalást« s nem állta útját ennek saját birtokba vétellel. 1820-ra már nagyjából kialakult az a kisbirtokrendszer, mely ma már oly jellemző Kőrösre.

Cegléd birtokpolitikája egészen hasonló. 1836-ban sikerült kiárendálni a városnak a határát földesurától, a Vallásalapítványtól s ezzel lépett a másik két város sorába. Maga a birtokrendezés 1820-ban történt, ekkor azonban nagy legelőterület maradt még osztatlanul. 1876-ban osztották fel ezt a megmaradt területet a régebbi birtokjog szerint, miáltal a határ teljesen a gazdák magánbirtokába került. Cegléden olyan városi gazdaságpolitika, mint Kecskeméten, egyszerűen a föld híján nem alakulhatott ki. Egy másfajta földszerző politika érvényesült: ceglédi polgárok magánhódítása a környező határookban. Minden közösségi irányítás nélkül történt ez a földszerzés: a ceglédi földművelők szorgalma és sikeres gazdálkodása volt az egyetlen hajtóereje és természetesen az erősebb elemeknek, a gazdáknak juttatott nagyobb szerepet. A ceglédi földszerzés nem csökkentette az amúgyis meglévő társadalmi és birtokkülönbségeket, hanem még inkább növelte azt. Itt nem a zsellérek emelkedtek föl, hanem a gazdák lettek még vagyonosabbakká.

A Három Város különleges fejlődési tényezője a homokosodás. Elterjedése a 18. és 19. század fordulóján veszedelem volt, később azonban különös erejű fejlesztő tényezője lett a termelésnek. A homok segítette a szőlő- és gyümölcs-termelés kifejlődését, a kerti kultúra pedig bőven buzogó forrása lett mindhárom város társadalmában a fölemelkedésnek és a polgárosodásnak.

A mezővárosok társadalmi struktúrájának történeti elemei egészen mások, mint akár a jobbágyi falvaké, akár a városoké. A különleges történeti helyzet különleges szerepű csoportokat alakított ki, s az országos rendi csoportok is egészen különleges viszonyba kerülnek egymással a mezőváros társadalmában.

A nemesség nem döntően irányító és vezető rétege a mezővárosnak. A mezővárosi társadalom szerkezetének az alapjai éppen abban az időben rakódtak le, amikor a nemesség a királyság végváraiban várta a török kiűzetését. A közösségi élet, a gazdasági törekvések és a társadalom egész tendenciája polgári-paraszti volt. A földesurak éppolyan alkudozó és adószedő ellenfelei voltak a formálódó népi társadalomnak, mint a török. Egyetlen teljesítménye sem feudális eredetű ennek a társadalomnak. Sőt igazgatási autonómiáját, birtokjogát, tanyáit és polgári szabadságjogait is mind csak állandó pörösködés és ellenállás révén tarthatta meg a mezőváros. Valósággal felszabadította magát földesurainak az uralma alól.

A nemesség később, a veszedelmek elmúltával sem szerezte vissza régi befolyását. A tömegesen indított birtokpercek legnagyobb részt sikertelenül végződtek, s azok is, akik birtokaikba visszakerültek, nem jutottak birtokaikkal együtt döntő társadalmi és politikai vezetéshez is. Legtöbbször voltak a nemesek Kőrösön, de még itt is háttérbe szorultak a város vezetésében egészen az ellenforradalomig. Egy-egy kimagasló egyéniség részt vett a városok fejlődésének munkájában, — a legnagyszerűbb teljesítmények jegyeztettek fel — de a nemesi rend egészében kiesett a mezővárosi társadalom irányításából. Azok a kimagasló egyéniségek, akik korszakalkotó cselekedetekkel vitték előre városuk életét (Mathiász, Muraközy stb.), nem rendjük reprezentánsai voltak, hanem ragyogó egyéniségek, akik példamutatóan dolgoztak akkor is, ha ezzel szembekerültek a rendi előírásokkal. Egy II. József korabeli összeírás (1787) Kecskemét lakosságának csak 2%-át mutatja ki nemesrendűnek és 0.2%-ot pap- és honorátior-nak. Ez az eléggé hihetőnek tetsző adat számszerűen is rávilágít a nemesség jelentőségére.

Ugyanaz a kimutatás polgár és mesterember név alatt a háztartások fejeinek 11.3%-át tünteti föl. Eszerint a házbirtokos és iparúzó elem, a nyugati értelemben vett városi népesség alig egytizedét teszi ki a lakosságnak, pedig föltehető, hogy Kőrösön vagy Cegléden még kisebb a részesedése ennek a rétegnek. Bizonyos tehát, hogy az iparúzó és kalmárkodó polgárság is mindenkor kis-számú és kisjelentőségű eleme volt a mezőváros társadalmának. Számításba kell venni még azt is, hogy ez a polgárság a telkes-

gazdákéhoz egészen hasonló életszinten volt és szorosan egybe-kapcsolódott a parasztsággal, részint azért, hogy a gazdák egy-része is kupeckedéssel foglalkozott (különösen marhakereskedés-sel) és részint azért, hogy ugyanolyan jogi helyzetet mondhatott magáénak.

A Három Város társadalmának történeti elemei között is a parasztság dominál. Az 1781. évi összeírás a háztartások fejeinek 80%-át mondja paraszt, zsellér és napszámos rendűnek, tehát a túlnyomó nagyrészt. Az összeírás a paraszti csoporton belül 76·3%-ot mutat ki zsellér napszámosnak s csak 3·7%-ot gazdának. Amennyire helyesnek látszik a paraszt rendűeknek az aránya a nemesekhez és a honoratiorokhoz, annyira nyilvánvaló a tévedés a parasztrend tagolásában. Emellett szól egy 1771. évi „Con-scriptió” is, amely 10.475 gazda mellett csak 3202 zsellért és 1300 cselédet mutat ki. Kecskeméten is, de a többi mezővárosokban is a parasztrendű földművelőknek legalább a fele telkesgazda volt és csak a többi földetlen zsellér.

A mezőváros gazdái nem úrbért és robotot, hanem egyösszegű váltságot fizettek birtokaikért a városnak, illetve azon keresztül a közjogi birtokosnak. A földbirtoklás természetéhez képest a legnagyobb mértékben önálló és szabad parasztok voltak, akik községi életet és autonómiát is maguk tartottak fenn. Azért neve-zetes ez a társadalmi helyzet, mert a török időkben visszatérő állattenyésztő gazdaságból és a szüntelenül fosztogatott és sarcolt jobbágyi helyzetből ez a status vezetett a mai kerti kultúrához és a parasztság polgárosodásához. Mindhárom város telkesgazdái nagyrésztben reformátusok voltak, ellentétben a katolikus zsellér-séggel.

A zsellérség szintén történeti eleme a mezővárosi társadalom-nak, s az a jellemző, hogy sem a kialakulás idején, sem mai nap nem olyan ijesztően nagyszámú ez a réteg, mint igen sok faluban. Számuk a 18. század folyamán sem igen lehetett nagyobb a gaz-dákénál, és nem nagyobb ma sem, sőt jelentékenyen kisebb. A tör-téneti zsellérség nem volt kivetett bérmunkás réteg. Bizonyos haszonvételi jogok őket is illették (legeltetés, faizás, erdővágás), azonkívül a város körüli vetemény- és szőlőskertek birtokában részesedhettek. A későbbi fejlődést azonban csak az biztosíthatta, ha ezek a zsellérek a földbirtoklás révén legalább részben fölemel-

kedhetnek a gazdák sorába. Ez is bekövetkezett, mert egyfelől a városok birtokpolitikája, másfelől a kerti termelés meghonosodása kezébe adta e városok zsellérségének a fölemelkedés eszközeit.

A mezővárosi társadalom fejlődésének még egy fontos történeti eleme van: a tanyák. Kialakulásuk nélkül lehetetlen lett volna akkora területű (50.000 holdon fölüli határok) és akkora népességű (30.000-en fölüli lakosságú) földművelő községek létrejötte. A tanyarendszer az a csodaszor, amellyel földművelő társadalom falunál nagyobb egységeket formálhat és városi együttélést teremthet. Ezt a tanyát Thessedik Sámuel nyomán bízást fölfedezhetjük, — ő volt az egyetlen, aki fölfogta igazi jelentőségét —, mert az a tanyaelképzelés, ami a köztudatban él, szinte semmit sem mutat mindebből.

A mezővárosok sajátos története nem hosszú időre nyúlik vissza. A 18. század elejétől fogva hajlott el fejlődésük vonala a paraszt falvak közönséges történetétől, ugyanakkor pusztává lett határaikon jóformán csak állattenyésztés folyt s a 20. századba lépven már városiasodó, polgárosodó és kertkultúrát folytató társadalom képét nyújtják.

Ilyen ütemű fejlődés nem adott időt a temperált és primitív föltételekhez képest klasszikus parasztkorszak állomásaira. Mire kialakulhatott volna sajátos paraszti birtokrendszer, termelési szervezet és paraszti kultúra, akkorra már a kapitalista-demokrata 19. század tört e városokra vasútvonalával, exportlehetőségeivel, racionalis termelésével, polgári társadalomnak a lehetőségével és egy imponáló civilizációval. A mezőváros parasztsága ellentétben a dunántúlival, nem ért rá olyan jobbágy-paraszti állomásra, amely igazi termőtalaja a parasztkultúrának. A török pusztítások korábbi paraszti műveit mind elpusztították, szinte nomád állapotba süllyedt vissza, s egy század múlva, mire újra szántóvetővé szelidült, már egy szabadabb lélegzetű város levegőjében találta magát és újabb fejlődés kínálkozott számára: piacra termelni és polgárnak lenni. Ez az oka annak, hogy hiába keressük a mezőváros parasztjai között a paraszti kultúra olyan nyomait, mint a Dunántúlon vagy Erdélyben.

A történeti elemek láthatóan magukba rejtették a fejlődés dinamikáját, mert az összefutott paraszt-jobbágyi embertömegből mezővárosi, félig-meddig polgári társadalmak lettek napjainkra s

szerencsés további fejlődés esetén kialakíthatják a magyar földművelő-polgárságot és az igazán városi mezővárost mint a magyar társadalom egyedül lehetséges továbbfejlődő formáját. Ma még átalakulásban vannak, városoknak még nem egészen városok, polgáriaknak sem egészen polgáriak, csak útban vannak mindkettő felé.

A kecskeméti szülött Lakos Béla volt az első, aki 1913-ban a Huszadik Század hasábjain lelkesedve üdvözölte a mezővárosok (ő „parasztvárosok”-nak nevezte) fejlődésének városi-polgári korszakát s nagyszerű átalakulásról beszélt, amelynek élén Kecskemét jár. Azóta megbizonyosodhattunk, hogy ez az átalakulás megindult — lényegileg már akkor megindult, mikor az összefutott parasztság urai nélkül kezdett berendezkedni — s az élén valóban Kecskemét jár, csak hogy mégsem egészen olyan, miként azt Lakos Béla elgondolta. Ő úgy képzelte, hogy a földművelő lakosság állandó tanyára vonulásával túlnyomó többségbe kerül a mezőgazdasági ipar és forgalom lakossága s ezzel a város egészen nyugati formájú városná lesz és minden mezőváros a mezőgazdasági ipar-forgalom egy-egy gócpontjává fejlődik, hogy semmi se hiányozzék a tökéletes városi minőséghez. Ezt az elképzelést akár számszerűen is lehetne igazolni. Igaz, hogy Kecskemét belterületi lakosságának 1930-ban 43%-a iparforgalmi foglalkozású s csak 22%-a östermelő s a gyümölcskereskedelem és konzervgyártás gócpontja a város, azonban egy mezővárosról beszélni sem lehet tanyái nélkül: e kettő elválaszthatatlan szerves egység, tehát a tanyákat is mindig számításba kell venni. Megvan ellenben a fejlődés abban, hogy a mezőgazdaság egészében belterjesül, a parasztság polgárosodik s a város tanyáival együtt, sőt azok segítségével kezd hasonlítani városnak a képéhez és ha így halad, lesz is belőle az, aminek ígérkezik: agrárváros és földművelő polgári társadalom.

A Három Város jelenbeni társadalmi szerkezete tisztára átmeneti. A történeti rétegek még nem illeszkedtek be teljesen a polgári társadalom megfelelő szintjére, de már nem önálló csoportok többé, csak színfoltok a polgári társadalom sajátlagos csoportjain.

A polgárság legnagyobb számú és legpolgárabb eleme az a házbirtokos és iparúzó kereskedő réteg, mely 1787-ben már 11%-ot tett ki. Exportőrdinasztiák, iparvállalatok és szőlőbirtokok tulaj-

donosai és vezetői tartoznak ide. A hajdani honoratiorok, akik a kecskeméti összeírásban 0·2%-ot tettek ki, ma a közszolgálat és a szabad pályák polgárságát alkotják. A nemességet képviselő dzsentri és a kereskedő-vállalkozó zsidóság azok a csoportok, melyek legkevésbé oldódtak fel a polgárság osztályegységében. A dzsentri — szám szerint jelentéktelen, de súly és hatás szerint jelentékeny csoport — nem akarja a maga úri tartását föladni a paraszt polgári városokkal szemben, a zsidóság pedig komoly ellenállással találkozik a többiek részéről (Cegléd és Nagykőrös erősen antiszemita), viszont a maga körében is eleven és mozgalmas egységet képez. Urak, zsidók és parasztok csoportja nem tisztán elméleti vagy történeti kategóriák itt, hanem még élő egységek. Még Kecskemét is magán visel valamit a magyar társadalom rendi multjából, noha az a legkifejezettebben polgári város.

Mindamellettt azok a szőlő- és földbirtokosok, akik nívós földművelés vagy szerencsés birtokszerzés révén odáig jutottak, hogy jövedelmük polgári életet enged, polgármódra élnek és polgári öntudattal érintkeznek a többiekkel. Cegléden egyenesen ez a polgár-paraszttság az uralkodó elem, mely a város életének minden vonatkozásában döntő tényező. Nagykőrösön pedig ez a réteg a vezetője annak az ellenzéki politikának, amely paraszt erővel követeli önmagának a polgári elismertetést és vezető szerepet a társadalom életében. Kecskemét részben szintén ellenzéki, tehát követelője az emancipálódásnak, nagyobb részében azonban lojális segítője az úri-polgári vezetésnek. A polgárosodás élén haladó paraszttságot mindenütt fenyegeti az a veszély, hogy polgári jövedelmek birtokában elveszti minden kapcsolatát a többi parasztrétegekkel, kiesik a népi szolidaritásból.

A munkásság nagyobbik része már a polgári társadalom munkássága. Az ipar és kereskedelem alkalmazottainak, a szőlőmunkásoknak és a városbeli napszámosoknak az öntudata, ha hiányzik is belőle az osztályharcos elem, mégis olyan munkásöntudat, amely magában foglalja az emberség igényét. A kisebb résznek, a tanyai cselédeknek, kertészeknek és külső szőlőbeli munkásoknak a világa még a mult századi zselléréké: öntudatlan paraszti élet, mely csak csíráját őrzi az emberség kifejlésének. Ezek magukkal tehetetlen elesettek, még ha nem éheznek is, más erőknek kell kiemelni állati

sorsukból őket. Akárcsak a puszták népét. Elszigeteltek — egyik tanya messze van a másiktól —, a szántóföld, jószág és szőlő gondja pillanatra sem engedi őket fellélegezni. Igaz viszont, hogy ez a proletárság mégsem olyan állandó és megmerevült csoport, mint a puszták népéé, mert mozgásban van, városba kerül, földet szerez, szóval kiemelkedhetik az erősebb és visszahull a gyöngébb.

A kispolgárság a legnagyobb tömegű osztály s magában foglalja a polgári elemek kisegzisztenciáit. Hiányozván az egységesítő polgári ideál, a kispolgár parasztság erőteljesebben paraszt, mint a polgári gazdák, a kispolgár zsidó jobban zsidó s az iparos-kereskedő kispolgár jobban nyárspolgár, mint polgári névön élő atyafiai.

A kispolgár-parasztság — a kisgazdák — jellemzően tétova csoport. A paraszt-társadalmi szerep, kultúra és világszemlélet minden vonzóerejét elvesztette előttük, parasztok nem akarnak lenni többé, polgári olismertetést kívánnak s mivel senki sem siet a fölkinálással, elégedetlenek, követelők és ellenzékiek. A zsidó kispolgárság azt a reményt sem táplálhatja, hogy népi fölemelkedéssel egyetemlegesen jut polgári levegőhöz, ezért az egyéni fel-törekvés kíméletlen harcában igyekszik biztosítani ugyanezt. Olyan elfojthatatlan polgári igény s olyan kíméletlen törekvés ennek elérésére sehol sem szemlélhető, mint zsidó kispolgárok között. A magyar iparos kispolgárság már nyárspolgár. A körösi tímár, a ceglédi kelmefestő és a kecskeméti gyümölcskófa nyárspolgárok úgy, ahogy ember csak az lehet a magyar társadalomban. Semmi dinamika bennük, ők a mezőváros mozdulatlan rétege. Kezes bárányai minden politikai vezetésnek, amely nem követel áldozatot tőlük.

A magyar mezővárosok mind hasonlóak. A főkülönbség az köztük, hogy némelyek előbb vannak ugyanazon fejlődés útján, mások hátrább egy-egy állomással. Az élen azok járnak, amelyek szerencsés fekvés és jó népi energiák folytán idejében kifejlesztették az agrikultúra finomabb és eredményesebb ágait s korán birtokába jutottak viszonylagos szabadságuknak s ezzel együtt földbirtokuknak. Ezek pedig Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd és Makó. S ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy ezek a helyek voltak az utóbbi félszázad 48-as népi ellenzéki politikájának a gócpontjai s közjogi követeléseiket is az az igazán közjogi követelés fűtötte, hogy a paraszt is lehessen ember és magyar, akkor a tovább

való fejlődésben is ezeknek a városoknak a frontján várható a legnagyobb előretörés.

A mezővárosok végső kifejlése, egyetemes polgárosodása csak a parasztság általános emancipációja árán következhet be. Vagy megkapja szépszóra, vagy ki fogja kényszeríteni.

KECSKEMÉT

Kecskemét kettő van. Az egyik a hír Kecskemétje, a Hírös Város, a másik a homok városa, az igazi Kecskemét.

A Hírös Város megízlelésére egy napot ír elő az utikalauz az idegennek s ez az egy nap elegendő is. Minden érzékszerve gyönyörűségekkel telik meg, zsongító mámor ringatja el estére s úgy érzi, hogy ennyi tűz még nem melegítette soha.

Színekkal és ízekkel ékes ez a Kecskemét. Amit a Magyar Alföld csak nyujtani tud, azt mind adja Kecskemét. Izesen, csábítón és hivalkodva. Virító színekben ragyogtatja azt is, ami másutt nem ragyog s egyik ámulatból a másikba ejti a fejét vesztett idegent.

Nem a való ez a Kecskemét, nem komor és türelmetlen magyar mezőváros egy válságos fejlődés fordulópontján, hanem annak égi mása, úgy ahogy azt a magyar fantázia elképzei, magának ámfításul és vigasztalásul, s idegennek bámulatára.

A hajnali sötétség lélegzetállító jelenéssel fogadja az érkezőt. A toronyok közti térségre végeláthatatlan sorban ömlenek a kocsik százai és ezrei. Tanyai és szőlőbeli népek hozzák a barackot. A sötétben apró mécsesek imbolyognak s udvaraikban kosarak, kocsik, emberek és lovak formálódnak ki. Illetődött csendben forgolódnak és suttognak a kereskedők. A hajnali puha szürkület jótékonyan betakar mindent, ködösen szép körvonalak a dolgok s olyan a jelenés, mint az álom. Semmi sem látszik abból, hogy tavaly jég verte el a termést, hogy tüdővészben és a tej hiánya miatt halt meg a kisgyerek, hogy akik a barackot hozzák, mezítlábas tanyai magyarok, akiknek ebből a barackból készül az első új csizma és hogy ki tudja jut-e még belőle iskolapénzre is a gyerekeknek. Semmi sem látszik mindebből, olyan az egész, mint a varázslat.

Mire a nap fölkel, a város is kibontja színeit. Tornyok és paloták hivalkodnak a város közepén, amelyekről nem tudja a néző, hogy szépnek vagy torznak tartsa-e őket, csak azt érzi, hogy ilyeneket még nem látott és ámul fölöttük. Nem hasonlók sem a nyugati, sem a keleti tájak képeihez, pusztai fantázia szülte őket s olyanok lettek, mint a hír, mely a város fölött lebeg: megfoghatatlanság és ámulás, de csodálni lehet ezeket is.

Kifogyhatatlan bőséggel kínálja Kecskemét mindazt, ami szem-szájnak ingere: a fejedelmi itallá emelt barackpálinkát — üvegjén tovább kísért a város köveinek nyugtalanító bája —, hamvasan illatozó barackot és a homok és a napsütés ízeivel ékes borokat: zöldszilvánit, rizlinget, kövidinkát.

Még nem is eszmél ámulásából az idegen, amikor a város raffinált hatásai közül a pusztára ragadják ki. Kecskemét — mondja az útikalauz — csodálatos természeti kincsel rendelkezik. Ez a kincs a mesés puszta: Bugac. Beszél az ismertetés végeláthatatlan erdőkről, legelőkről, szikrőről, zsombékról, ősi köntösében pompázó madárvilágról, de amit kinn lát az idegen, az sokkal több ennél: mámorító élmény. Gulyát és ménest hajtanak föl, füstösnyakú bikák bámulják meg a kocsikaravánt, évezredes pásztori élet színeit tárják föl s a jószággal való bánás paraszti kultúrájából adnak ízelítőt. Az ámuló-bámuló utast végül a pusztai csárdába viszik, ahol csirkét sütnék nyáron, gulyást főznek bográcsban s pöttyös kartonruhákba öltöztetett lányok kínálják s tüzelő homoki borral itatják utána. Cigánnyal muzsikáltatnak s az idegen végkép megbolondul: lovagolni akar, pástorgúnyába öltözik, csárdást táncol, karikással durrogtat, mígnem teljességgel agyonnyomják a kecskeméti gyönyörűségek. Ha még eltávozóban is eszmél, kultúrált és kultúrálatlan gyönyörűségek fantasztikus egyvelegére emlékszik s bizton azt mondja: ilyen nincs több a világon.

Amaz a másik Kecskemét szintén ritka tünemény ebben az országban, de az már nem ilyen ékes. Sokkal szerényebb és egyszerűbb ékessége van: reménységes és üdítő város, amelyben úgy érzi a vándor, hogy élni lehet benne nagyobb gyötrelmek nélkül, ami nem kicsi szó honunkban. Sziget az Alföldön, mely a megoldatlanság, kínlódás, elégedetlenség, feszültség és kirobbani készülő lázongás tengeréből éppen annyira emelkedik ki, hogy meg lehet támaszkodni rajta: pihenni, fölüdülni és reménykedni.

Erről a Kecskemétről nincs kinek szóljon az úti kalauz. Egy nap nem elegendő ízleléséhez, kettő sem, akár egy hónap sem, — ahhoz hogy fölmérje értékét az utazó, a magyar nyomorúságok közt kell hosszasan bolyongania, elkeseredni, föllázadni, kétségbeesni a kilátástalanságokon s akkor idejöhét Kecskemétre reménykedni.

Minden mezőváros táplálja egy kicsit a magyar és az emberi reménykedést, ki így, ki úgy, de Kecskemét az egyetlen, amely avval táplálja, hogy félig-meddig megoldott és símán folyó életű, szép teljesítményeket produkáló társadalmat mutat a szemlélőnek.

Kecskemét története csak abban különbözik a többi mezővárosokétól, hogy sikeresebb szabadságküzdelmekről számol be. Nemcsak a követelődző földesurakat tudta eltávoztatni a város, hanem királyi jogot is nyert s ezzel végképpen körülbástyázta szabadságait és lehetőségeit. Mialatt urai a füleki várban gyűléseztek, azalatt kiformalódott a mezővárosi polgári-paraszti társadalom, többé nem lehetett jobbágyi szintre visszaszorítani. A hatalmaskodó és dézsmaszedő úrrendtől egyszersmindenkorra megszabadult a város.

Urai, akik később visszajöttek, egészen más stílust honosítottak meg. A »homok hősei« lettek, akik megtanulták és megmutatták, miként lehet a futóhomokra kertet építeni s ezzel zászlóhordozói lettek annak a kerti kultúrának, mely továbbvitte a várost a megkezdett fejlődés útjain. Ma is, akik igazgatói a város életének, »népért síró bús, bocskoros nemesek«, birtokos urak vagy tisztviselő népek, mind hozzá vannak növe a homokhoz. Ember ilyet nem lát másutt az országban. Szőlősgazda, polgármester, tanár, ügyvéd, ha maguk közt vannak, kollégák, akiknek egyforma gondja a szőlő és a gyümölcsös kert. Egyformán tudják minden csfnját és egyformán aggódnak érte. Almafajtát, permetezőszert és védőberendezési eljárást hideg, fagy, köd, dér és gombák ellen egyformán ismernek s szakértőkként vitatnak. S valóban az is mindenki, kertész-szakember. Amikor a jég elverte a kertek minden termését, egyetlen megriadt nyáj volt a város és vezetői voltak azok, akik a legtöbb álmatlan éjszakát töltötték és inakszakadtáig jártak segítség után. Az országos hagyományok nem igen kedveznek az ilyen vezetésnek, mindég van veszedelem, amely fenyegeti teljesítményeit, de Kecskemét varázsa ép abban van,

hogy jobbjai minden erő ellenére ápolják ezt a szellemet és a parasztság jobbjaival együtt komorlanak, ha veszedelem fenyegeti a kecskeméti szigetet. Ez a városi vezetőréteg nem is vesz be addig idegent, amíg szőlősgazda nem lesz belőle. Egyetlen szerény, de ékeesen szóló példa: egy kecskeméti tanár fia ösztöndíjat kap — tanulmányait ösztöndíj nélkül is tudja folytatni, tehát szőlőkertet telepít s mire az apja megtudja, két hold gyümölcsös szőlőkertje van.

Nem lett volna kerti kultúra, ha nincs olyan kereskedő polgárság, amely elég erős és ügyes arra, hogy exportot teremtsen. A kecskeméti híres tőzsérnép volt a török idők alatt is, a gyümölcsforgalom kialakulása idején is helytállottak. Számos magyar kereskedő familia emelkedett fel a zsidó családok mellett, akik kivített biztosítottak a belterjesülés számára.

A nép, melynek szüksége volt a gyarapodás új meg új lehetőségeire, igen szerencsés összetétel: nem tömény kun vagy törzsök magyar fajta, mint a halasi vagy a kőrösi, hanem kevertebb vér. Mozgékonyabb, szorgalmasabb és kisebb igényű, éppen ezért folyamatosabb munkára képes. A kecskeméti parasztság attól az időtől kezdve, hogy a homokpusztákat birtokba vette — s ez szerencsére elég korán megtörtént —, állandóan emelte a termelés nívóját, úgyannyira, hogy már a 19. század végére elérte a zavar-talan fejlődésű vidékek színvonalát (Kis-Alföld—Dunántúl).

A szerencsés feltételek és a kedvező történeti fejlődés eredményeként az élet színvonala is a környező vidékek fölé emelkedett. A mezőgazdaság egészen kivételes fejlettséget ért el, az exportforgalom ennek teljesen megfelelő s az ipar is a helyes irányba terelődött: a kerti mezőgazdasági termékek feldolgozására rendezkedik be.

A munkásviszonyok tűrhetők. A munkaszükséglet állandósult s a legrosszabb esetben is eléri a napszám az 1.20—1.50 pengőt, munkaszezon idején pedig (csomagolás, szállítás) a 3—4 pengőt is.

A társadalmi különbségek nem zárják el az embereket egymástól úgy, mint az ország legtöbb részében. A vezetőréteg ritka tünényképpen paraszt- és munkásbarát s nem nézi idegenül azok törekvéseit. Mintha egy kicsit nyugati tájakon járna az ember: a társadalom polgárosodása előrehaladt, a parasztság erősen polgári igényű és ezt az igényt jól támogatja gazdasági fölemelkedése és törekvéseinek jórészen való elismertetése.

A biztonságos fejlődésű társadalom figyelemreméltó teljesít-

ményeket produkál. Kecskemét az 1927—34. évek átlagában kivitt évente 71.000 q gyümölcsöt, ami 2.508.000 pengőt hozott a városba. A legutóbbi években pedig az összes magyar gyümölcs-kivitelnak 40·6%-át, baracknak 63·6%-át, meggynek 60·1%-át Kecskemét szolgáltatta.

A város szellemi kultúrája is különös ékessége a vidéki magyar kultúréletnek. A Katona József Társaság nem vidéki önképzőkör, hanem európai színvonalú emberfőkéi társasága s körükben legalább olyan modern magyar szellem él, mint a fővárosi irodalmi társaságok legjavában. Ez a társaság állandó érintkezésben van a modern magyar irodalom és tudomány legjobbjával s akik csak megfordultak köreikben, a legnagyobb lelkesedés hangján szólnak a kecskeméti szigetről. Az is nevezetes, hogy Kecskeméten jelenik meg a haladó magyar fiatalság legtöbb komoly organuma, a Tanu, a Válasz, a Magyarságtudomány és az Apolló.

A városkép, amit Kecskemét belső része nyújt, szép és vonzó. Külön-külön minden épületen fönnakad az anyag és cél törvényeit tisztelő ízlés, de együtt kíváncsú és jóleső látvány a térség környéke. Tornyok emelkednek sűrűn s túl rajtuk zeg-zugos utcák visznek a mezőkre. Kecskemét a mezőváros megtestesítője: város, amely tornyai közt is végtelen mezőségnak a levegőjét árasztja.

Szép és kedves ez a város: a homokpuszták városa.

Ami hogy szép és kedves lehessen, annak ára van. A nyugati demokráciák rendezett társadalmi életének és jólétének nem utolsó tényezője, hogy gyarmatai vannak. Így Kecskemét viszonylagos jólétét is nem utolsó sorban »gyarmatai« teszik lehetővé: Bugac és a tanyák. Nem azok a tanyák, melyekhez városi ház is tartozik, hanem azok, amelyek örökös lakóhelyei birtokosoknak és azok, melyeknek gazdái a városban laknak, de kinn kertészt, cselédet tartanak.

Kecskeméten 1930-ban külterületen lakott 44.679 lélek, a lakosság 56 2%-a. E tanyai népességnek mintegy a fele (22.000) segédszemélyzet — cseléd, munkás, rézeses —, akik hozzá vannak kötve a tanyai gazdaságokhoz, 12.000-re tehető a 10 holdon aluli önálló birtokosok és bérlők száma, akik szintén örökös lakói tanyájuknak s a városban utcán és beállóhelyeken szállanak meg, nem kapcsolódnak be tehát Kecskemétnek, a városnak az életébe. A tanyák nagyobbik része ezek szerint »gyarmat«, mindössze 10.000-re tehető azoknak száma, akik a tanyai gazdaság mellett is

rendelkezik városi házzal, akik tehát igazi mezővárosi-tanyai lakosok s részt vesznek a város életének minden mozzanatában. Ezeknek előny és segítség a tanya, amazoknak ellenben inkább kivетetés.

Azok a kis- és törpegazdák, akik a várostól messzeeső földjeiken laknak annak reménye nélkül, hogy valaha is a városba költözhessenek, szintén nem érzik Kecskemét melegét. Egyedül a kecskeméti piac érhető el számukra, minden egyéb vonatkozásban csak mostohái a városnak. Sem kecskeméti, sem egyéb fajta polgár nem lesz belőlük egyhamar.

Bugac a város tulajdona és majorok vannak rajta, amelyekben cselédség és gazdatisztek laknak. Az idegeneknek oly kedvvel mutogatott pásztorok is konvenciós cselédek és sorsuk sokkal mostohább, mint ahogy az idegen gondolná. A cselédség bére Bugacon jó átlag konvenciós bér, ami azt jelenti, hogy búza, rozs, szalonna, csizma, só, tüzelő és a készpénzárandóság kitesz együtt kb. évi 450 P-t. Ehhez jön még a lakás s ezzel előttünk áll a cselédség életkerete. Emellett szoros szolgálati viszonyban állanak, az életük épolyan, mint a cselédeké. Még csak az sem mondható, hogy közelebb esnek a városhoz és kevésbbé élnek elszigetelten: Bugac 30 km-re fekszik a várostól, a vasút, mely összeköti, a cselédség számára jóformán megfizethetetlen. Ugyanez vonatkozik a gazdák tanyáin szolgáló cselédségre is; számukra is a kecskeméti polgárságnak csak a terhe jut, könnyebbségeiből mit sem látnak.

A pásztorélet, ami Bugacon szemlélhető, impozáns, szép és fejlett kultúra. Ez az egyetlen terület, ahol az alföldi parasztkultúra klasszikussá érett. A viselet, az életberendezés bölcsen primitív eszközei, a jószággal való bánás kultúrája, faragó művészkedés és pásztornóták mind beszédes megjelenési formái egy zárt paraszti világképnek, amely itt még valóban él. S ha a primitív kultúra él, ez azt jelenti, hogy a paraszti társadalmi szerep és sors is élő. Az a nép, mely még élő parasztkultúrát tud felmutatni, érintetlen alárendeltségét és elszigeteltségét mutogatja. Így van ez Bugacon is. De ki tud örülni ma már élő parasztkultúrának? S hogyan gyönyörködhetnénk zavartalanul ennek az életnek a szemlélésében, mikor Kecskeméten és a többi mezővárosokban azt dicsértük, hogy milyen egyszerűen emancipálja magát a parasztság s milyen visszatéríthetetlenül polgárosodik?

A pásztorélet idegenforgalmi és esztétikai értékű színei fenn-

tarthatók a pásztorélet kivetettsége és alávetettsége nélkül is. S ilyen fönntartható formája a népiességnek az is, mikor a bugaci csárdában felszolgáló lányok, akik igazi proletárok — gyümölcsösomagoló lányok egyik vagy másik kecskeméti cégnél —, a kíváncsi idegen előtt paraszt jelmezben jelennek meg. Ha ez kell az idegennek és pénzt ad érte, bizvást csinálják e munkáslányok, anélkül, hogy magukat egy pillanatra azonosítanák a népet-nek azzal az állapotával, amelyet megjelenítenek. Az idegenforgalom úgy is csak injekció e mutatványos pásztorélet számára, mely ol fog enyészni.

Parasztzigeteink azonban nem dicsekvésre valók. Árnyoldalai a mai mezővárosi társadalomnak a elpusztulásuk nem siratni való. Ez a fejlődés rendje s jó hogy bekövetkezik.

NAGYKÖRÖS

Nagykörös a komor reménységek városa.

Még a fölszínen sem virít úgy, mint Kecskemét, zárkózottabb, nyugtalanabb, a mélyén pedig olyan feszültségek húzódnak meg, amelyenkről Kecskemét boldogan mit sem tud.

Nagykörös az ellentétek városa. Egy lépést sem tehet az ember, hogy a fény és árny meglepő változásait ne lássa. Ijesztően nagy térség tátong a közepén: itt tartják éven át a piacokat. Olyan nagy ez a tér, hogy a körülötte emelkedő foghíjas házsorok falusi épületeknek tetszenek. A reformátusok temploma is, mely egyébként szép, városba illő építmény, itt falusi templomocskának tetszik. Az öreg városháza — erkélyéről Kossuth Lajos beszélt valaha — szép klasszicizáló stílusában egyenesen úgy fest itt, mint uradalmi épület a falu közepén. Szép öreg kúriák állanak itt is, ott is a város régibb negyedeiben, a magyar barokk és a magyar vidéki neoklasszicizmus legszebb darabjai. Nyugalmas, síma és anyagtisztelő vonalak, megejtő térhatások utcák fordulóin és kerítésközhözben, mind harmonikus, úri kultúrát lehelnek. Közvetlen szomszédjukban civisek háromablakos gazdaházai sorakoznak, akár a típusházak: mind módos, szép, nagy és egyforma beosztású. S e hivalkodón módos épületektől nem is olyan messze avas náddal fődött, bús kis viskók rogyadoznak, zsellérek, munká-

sok, zöldségesek házai. Az utcákon nyitott kőmedrű csatorna húzódik keresztül; a városnak már régen is gondja volt a csatornázásra s ma sem jut több gond rá.

Arany János gimnáziuma impozáns nagy épület. Benne kivételes becsű könyvtár tölt meg néhány termet. Református papok és tanárok hagyatéka s a 16. században rakták le alapjait. A legharcosabb magyar századok levegője csapja meg az embert. Református magyar ősök keserves küzdelmeinek minden magyarságot és szabadságot áhító állomásáról művek szólnak itt: a vizsolyi biblia első kiadása, melyet az öreg Rákóczi György ajándékozott és dedikált, Szenczi Molnár Albert, Dávid Ferenc munkái és vitairatoknak végeláthatatlan serege. Későbbi időkől is egy-egy tisztos lángocska, amely a református eklézsia hívei közt fellobbant.

De rögtön mellette búsító látvány, Arany János szobája. Kopott, otromba fenyőasztal, ezen írt a költő. Rögtön felidéződnek Arany kőrösi életének komor emlékei: nem lelte itt a helyét, gyötrődött, elkívánczozott innen.

A városnak régi és elsőrangú kerti kultúrája van, sokoldalú és fejlődő. A háború utáni városi igazgatás fantasztikus méretű agitációt és szervező munkát végzett ebben az irányban; jutott ebből a munkából helybeli piacszervezésre, törvényjavaslatkészítésre, országos kongresszusra és aránytalanul nagyméretű propagandára. Annyi tudományos és publicisztikai kiadványt vidéki város még nem produkált, mint Nagykőrös. S mi lett az eredménye kivételes buzgalomnak? Kőrösi idegenforgalom nincs — a gyümölcs- és zöldségtermelés és forgalom súlypontja visszahátréttelődött Kecskemétre —, a város vezetője pedig belefáradt a küzdelembe. Főlszínre kerül minden ősi ellentét, ami valaha is kialakult. Akar ez a nép előrehaladni, polgárosodni, de ezt a lendületet nem fogadta el. Valahogy másképp szeretné.

Nagykőrös társadalma erősen vulkanikus. Vetődések és meg rázkódtatások alakították ki, nem jutott nyugvópontra ma sem.

A Három Város közül Kőrösön volt mindig legnagyobb számú a nemesség, ma is itt tartja magát legjobban az úri rend. A függetlenségi harcok idején azonban háttérbe szorult a már akkor is polgáröntudatú Kossuth-párti parasztgazdák mögött s a vezetést kiejtette a kezéből. Komoran visszahúzódtok ezért,

magárahagyta a parasztságot s csak ellenállt ott, ahol kiváltásai csorbultak volna, de nem vette ki a részét a gazdasági és társadalmi élet vezetéséből úgy, mint a kecskeméti nemesség tette.

A polgári-paraszti irányítás az 1918-as forradalom idején zátonyra futott s természetes reakcióképpen újra befolyáshoz jutott az úri rend. Ma már újra ők az irányadók a társadalmi élet minden vonalán s a parasztság teljesen ellenzékbe szorult.

Abban az időben, amikor a »népi front« vezetett, azért nem volt megnyugtató a fejlődés, mert a passzivitásban is jelentékeny dzsentri ellenállt minden reformnak, amióta pedig reakciója érvényesül, a parasztság áll ellen körömszakadtáig.

Az ellenforradalom győzelme után a Sokorópátkai-féle kisgazdamozgalom keretei között tömörült a körösi parasztság, majd kilépett belőle s Gaal Gaston idejében szervezkedett újra. Ma már szervezkedésük önálló parasztmozgalommá erősödött s kíméletlenül szembeszáll minden parasztellenes irányzattal.

A zavaros közéleti-politikai atmoszférában két réteg produkált számottevő teljesítményt: az egyik a kisparasztság, amely a körösi zöldség- és gyümölcskultúrát fejlesztette ki — sokkal inkább paraszti termelés ez itt, mint Kecskeméten —, a másikat a kereskedőpolgárság, akik közül számos nevezetes exportőrfamilia emelkedett ki. Egyik eredmény sem volt elegendő ahhoz, hogy biztosítsa Körös zavartalan fejlődését. A kertkultúra többször válságos helyzetbe került. Az uborka értékesítése megnehezült, a salátáé rendkívül szűk korlátok közé szorult, a meggy termelésének és forgalmának a súlypontja áttevődött Kecskemétre, a kiviteli forgalomban pedig egyetlen nagy cég harcolt ki magának monopoliumszerű helyzetet. A sok termelési és értékesítési nehézség a legvállalkozóbb és legtörekvőbb egzsiztenciákat sujtotta. Rendkívüli eladósodás következett be, melynek mértékére fogalmat ad egy a helyi viszonyokat jól ismerő jellemzés: minden hold föld terméséből az első három mázsa rozs adó, kamat és a végrehajtások költségeire megy.

A háború utáni városvezetés új reformkorszakot ígért s nem a lendületén és agilitásán múlt, hogy ez nem következett be. A számos termelésszervező és irányító intézkedés ellenére válságba jutott és eladósodott a termelés, s a termelőket védő rengeteg megegyezés, szabályzat, ellenőrzés dacára az egyetlen mono-

polisztikus helyzetű kiviteli cég lett ellenállhatatlan uralkodója az exportpiacnak s a termelők végső elkeseredésére azt csinál, amit akar. Nincs ma erő ellene, minden konkurensét hátravetette. A sikertelenség okai egyfelől bizonyosan országos és azon is túlmenő tényezők voltak, ezeken Nagykőrösnek nem állt módjában segíteni, másfelől azonban súlyos belső ok is közrejátszott: a városvezetés nem tudott kapcsolatot teremteni a körösi parasztsággal s ezen minden megbukott.

Ma sem nyugalmas a város élete. A termelés és értékesítés gondjai ráncosulnak a társadalomra s a parasztságra, mely régebben él viszonylagos szabadsága és földje birtokában, mint a kecskeméti vagy a ceglédi, türelmetlen és forrongó. Más mezővárosokban, ahol a polgárosodás hasonlóan előrehaladt, a gazdaparasztság kigazda jelszavakkal és polgári programmal küzd emancipálódásáért, itt már elfordul ezektől a jelszavaktól. Régóta táplálja már a polgárosodás igényét és reménységét magában, sokszor elesett már teljesülésétől, türelmetlenebb és követelődőbb. Parasztmozgalomnak nevezi törekedéseit és Dózsát emlegeti. Antiszemita is ez az irány, de nem ez a főmedre követeléseinek. Ugyanannyira úr- és polgárellenes, antiklerikalista és idegenellenes is. És mindezt csak azért, mert a saját létét és polgárosodását félti. Ez az önvédelem a főtényezője e paraszttöntudatnak s a különféle ellenességek csak esetleges megnyilatkozásai.

Sajátságos fejlődés: polgárosodni szeretne ez a nép, kilépni paraszti alárendeltségéből s mivel ezt hosszasan hiába követelte, visszafordítja a paraszt minőséget: öntudattal és harcosan vállalja s így követeli a likvidálását. Teljesen hasonló ez a jelenség a proletármozgalmakhoz. A munkás vállalja, hogy proletár s öntudattal viseli szerepét, hogy polgárrá lételét annál nagyobb erővel követelhesse.

A körösi magyarság ősi és tömény fajta. Igényes és követelődő. Nem tud élni megfelelő levegő nélkül s vagy kitör és levegőt kér, vagy elpusztul. Mivel energikusabb és kevésbé fáradt, mint a dunántúli, a követelés az elsőszámú fegyvere. Tarsolyában van azonban a másik is, a néma forradalom: az egyke és a teljes gyermektelenség. Nagykőrös népszaporodása már aggodalomra adhat okot, ha van, aki aggódjék emiatt.

Nagykőrös sohasem volt nyugodt fejlődésű város. A fölszín békessége alatt mindig parázslott valami s előbb-utóbb mindig föllobbant. Ma a parasztság leszorított fölemelkedési igénye és követelődzése parázslík : ezt sem lehet elfojtani. Az ősi és szépmúltú város további fejlődésének a sorsa fordul meg ezen. Más mezővárosokban még nem mérgesedett el így a társadalmi ellentét, még nem kell visszaütni a paraszttudattal. Nagykőrösön bekövetkezett s ezzel más mezővárosok sorsát vetíti előre a nyugtalan város.

CEGLÉD

Cegléd már nem állócsillag a Duna-Tisza-közén, mint Kecskemét és Kőrös : egy-egy szál köti Budapesthez és a Tiszántúlhoz, népe mindkét irányban hajlik. Budapestet két óra alatt eléri a vonat : Cegléd már a főváros vonzókörébe tartozik. A Tiszántúlra is jó az összeköttetés, sok ceglédi gazdának bérlete, birtoka van Szolnokban. A másik két város élete koncentrált : minden szál a városba fut, Cegléd expanzív népe szétárad, foglal és hódít más vidékeken s termékét Nagykőrös (gyümölcs), Abony (állatok) és Budapest piacára viszi.

Cegléd jellege tiszántúlias. Tanyarendszere, gazdákra és zsellérekre szétesett parasztsága, Kecskeméttől és Kőröstől eltérő polgárosodása, fejlett állattenyésztése és szántóművelése tiszántúli jellegűek. Mindezek azonban csak emlékeztetnek ottani városokra, egészében Cegléd a Három Város sorsközösségébe tartozik.

Története hasonló a másik kettőéhez. Váltsággal és perekkel megvédett szabadság biztosította Cegléd népének is a lehetőséget arra, hogy mezővárosi társadalmat alakíthasson ki. A város polgárai elég hamar birtokába jutottak földjeiknek, noha később, mint a másik két város (1836). Cegléd városa nem tartott meg magának nagyobb területet s azon nem folytatott önálló birtokpolitikát. Egész határát gazdák között osztotta ki s a házas zselléreknak juttatott csak jelentéktelen nyomásföldet. A későbbi szőlőtelepítések és magánparcellázások már nem tudták pótolni a hiányt : a zsellérség itt elesett attól a fölemelkedési lehetőségtől, amiben némely mezővárosokban a városi gazdaságpolitika része-

sította. Ekkor kezdődött a gazdák és zsellérek kiegyenlíthetetlen kettéválása.

A város későbbi életében mindjárt a mult század közepétől kezdve a földbirtokkal jól ellátott gazdák ragadták magukhoz a vezetést. Ők voltak a Kossuth-mozgalmak főharcosai és ők ma a fölfelé lojális népi politika zászlóvivői. Ezek a gazdák nem barack- és szőlőtermelők: szántóvető tanyásgazdák. Szőlőjük csak házisükségletre van, a városban laknak, tanyáikon cselédet tartanak. Jó gazdák és öntudatos polgárok.

A kisparasztság és a gazdák között tökéletesen megszakadt a paraszti szolidaritás. Ezek lojálisan polgárosodnak — egészen polgárok is már —, azok pedig még alig jutnak hozzá, hogy eszméljenek. A cseléd, kertész, munkás kisparasztságnak a szőlők és tanyák elszigeteltségében az az öntudata is lelohad, ami a függetlenségi harcok liberalizmusa idején föltámadt.

Közbeeső réteg a szőlősgazdáké. E zsellér eredetű kisparasztság jó években megközelíti a gazdaparasztság életnívóját, polgári öntudat szerint azonban messze elmarad mögöttük. Polgárosodó réteg ez is, törekvő és szorgalmas is, öntudata azonban kispolgári. Kiesvén a parasztszolidaritás keretei közül — inkább a munkássághoz húz, mint a gazdákhöz —, egymaga nem képes táplálni olyan egyetemes polgárosodó paraszti lendületet, mint más mezővárosok egységesebb és szolidárisabb parasztsága.

Szétesett parasztság és erőteljes polgárgazdaréteg mellett a vezető úri-polgárság számára kínálkozik a lehetőség: rátámaszkodni erre az eleve lojális népi rétegre s akkor megvan a biztos bázis minden másfajta népi követelés kivédésére. Cegléden ez be is következett. A kormányzópárt a gazdáké s az igazgatás szívesen alkalmazkodik a polgárgazdák kívánságaihoz. Szilárd és kemény vezetés alakult így ki, amely eléggé bölcs is ahhoz, hogy ne veszélyeztesse önmagát. Szívesen hoz szociálpolitikai intézkedéseket, támogat szövetkezeteket, létesít községi üzeme- ket, de mindezt uralma védelmének a jegyében.

Példás rend és csend van eképpen Cegléden. A rendőrség egyben munkaközvetítő hivatal is, ahol a »munkát kerülők« és a munkanélküliek a megfigyelésen és a számonkérésen kívül munkát is kaphatnak. A szociális nyomorúság — nemcsak az éhezés és a didergés, hanem az összes többiek is — fölszín alatt

maradnak. Tanyák és szőlők közt s ki nem mondott véleményekben. Láthatóan rend, nyugalom és fejlődés van ebben a városban.

Cegléd antiszemita. Csak németországi méretek alkalmasak annak a szigornak a fölmérésére, amellyel itt a zsidóságot kezelik. Nem nagyszámú a zsidóság (3%), de térfoglalása a kereskedelem és hitel vállalataiban, ügyvédek, orvosok soraiban jelentékeny. Nyílt utcán a legritkább eset, hogy nem-zsidó zsidóval menjen végig. A városi képviselőtestületben állandó a kifakadás ellenük s a házak falain a legváltozatosabb zsidóellenes fölírások olvashatók nap-nap után. Van nyilaskeresztes párt is, de az antiszemitizmus nem ezek által szított düh: általánosabb annál.

A zsidóság természetesen érzi a nyomást és sínylődik alatta, azonban igen jó vagyoni helyzetük, a szegényebbekből adódó klienseik és üzletkörüik vigasztalást nyújt számukra. Sőt a szorongatottság szolidáriszá teszi őket a szegénységgel és viszont.

Sehol az országban a ceglédihez hasonló Kossuth-kultusz nincs. A Kossuth-múzeumban őrzik a turini száműzött halottas ágyát s egyéb ereklyéit, a »Turini Százas küldöttség« ma is folytonosan megújuló társaság, amelynek tagja mindenki, akit a ceglédi vezető közvélemény — gazdák és polgárság — nagyra becsül. A függetlenségi Kossuth-pártnak legfőbb fészke volt Cegléd. Még Károlyi Mihályt is Kossuthra való tekintettel választották meg díszpolgárnak. A Kossuth-kultusz mint tartalom, természetesen semmit sem jelent. Helyesebben a mindenkor érvényesülő uralkodó politika legitimálását. Ugyanazok a vezető gazdák, akik Károlyi Mihályt díszpolgárrá választották, főtámaszai voltak az ellenforradalomnak és a Bethlen-féle országépítésnek. Később, mikor a város képviselője a kisgazdapártba lépett, kisgazdapártiakká lettek egy pillanatra, hogy aztán sietve álljanak a Gömbös-féle országépítés szolgálatába. Közben szüntelenül Kossuth-rajongók maradtak.

Egykor Cegléd piacán mondta el Dózsa György beszédét a néphez: ez a könnyen lázítható Cegléd régen a múlté. Az a Cegléd, mely a török futások óta fejlődik, bölcsőbb volt annál, semhogy föllángoló elégedetlenséggel tegye kockára létét. Már

az urbariális telkek kiosztásánál olyan erős birtokos gazdareteget teremtett, amely minden elégedetlenség ellen a földes paraszt ellenállásával biztosította magát. Ez a birtokos gazdareteg népi minőségére hivatkozik s joggal teszi ezt és készséggel siet védelmére minden fenyegetett rendnek. Polgárosodik is erősen s a többi «népi» rétegek keveset számítanak.

Cegléd ma nyugalmasan és békességgel fejlődik s aki föl tudja adni magában a «nép» egyetemes emelkedésének és felszabadulásának a követelményét, az örvedetes gyarapodásnak és előrehaladásnak a nyomait szemlélheti. Csinos és rendezett város, városias központi résszel és jó vasútvonalakkal. A szántóföldi mezőgazdaság igen szépen fejlett, a szőlőművelés figyelemre méltó s a gyümölcsstermelés is jó lendületet vett az utóbbi években. A ceglédi nép terjeszkedik. A kőrösi, berceli határban, sőt a Tiszántúlon is szereznek ceglédiek birtokot és mindenütt magasabb agrikultúrával jelennek meg, mint a bennszülöttek. Szépen fejlődik a nemrég alakult tejszövetkezet s egyre több és több tejet szállít Budapestre. A város gazdasági élete nem ugyan a kertművelés ágaiban, de a szántóföldi termelésben éppoly magas szintet képvisel, mint szomszédai.

Cegléd a Három Város között a harmadik, ám polgárai Nagykőrös elé teszik s önérzettel mutatnak a kőrösieknél egyenletesebb, biztosabb és eredményesebb fejlődésükre. A jelen valóban őket igazolja, a múlt és a jövő azonban inkább Nagykőrösé, mint Ceglédé.

TANYÁK

«A paraszt álltallátja azt, hogy lehetetlenség a háztól oly igen távol mezőnek és gazdaságnak illendőkép gondját viselni s ezáltal akár magának segíteni, hogy a falutól egy, két, három mérföldnyire is úgynevezett szállást, házat és istállót építtet, ahová gabonáját a messzevaló jószágról s mezőről őszvehordatván, marhát is ott teletteti, röviden: majd minden gazdasági dologát ott viszi végbe.» Thessedik Sámuel írja ezt 1786-ban Pécsen megjelent munkájában: «A' Paraszt Ember Magyar Országban mitsoda és mi lehetne...»

Jó tudni ezt a világos és félre nem érthető fölismerést, ha a tanyákat akarjuk fölfedezni, mert igen sok és igen vaskos tévedés forog közközen a tanyák kérdésében. A statisztika például »külterületi lakott helyekről« beszél s »lakán települt« népességet emleget a tanyákkal kapcsolatban, a településföldrajz tudománya pedig úgy hasonlítja össze a »tanyatelepülést« a »mezővárosi településsel«, mint egyértelmű jelenségeket.

Olyanforma általánosítás és elhamarkodott ítélet ez, mintha azt mondanánk: visít? tehát malac. A tanyákat is azon az alapon, hogy házforma építmények, rögtön kikiáltották településfajtának abban a meggyőződésben, hogy az ennél fogva, természetesen ugyanolyan is, mint a városi vagy falubeli ház: éppúgy laknak benne és éppúgy születnek-halnak benne az emberek.

A dolog pedig egészen egyszerűen nem így áll. Thessedik Sámuel tudta — hisz a szeme előtt alakult ki —, hogy a tanya csak a gazdaság színhelye és ha valaki tanyát épít, avval még nem »települ ki« a városából; egyszerűen »segít magának«, építményeket emel gazdasági szükséglete arányában és »lakást« épít a saját ideiglenes kinntartózkodására. Gyökerében tévesek tehát az efféle megállapítások, hogy »a kint való földek alacsonyabb ára«, »a népsűrűség nyomása«, vagy egyéb okok miatti a mezővárosok népe »kirajzik a tágas határba«. Hasonló jelenség is előadódott idők folyamán, de a tanyák kialakulásának oka: gyökerében mások voltak és legnagyobbbrészt ma is mások.

Ha mindezt jóelőre nem tudtuk volna s Thessedik sem »fedezte« volna föl, Kecskeméten bízvást megtanulhatjuk. A városi múzeum igazgatója, Szabó Kálmán írt egy kis füzetet ezer a címen, hogy »Kecskeméti tanyák«. Ebben a füzetben ilyesfélét foglaltatnak: »A tanya jelent... elszórt gazdasági építményeket, aklot, ólat, mezei lakot, szóval mezőgazdasági épületeket ahová a gazdák terményeiket betakarítják, ahol barmaikat tartják stb.«, vagy »Tavaszi és nyári időkben sokan a gazdálkodást folytató lakosok közül gyakran egész házuk népével a tanyákon tartózkodnak« (városi jegyzőkönyv a 18. századból), vagy »A tanyák keletkezésének semmi esetre sem a népesség elszaporodása volt az oka« stb. Mindezekben világosan kifejezésre jut tehát, hogy a tanyák mezőgazdasági rendeltetésű épületek és semmi

esetre sem jelenthetnek teljes »kitelepülést«. A lakóház bízvást maradhatott a városban és maradt is legnagyobbbrészt. Senki sem mondhat mást, aki közléről és előre megkoncipiált fogalmak nélkül néz szét a tanyák közt. A tanyák története éppen a Három Városban mindennél világosabban bizonyítja ezt.

A magyarság legrégebb történetéről szóló dokumentumoktól kezdve egészen a 18. századig sűrűn esik szó szállásokról, állásról, kertekről, aklokról, nyaraló-telelő helyekről. Ezeket a fogalmakat a tanya tudósai, minekutána helyesen értelmezték, rendszerint gondosan megkülönböztetik a tanyáktól. A kecskeméti könyvecske itt is okosan igazít el: minden mezőgazdasági telep, üzem, gazdaság, amely elszórtan áll a termőterületen, az lényegében tanya. A gyakorlati megkülönböztetés azonban »tanyák«-nak rendszerint a szántó-vető földművelés építményeit nevezi, míg az összes többi elnevezés rendszerint az állattenyésztés tanyaszerű instrumentumait jelöli. Így »szállás« a pusztának egy-egy védett helye, ahol a legelő jószág megállapodik, és pedig aszerint nyaraló vagy telelő, hogy nyári vagy téli szállásul szolgál. »Kertek« a mezővárosok vagy alföldi falvak szélein elhelyezett istállók, amelyek mintegy kiemeltetnek a városból s minden gazdának külön-külön gazdasági udvarát alkotják, itt áll a jószág és itt halmozzák fel a takarmányt. Ugyanezt jelentik az aklok is.

Ezek az állattenyésztéssel kapcsolatos tanyaszerű jelenségek mind ugyanabból a szükségből fakadnak és ugyanazt a megoldást (Thessedik: »segít magának« a termelő) képviselik, mint a szántóföldi tanyák: a nagy területről összefutott népesség a pusztákon kell hogy tartsa állatait, maga azonban benn marad a községben, tehát ideiglenes építményeket emel a jószág számára és az avval bánó családtag vagy fogadott cseléd ideiglenes szállására. E fajta pásztortanyák a Három Város határában is minden változatban megvoltak s részben ma is megvannak. Névbeli emlékezete azonban mindnek fennmaradt. Ez a tanya-fajta volt az uralkodó »külterületi lakott hely« a túlnyomó állattenyésztés idején.

A szántóföldek kiterjedésével — minthogy eke alá kellett fogni a távolabbi földeket is — létrejöttek a szántóföldi tanyák. A jól bevált állattenyésztő tanyaélet alkalmazta az egybefutott lakosság a szemtermelésre is. A faluja helyére nem akart visz-

szamenni lakni, — vonzotta a szabadabb mezővárosi élet — viszont szemtermelést csak a távolabbi helyen folytathatott: tanyákat épített tehát. Ahogy Thessedik mondja: a gabonát idehordta, a jószágnak fűdelet emelt s a kinttartózkodó ember számára ideiglenes lakást épített. »Majd minden gazdasági dolognak« a színhelye lett a tanya, de a lakás, az igazi, az örökös lakás, mintha mi sem történt volna, a városban maradt. A szokás az volt, hogy a tanyán tartózkodtak a családtagok közül a fiúgyermek s ha ez nem volt elég, a fogadott cselédek is. De az otthona ezeknek is a városban volt, ide jártak haza »tiszttát váltani«, ünnepelni és meghalni.

Igy keletkeztek a tanyák kivétel nélkül minden mezővárosban. Ez nem egy-két városnak esetleges fejlődése, hanem törvény, amely alól nem volt kivétel.

Számtalan írott emlék szól arról mindhárom város történetében, hogy a város vezetősége tilalmazta a tanyákon való tartózkodást, mert ott tenyészik mindenféle zsványosság, mert oda rejtőznek el a közszolgáltatások elől vagy éppen a katonáskodás elől. A tanácsi határozatok egyre tilalmazták a kinttartózkodást s az mégis egyre gyakoribbá vált. Helytelen lenne e rendelkezésekből arra következtetni, hogy a tanyák keletkezésével egyidőben valóságos kitelepedés is indult meg efféle céllal, mert egyszerűen csak az történt, hogy katonasállítás vagy végrehajtás elől kihúzódtak a tanyákra hosszabb-rövidebb időkre olyanok is, akik egyébként nem szoktak kinn tartózkodni. Ezt természetesen tiltotta a tanács és természetesen hiába tiltotta. Találkozunk olyan tiltó rendelkezésekkel is, amelyek magát a tanya építését tilalmazták. Itt már birtokpolitikai okok játszottak közre. Aki tanyát épített, az foglalt egy részt a közbirtokból s ezt akarta megakadályozni a városi igazgatás. Később azonban már nem tiltották a városok az ilyen foglalásokat, hanem szabályozták.

Az így keletkezett tanyák szerepén és szervezetén a nagyobb gazdáknál nem is esett változás egészen napjainkig. Nagy gazda tanyákon — legtöbb Cegléden — ma is az a helyzet, hogy a tanyán állandóan kinttartózkodik a fogadott cseléd (itt kertésznek hívják a város alatti »kertek« után, a Tiszán túl tanyásnak nevezik), akinek rendszerint szintén háza van a városban, vagy igyekszik szerezni öregségére. A szükséges munka irányítására pedig hosz-

szabb-rövidebb időre tartózkodik kinn a gazda és családtagjai is, akik egyébként a városi házban laknak.

Kisebb birtokúaknál azonban nem tartható fenn az ilyen berendezkedés. Fogadott cselédek híján a gazda és családtagjai is hosszasan kénytelenek kinttartózkodni. Egész pontosan szólva időlegesen állandó tartózkodási helyük a tanya. Úgy értendő ez, hogy általában kinn vannak, de háztartásuk egyik fele a városban marad (ünneplő ruha, jobb bútorok, stb.) s hazajárnak minden héten legalább egyszer. Elérvén a munkaképtelenség határát, — gyakran előbb is — hazaköltöznek a fenntartott lakásba és gyermekeik folytatják az időlegesen állandó tanyai kinttartózkodást. Gesztelyi Nagy László »kétlakiságnak« nevezte ezt a jelenséget, helyesebben azonban »családi tanyáknak« nevezhetjük az effajta tanyákat. Egy család birtokában ház és tanya van: az öregek benn laknak a városi házban, a fiatalok a tanyán, de a ház otthona a fiataloknak is. Régebben a paraszt nagycsalád fennállása idején könnyebben funkcionálhattak a családi tanyák s csak később, a nagycsalád szétesése után s az elaprózott birtokoknál állt elő az a helyzet, hogy a tanyai lakos elvesztette a városbeli bázisát és örök-lakója lett a tanyának. Ez azonban a kivételes eset, rendellenes következménye egy rendszerű folyamatnak.

Ami az állattenyésztésnél és a szántóművelésnél szükségszerűen kialakult, az a szőlőkben is bekövetkezett. Mindhárom város öreg szőlőhegyei a város körül helyezkedtek el s minden gazdának, iparosnak, néhol a zsellérnek is, de a tisztviselőknek mindenütt egy-egy parcella szőlője volt. Ezeken a szőlőparcellákon a szerszámok és segédanyagok tartására kiki szőlőskunyhót emelt és szőlőmunkák idején kinn is tartózkodott néhány napra. Ez is tanya tehát. Nagyobb szőlőkben nagyobb volt a szőlőskunyhó, s ha kapás is volt a szőlőben, ez lakott benne. A kapások szőlőbeli lakása éppolyan kinttartózkodás volt, mint a pásztorok »tanyázása«; számukra örökös kintlakást jelentett, míg a gazda kintlakása itt is kivétel és esetlegesség maradt. Mivel a szőlő kellemes nyári tartózkodási hely, különösen úri birtokosok gyakorta építettek kerti lakot a szőlőbe a szőlőskunyhó mellé, ez azonban éppúgy nem volt »kiköltözés« a gazda részéről, mint a »mezei lak« építése a tanyák mellett, ami szintén előfordult olykor-olykor.

A szőlőstanyákból későbbi birtokaprózódás során (sokáig önálló szőlőbirtok nem is volt s a szőlő csak járuléka volt a szántóföldnek) szintén lettek családi tanyák és öröktanyák, de sokkal ritkábban, mint a szántóföldiekből. A szőlőstanyákat a közigazgatási intézkedések állandóan úgy kezelték, mint a szántóföldieket. Tilalmazták és szabályozták, ami szintén bizonyság a két jelenség tartalmi azonossága mellett.

A tanyák ilyen elsődleges, irányítás nélkül való történeti kifejlődése mellett a városok birtokpolitikájának következményeképpen keletkeztek másfajta tanyák is. Különböző föltételek eltérő gazdasági erők és szükségletek minden ízében más jelenséget hoztak létre, még ha a látható berendezések és épületek hasonló képet mutatnának is. A Három Város egymástól eltérő birtokpolitikájának nyomán keletkeztek ezek a másfajta tanyák.

Kecskemét város körülbelül 20.000 hold földet parcellázott az elmúlt évszázad alatt, azonkívül pedig haszonbérbe adott jelentékeny területeket. Nagykőrösön magánparcellázások történtek. Cegléden a telekkiosztások után szintén voltak magánparcellázások, sőt még ma is vannak. Egyedül Kecskemét szakított ki néhány nagyobb birtoktestet, az összes többi parcellázások mind egy holdtól tíz holdig terjedő kisbirtokokat eredményeztek. Hozzáveendő ehhez még az is, hogy a kiosztott terület túlnyomó nagy része homok volt, tehát eleve szőlő- és gyümölcstelepfítésre való. Caupa erőtlen, szegény ember vállalkozott a parcellák megvételére: előzőbb zsellérek, törpebirtokosok, akiknek mindenüket pénzzé kellett tenniök, hogy a birtok árának kezdő részletét kifizethessék és hajlékot emelhessenek fejük fölé. Arra gondolni sem mertek, hogy a városban lévő lakásukat, házukat továbbra is fönntartsák. Mindenestül kiköltöztek a megszerzett földre, valóban kitelepedtek a városból. Ha olykor be is mentek a városba, már nem hazamentek, hanem legfeljebb rokonnál szálltak meg, de igen gyakran az utcán vagy a kocsibeállókon.

Akár szántóföldi, akár kerti művelés alá fogták e kisded birtokokat, egyaránt új típusú tanyák jöttek létre. Itt már nem érvényesül az a tanyaelv, melynek lényege, hogy a birtokos a gazdaság céljaira a lakóháztól távolasó termőföldön építményeket, berendezéseket létesít. E törpe- és kisbirtokosok úgy kitelepültek, mintha egy másik faluba költöztek volna. A parcellázások gyakorta

egyenesen szőlőtelepítési szándékkal keletkeztek. Ilyen esetben sem lettek e tanyácskák szőlőtanyákká, hanem méginkább önálló és örökös lakóhelyekké, hiszen a szőlőskert még több jelenlétet és odaadást kívánt.

A magyar tanyák elsődleges alakja: a külterületi termelőhely, a valóságos tanya: egyedülálló színfolt az európai települések között, sehol másutt nincsenek ilyen gazdasági funkciók szerint megosztott falvak és városok. Ez teljességgel más jelenség, mint a szétszórt település, mint magának a falunak a széttágulása, mely germánok és szlávok között általános. Friesek, szászok, skandinávok és alpesi germánok egyaránt ilyen különálló »tanyákat« építettek a szántóföldön, s a falu centruma mindössze egy templom, iskola és közigazgatási központból áll. Mivel ezek a magukban álló házak tökéletesen olyan rendeltetésű és berendezésű telepek, mint a faluba tömörültek, nem is ismernek jelölésére a nyugati és északi nyelvek külön nevet, egyszerűen »Einzelhof«, magában álló parasztház. Egy különbség van a magyarországi és a nyugati lakótanyák között, az hogy a nyugati ősi és eredeti településforma, mely nemzedékek munkájaképpen várszerű parasztházakkal dicsekedhet, a magyarországi pedig csak kiegészítő település, mely kicsiny birtokokra támaszkodik s a legrégebb sincs még százéves. E lakótanyáknak a körülöttük fekvő igazi tanyák sem szolgáltak példaképpen: szerény és szegényes építmények maradtak mindmáig. Leginkább a szőlőbeli házak hasonlítanak a városi külső részek épületeihez.

A valóságos tanyák közül is alakultak át némelyek lakótanyákká, valahányszor az elosztódott birtok már azt sem bírta, hogy a tanyalakók legalább részlegesen fenntartsák városi háztartásukat s legalább öregségükre beköltözhessenek a városba. Ilyenkor véglegesen és fenntartás nélkül kikényszerültek a tanyára. Ilyenformán lett számos azelőtt valóságos tanya végleges lakóhellyé, lakótanyává. Hogy azonban a tanyarendszerű megoldás eszméje mennyire döntő és mennyire nem engedi át helyét a kitelepülésnek, azt legjobban példázza az a fejlődés, amelyet egyes lakótanyák mutatnak. Birtokosuk megerősödve, rögtön házat vesz a városban, ott egyelőre részben s amint teheti, teljesen berendezi háztartását és hazaköltözik. A lakótanya átalakul, illetve visszaalakul igazi tanyává.

A szétágazó fejlődés eredményeképpen ma a Három Város határában számos lényegesen különböző tanyatípust szemlélhetünk:

A valódi tanyák teszik a külterületi lakott helyek nagyobbik felét. Csoportjukon belül is két változat van : 1. a nagyobb gazdák tanyái cselédes tanyáknak nevezhetők, itt a fogadott cseléd állandóan kinn lakik, a gazda a városban van s csak fontos munkavégzés idején látogat ki. Ilyen a tanyáknak körülbelül egynegyed, egyötöd része. Legtöbb van Cegléden, aztán jön Nagykőrös s végül Kecskemét. Nevezetes, hogy az úri birtokokon ilyenfajta tanyák vannak, amelyek esetleg majornyi nagyságra is megnövekednek. 2. A kisebb gazdák tanyái a családi tanyák : a fiatal gazda a tanyán lakik, a városban már csak részlegesen tart fenn háztartást, öregségére azonban ő is hazaköltözik. Ez a tanyatípus az uralkodó s legtisztább változatban Nagykőrösön találjuk.

A szántóföldi tanyáknak ma is csak a kisebbik fele lakótanya. Ezek a tanyák eredetük szerint részben parcellázásokból származnak, részben valódi tanyákból alakultak át. A homokos gyümölcsvidék viszont leginkább ilyen lakótanyákkal népes. A lakótanyák csak azért nem falvak, mert távolosnak egymástól, egyébként egészen olyanok, mint a falubeli házak. Ott, ahol a parcellázáskor kicsiny telkeket osztottak s azt mind beépítették, ott lényegileg falu is keletkezett, noha tágasabb, mint más falvak és közigazgatási központjuk sincsen. (Kadafalva, Ágasegyháza, Miklóstelep, stb.)

A tanyák, mint látható, nem állítják, helyre a török előtti állapotot, benépesítván a városok határát tömör vagy szétaszórt falvakkal, hanem egy egészen más és bátran mondhatjuk, jobb megoldással helyettesítik a falurendszert. Akkor, keletkezésük idején magasabb civilizáció és az előrehaladás igénye követelte létrejöttüket, mert sokkal nagyobb előnyök származtak a tömeges és mezővárosi szervezetű együttlakásból (úri terhek megváltása, többféle kiváltságok, védelem a hajduk, rácok ellen), mint amennyi hátrányt eredményezett a népesség egyrészének ideiglenes kinttartózkodása. A későbbi fejlődés folyamán, amikor a termelés úgy intenziválódott, hogy az ideiglenes kinttartózkodás már kevésnek bizonyult, amikor a nagycsaládi szervezet szétbomlott s amikor a parcellázások folytán apró lakótanyák keletkeztek, akkor kez-

denek megmutatkozni a tanyarendszer hátrányai. Ezek a hátrányok azonban nem magának a tanya-elvnek a következményei, hanem minden egyéb mellékkörülményeknek s a tanyarendszer ma is megér annyit, hogy érdemes érte a mellékkörülményeket hozzáidomítani. Ma is magasabb civilizációnak és kultúrának az útjait nyitja s jelenvaló hátrányait éppúgy el lehet távoztatni, mint keletkezése idején.

Hogy egy-egy nagyobb mezőgazdasági terület élete nem decentralizálható falvak kis gócaiba, mert az termelési, társadalmi és kulturális passzivitást, tehetetlenséget és hátramaradást idéz elő, hanem egy nagyobb városszerű góchoz kapcsolandó, ez az alapgondolat olyan értékelésen nyugszik, amely mindenekfelett megáll, a mai magyar társadalomban pedig egészen kivételes jelentőséggel bír. Soha másként önerejéből való fölemelkedéshez, kulturális előrehaladáshoz és politikai erőhöz nem juthat a parasztság, hacsak a tanyás mezővároshoz hasonló magasabbrendű gócokban nem fut össze az élete. A magyar mezővárosok, különösen pedig Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd történetük világító tényeivel bizonyítják ennek a gondolatnak az igazát. Nincs Magyarországon mezőgazdasági kultúra, polgárosodási igény és kulturális szintemelkedés, amely különb lenne a mezővárosokénál. A Kis-Alföld parasztsága és kicsiny nyugati városai viszonylagos békeséggel fejlődtek, mégis akár a magasabb kultúrfokot, akár a jövőbeli fejlődés erősebb reményéseit hiába keressük bennük.

Föltétlenül és minden időkre, a magyar társadalom mai állapotában pedig különösen és nyomatékosan érvényes az a települési-gazdasági-társadalmi elv, mely a tanyás mezővárosok kifejlődésében megnyilatkozik. Magyar tanyapolitika, vagy egyáltalában települési, illetve közigazgatási politika nem tehet mást, mint hogy biztosítja ennek az elvnek újabb érvényesülését.

Világosan következik ebből az értékelésből, hogy nem lehet és nem szabad a tanyákból egyszerűen községeket formálni, hanem az eddiginél fokozottabban kell kiépíteni városukhoz való közvetlen kapcsolatukat.

Ezen a ponton ismét súlyos tanulságokkal szolgál Kecskemét. Szabó Kálmán idézett könyvében azt írja: »Tanyai lakosságunk helyzetén tanyaközpontok és falvak telepítésével nem sokat segíthetünk, mert ha ott legszükségesebb hatósági dolgait, mint passzus-

írás, adófizetés stb. el is tudja végezni, akkor is éppúgy be kell járnia a városba, hogy életének legfontosabb szükségleteit, terményeinek értékesítését ott elintézhesse. Vagy másutt: »A kik tanyai településünket gáncsolják, azoknak az fájhat, hogy a saját birtokán magát úrnak érző független, őszinte jellemű magyar parasztot nem könnyen lehet a politikai hatalom megalázkodó szolgájává tenni.« Hozzátehetjük ehhez, hogy a tanyai paraszt, azért »független és őszinte jellemű« és azért nem »szolga«, mert őt város nevelte, nem pedig a falu kezes társadalma. A községe-sítéssel egy-egy tanyásterület parasztsága visszaesne a járás főszolga-bírói parancsnoksága alá, amit egy világ választ el a mezőváros öntudatos polgári-parashti autonómiájától. Ez viszont joggal »fájna« a másik kecskeméti tanyapolitikusnak [Sándor István régi közigazgatási vezető], aki a tanyák saját helybeli szükségleteinek az ellátására inkább »alközségek« szervezését indítványozza, úgy hogy azok a törvényhatósági vagy megyei város kötelékében maradjanak, tehát továbbra is városhoz tartozónak éreznék magukat.

Valóban, aki ismeri a tanyák lényegét, s aki átérzi azokat az értékeket, amelyeken a tanyák alapulnak — akinek »nem fáj az«, hogy a parasztság fölemelkedik —, azok nem kívánhatnak falvakat a mai tanyák helyébe, sem úgy, hogy visszakívánják a török által elpusztított helyeket, sem úgy, hogy falvakba »tömörítsék« a tanyákat. A tanyapolitika útja egészen más, a kiindulása pedig csak egy lehet: a tanyás mezőváros igenlése.

A helyes tanyapolitika első pontja: a lakótanyák helyett a valódi tanyák fejlesztendők! A meglévő lakótanyák még szorosabban hozzákapszolandók mezővárosukhoz! Ebből következőleg mind a cseléd-tanyák, mind a családi tanyák lakóinak intézményesen biztosítandó a városban való minél sűrűbb tartózkodás, ami részint munkajogi, részint örökjogi reformokkal érhető el.

A helyes tanyapolitika második pontja: ott ahol a lakótanyák többségben vannak, létesítendő valamiféle igazgatási-kulturális központ, azonban semmi esetre sem önálló község, mely elválasztja a tanyákat városaiktól.

A helyes tanyapolitika harmadik pontja: mindenekfelett rendezett közlekedés a várossal.

Ilyen tanyapolitikát elsősorban Kecskeméten lehet tanulni. Részint elvekben, részint gyakorlatban.

GAZDÁK

Az ősök sokfélék és nagyon távoli időkre vezetnek vissza. Az Árpádok korabeli hospes, aki szolgáltatások fejében szabadon művelte földjét, akkori megjelenése a földművelő gazdának és egyes városokban őse is a mainak ; a civis pedig, a városi privilégiumhoz jutó félpasztt, egyenes őse a mezővárosi gazdának. A királyi város Kecskemét és a szabadalmas Nagykőrös telkesgazdái már civisek voltak. A másik egyenesági ős az úrbéres telkesgazda, a kiváltság nélkül való paraszt, akinek azonban a mezővárosi autonómia adott mégis valamelyes lélekzetet. Hozzájuk számíthatók Cegléd gazdái.

Mindezek a kategóriák jogállást jelentettek. Alapjában »nemtelen» nép voltak, a rendi társadalom semmiféle »rendi» statust nem tartott fenn számukra, kiváltságaik azonban kiemelték őket a »nemtelenek» tömegéből. Ők voltak a »parasztrend» jobbjai (jobagiones), ők juthattak először a közjogi keretek nélkül is rendi természetű parasztság csoportjából félig-meddig polgári szintre. Kecskemét és Nagykőrös gazdái a török kiűzése után váltság jogán hamarosan civisekké lettek, a ceglédiek pedig 1836-ban váltották meg úrbéri kötelezettségeiket.

Ilyen jogi előzmények után a gazdák mai társadalmi állása már félig-meddig polgári gradusa a polgári társadalomnak. Egyfelől polgár : birtokos kiskapitalista egzisztencia, másfelől polgárosodó : zárt világszemléletéből erősen kimozduló paraszt.

Mind a korábbi gazda-jogállás, mind a mai kisgazda társadalmi minőség mögött a paraszt árnyék sötétlik. Az úrbéres telkesgazda a legjellegzetesebb parasztréteg, a civis pedig minden kiváltsága ellenére is »nemtelen» paraszt. Evvel a paraszti árnyékkal viaskodnak a mai gazdák is, divatos elnevezésük : a »kisgazda» is ennek a harenak egyik állomása.

A kisgazda általános magyar társadalmi minőség s nem is az Alföldről indult el az elismertetés felé, hanem Nagyatádi hozta a Dunántúlról.

A kisgazda ma is a »jobbja» a parasztságnak : önálló birtokos és bérlő egzisztencia, tehát polgár vagy kispolgár. Nem paraszt

Bugac

Forog az idegen

Kesztemét mezőváros

Keszteméti tanya

Kecskenéti piac

Nagykőrösi piac

Ceglédi gardák

Ceglédi Kossuth szobor

Nagykőrösi ontozómű

többé. Nevében is a polgári elismertetést igényli s minden úton ki akar emelkedni nemtelen állapotából. Követelődző, de nem forradalmár. Fölfelé: úri és polgári csoportok felé lojális, azoktól várja az elismertetését és nem maga verekszi ki. Utánozza a nemesekeket, nem pedig a maga világát emeli amaz mellé vagy amaz helyébe. A kiskisgazdapolitika olyan, mint a korábbi paraszt zendülések: nem akarják a társadalom rendjét átalakítani, csak megkorrigálni: jobb életet a parasztságnak: kicsit több bért, s emberibb szavakat. Dunántúli eredetű a név és a törekvés, magán viseli annak bélyegét is: lojális és szelíd.

Az Alföldön erősen elütő színeket visel a kiskisgazdák csoportja. Maga a Három Város is egy egész skála. A kecskeméti gazda sikerrel lojális: bölcsék az urak és nem hatalmaskodók, a ceglédi még sikeresebben: maga hatalmaskodik, s a kőrösi: lázong és paraszti ütlegeteket emleget, mert nem juthat érdemben szóhoz. A kiskisgazdának ezek az alföldi, jelesen háromvárosbeli válfajai — a polgárgazda, a gyümölcsös- és szőlősgazda s a paraszt gazda — szétfeszítik a kiskisgazda dunántúli és országos kereteit és attól meszsire elhajló erőket és törekvéseket sejtetnek.

A polgárgazda már kész polgár. Birtoka polgári jövedelmet hoz, életberendezése és öntudata is polgári. Mivel kialakulása folyamán nem nyugati értelmű polgárság volt a mintaképe, hanem egy úri-polgárság, maga is úr kíván lenni, osztályszolidaritása mindenestől azokhoz fűzi. Nincs többé gazdaságában patriarchális munkaszervezet, nemhogy asztalánál nem eszik a munkása, de még kezét sem fog vele. Tanyája olyan, mint a majorok, városi lakása, mint az uriházak. Cegléden ez a gazdaréteg az uralkodó, Kecskeméten és Nagykőrösön már kevesebb a képviselője.

A gyümölcsös- és szőlősgazda a Három Városban is kispolgár, mégis más, mint a dunántúli. Belterjes gazda. Kecskeméten és Cegléden gyümölcsöt termel, Nagykőrösön zöldségtermelés teszi intenzívvé a gazdaságát. Ez a termelési fejlettség azt jelenti, hogy már eleve vállalkozónak, szorgalmasnak és fölfelétörekvőnek kellett lennie, hogy termelésében a mai nívót elérje, ma pedig fokozottan szemesnek, törekvőnek és igényesnek kell lennie, hogy tovább emelkedjék. Míg falvakban, különösen a Dunántúl, a kiskisgazdát bizonyos maradiság, lassuság, közömbösség jellemzi, addig a mezővárosi haladó és fogékony. Törekvéseiben nem túlsá-

gosan lojális s nagy tömegében ellenzéki. Sehol az országban a kossuthi népiuralmi eszme úgy nem virágzott, mint itt. E gyümölcsös, szőlős és kertes gazdák jelentékeny hányadukban zsellér eredetűek, szolidaritásuk ma sem szakadt meg a törpegazdákkal és munkássággal; mind a kecskeméti kiskisgazdapárt, mind a nagykőrösi parasztpárt zászlói mögött egysorban áll velük. S mindkét helyen mozgalmas és nem minden nyugtalanság nélkül való tömeg ez.

A parasztgazda nem kevésbé akar kivetközni paraszt állapotából s kíván polgárosodni, de belekeseredett már ebbe a szándékba s minden lojális közeledés és hasonulás nélkül követeli érdemlettnek érzett jussát. Vészes öntudattal paraszt. Életberendezése s egész tényleges állapota olyan, mint a dunántúli kiskisgazdáké, de politikai igénye és törekvése erősen elüt azokétól. Nagykőrösön jutott fölszínre ez az irányzat s itt is érvényesül legjobban.

Szerencsésebb társadalmakban ezidőre a jobbágygazdákból már polgári ideálokat követő és polgári életet élő földművelő lett, vagy legalább is a siker reményében követeli ezt. Nálunk egyik sem következett be. A magyar társadalom átépítését és a vezetőréteg megújítását csak a forradalmi idők ijedtsége várhatta a dunántúli lojális kiskisgazdatársadalomtól. Nem olyan ez a törekvés, hogy a magyar társadalom átépítését helyezhetné kilátásba. Az alföldi kiskisgazdák mások. A Három Város szőlős kiskisgazdái és a nagykőrösi gazdaparasztok keményebb öntudatúak s ebben azonos velük minden alföldi mezővárosi, belterjesen termelő polgárosodó kiskisgazda.

ZÓLDSÉGESEK, KAPÁSOK, KERTÉSZEK

Az alföldi paraszttársadalom a törökutáni időkben nagymértékben egységes volt. Az 1715-iki összeírás a nemtelen népesség 12%-át mutatja ki *stehetős* és *szegény* zselléreknak, ami könnyen érthető, hisz irtvány, feltörni való legelő annyi volt, hogy kiki amennyit vehetett birtokba, amennyit csak tudott s adták is szívesen a birtokosok. Életnívó- és világszemléletbeli különbséget még ennél a törpe kisebbségnél is vajmi keveset találunk. Egy réteg állott eleitől fogva a többiek alatt: a tanyai és kertekbeli

pásztorok és cselédek, ezeket viszont a nomád szabadság kárpótolta az anyagi és szellemi javak hiányaiért. A paraszti társadalom belső rétegződése a 18. és 19. század fordulóján kezdett kialakulni, amikor a foglalások befejeződtek és városok, földesurak határuk birtokviszonyait véglegesen rendezték. Ez a történeti oka és előzménye annak, hogy az alföldi parasztság életében a 19. század a legnevezetesebb korszak s ez az egy század fejlődése különbözteti meg minden nyugati paraszttól. Ebben a században gazdasági alapjai szerint szétbomlott a nagyjában és egészében egységes paraszttrend és egy század leforgása alatt kifejlesztette a maga külön »poláris« osztozottságát, amelynek felső sarka a vagyonos polgár-paraszt, alsó sarka a mezővárosok proletár munkássága s e két véglet között számos átmeneti kisparaszti egzisztencia van.

A Három Város tipikus kisparaszti csoportjai is ennek az újabb keletű fejlődésnek a nyomán alakultak ki s létrejöttüket egyrészt a kertkultúra virágzásának, másrészt a tanyarendszer kialakulásának köszönhetik. Zöldségesek, kapások és kertészek egyaránt mostoha sorsot mondhatnak magukénak, de mindegyik csoport szigorúan átmeneti keret, fölemelkedő zsellérek első lépése az önállóság útján s ezért a rendkívül sötét árnyak mellett számos színfoltja is van életüknek. A mezőváros társadalmá fejlesztette ki ezeket az átmeneti formákat is, melyeknek sajátságos fölemelő és önálló egzisztenciához juttató szerepe is csak a nagyobb paraszti közösségben fejlődhetett ki. A zöldségesek, kapások és kertészek félproletári egzisztenciája ugyanazt jelenti, mint egy századdal azelőtt rideg szegényemberből, kóbor marhahajtóból úrbéres jobbágyá lenni.

A nagyköri zöldséges kisparaszt: zsellér eredetű »kertművelő vállalkozó«, aki haszonbérelt vagy felesbe bírt földeken salátát, paradicsomot, uborkát és dinnyét termel. S mivel a zöldség szeszélyes cikk, jó kiviteli lehetőségek esetén ritka szép jövedelmet hoz, piaci krach esetén pedig mindent elvisz. A zöldséges vállalkozóból szerencsés esztendőben lehet akár birtokos-gazda is, de mindig ki van téve annak a veszélynek is, hogy visszaesik a proletárságba. Ha erősebb, akkor bérli a kertföldet — az egész országban ezek a zöldségesek és a makói hagymások fizetik a legnagyobb szántóföldi haszonbért — és viseli vállalkozásának egész kockázatát. A feles-zöldséges a vállalkozásnak csak fele kockázatát viseli, a

másik felét pedig a földbirtokos, aki a földet adja. A zöldséges, még a feles sem alkalmazott, hanem szabad kisparaszt, aki a termelést önállóan végzi és társadalmi minősége szerint is mozgékony vállalkozó és szabad egyéniség. Élete az egyéni vállalkozás kockáján forog, nem ismeri és nem szereti a fegyelmet. Szövetkezet vagy egyéb szervezet nagyon messze esik tőle, akár termelési, akár értékesítési társulás az. Politikája erősen ellenzéki, de világszemlélete sem nem individualista-demokrata, sem nem kollektivista-szocialista, mivel azok az állami beavatkozások amiket látott, nem sokat vagy éppen semmit sem segítettek rajta. Szívében anarchista, anélkül hogy tudná mi fán terem az efféle politika és világszemlélet.

A kapás már alkalmazott. A Három Városban egyformán a feles-kapás munkálja azok szőlőjét, akik nem maguk művelik. Egy család négy-öt hold szőlővel bír el, ő lát el minden munkát. A termelés minden egyéb üzemköltségét gazdája fedezi. A feles természetesen kívül lakás, tüzelő és valamelyes koncenvió is jár a kapásnak, azonkívül harmados baromfitartás. Sommásan a szőlőkapás gazdasági léte szabadabb és kedvezőbb, mint a konvenciós cselédé. Munkáját gyakran egészen a maga belátása szerint végzi s még ott is, ahol irányítja a gazda, nem fordul elő az, ami a cselédnél, hogy hajnalban zörgessenek az ablakán. Keresete is, noha sokszor bizonytalan, a konvenciós cseléd 400 pengőnyi bérénel rendszerint jóval több. A szakmunkás megbecsültebb helyzete az övé a tanulatlan munkással szemben. Nemcsak alkalmazottja, hanem termelőtársa is a szőlőbirtokosnak, akivel együtt viseli a termés kockázatát. Sok van köztük, aki elsőrangú szakember. Olvas és tanul a szakmájában, önálló nézetei és tapasztalatai vannak a szőlő és gyümölcs kérdéseiben s ezen a ponton egyenrangú a gazdájával. Mindamellet egész világgépe és politikai szemlélete kötöttebb, mint a zöldségesé. Tanyán, szőlőskertben él meglehetősen izoláltságban, hasonszőrűekkel keveset érintkezik s a szőlőbirtokossal szemben mégiscsak alárendelt viszonyban áll. Kevés van köztük elesett, magatudatlan, végtelenségig lojális paraszt, de az öntudatosabbak sem lázongók és követelők. A szőlőskert vonzó környezete és a kemény, de nem robotos kerti munka nyugalmassá teszi őket, szívük mélyén táplálják csak az emberibb, polgáribb élet reménységét.

A kertészé a legmostohább sors a három félig önálló, félig zsellér kategória között. A kertész eredete nem a közönséges

értelmű kertben van, hanem az alföldi kertész városok kertjeiben, tehát a városkörüli akloknak, kerteknek nevezett gazdasági udvarokban. Ezekben az istállós és szérűskertekben szolgáltak a mai kertészek ősei mint jószággondozó cselédek. A kertek szerepe később a tanyákra menvén át, tanyai alkalmazottakká lettek. Csakhogy míg a városkörüli kertekben szolgáló béres konvenció cseléd volt, addig a tanyai kertész már nem áll szolgálati viszonyban a tanya gazdájával, csak szerződés kötelezi bizonyos szolgálatra, amely mellett más munkát vagy idegen szolgálatot is vállalhat. A tanyai kertészek állapota az úrbéres jobbágysághoz hasonló, a konvenció cselédé pedig a kurialis jobbágy helyzetéhez.

A tanyai kertész lakást kap s ennek fejében tartozik gondját viselni a városról időnként kijáró gazda lovainak, télire esetleg marhagondozást kell vállalnia, mindkettőt a gazda takarmányain. Szolgálati fejében joga van baromfitartásra felesben vagy kétharmadosban. Ezenfelül a legkülönbözőbb félig-alkalmazotti viszony szokott kialakulni a kertész és gazda között. Ha a zöldségtermeléshez is ért a kertész és elég vállalkozó, akkor vállal feles paradicsom-, uborka- vagy dinnyetermelést, vagy harmadosba kukoricaföldet (a gazda szántja, veti és hazahordja, a harmados minden munkáját elvégzi) s többnyire aratórészt is szokott kapni a gazdától a rendes kvóta szerint (11-ed—12-ed részt).

A kertész ismert stanyásjobbágy az egész Duna-Tisza-közén, s a Három Városban is számos változatában találjuk. Így Kőrösön különösen sok helyt szerződik állandó jószággondozó munkára, amikor szabad veteményföldet, esetleg valamelyes konvenciót is kap. Máshelyt a pulykát kiveszik a baromfiak közül, az egészben a gazdáé marad s a kertész szabad földet vagy konvenciót kap a gondozásáért. Van ahol egész évi jószágértartást vállal s ezért szabadföldet kap és rendkívül változatos, egészen úrbéri jellegű szolgáltatásokra kötelezi magát: így tartozik a tanyáskertész a gazda szőlőjében bizonyos munkanapot robotolni, felesége vagy gyermekei a gazda háztartásában végeznek bizonyos munkákat s a tanyás köteles meghatározott számú tojást, baromfit, esetleg disznót a gazda háztartása számára szállítani.

A kertész egzisztenciája mindhárom város határában azonos, a neve is egységes: »baromfikertész«, »paréjkertész«, s a szegé-

nyebbjét «gányó»-nak is nevezik. Általában az úrbéres és a kurialis jobbágy jogállása közt helyezkedik el, azonban mindhárom város ismer tisztára úrbéres és tisztára kuriális jobbágysági viszonyhoz hasonló gazdaságszervezeti formákat.

A tanyásbirtokok bérbeadása nemcsak meghatározott bérért történhet, hanem a termés felerészéért. Szokás, hogy minden néven nevezendő termés fele-fele arányban illeti a gazdát és a bérlőt, ez esetben semmi más «szolgálmány» nem terheli a bérlőt. A gazda fizeti az adót, ő köteles karban tartani az épületeket. Szokás ellenben az is, hogy csak a szemtermés fele a gazdáé, a takarmányféle fő- és melléktermények a felesbérlőt illetik, aki ilyenkor a szolgáltatásoknak legváltozatosabb nemeit vállalja magára és meghatározott mennyiségű baromfit, tojást, kövérdisztnót és tejtermékeket szállít a gazda háztartásába sőt nem ritkán kenyeret is süt. A 18. század urbariumaiban a meghatározott jobbággyi terhek: dézsma, kilenced, párbér, robot stb. alig tesznek ki többet, mint a felesbérlő terhei. Ez az úrbéres jobbágy élő változata. A kuriális jobbágy-nak a konvenció s cseléd felel meg. Teljesen alkalmazotti viszonyban áll, hajnalban zörgetnek az ablakán és összes «élvezett» jogsítványai és konvenciói nem tesznek ki többet 450 P évi bérnél, ami egymagában eléggé jellemzi életnívóját.

A kertészek, kapások és konvenció s cselédek mindamelllett alapján eltérő kategóriák. A bérlő gazda, akinek magának is lehetnek cselédjei, a cseléd szolgál, egyedül a kertész igazi átmeneti kisparaszt egzisztencia, s mint ilyen különösen mozgalmassá teszi a mezővárosok társadalmi képét. A kertészek csoportja mint társadalmi réteg nem állandó. Számosan kiemelkednek soraik közül, városiakó zöldségesek, törpebirtokosok, szőlősgazdák válnak belőlük s a helyükbe újak kerülnek. A jobbára katolikus jövevény népesség így kerül a református törzsoőkü mezővárosokba: előbb cseléd a tanyák közt, aztán kertész, majd városzéli zöldséges, szőlősgazda s a végén városi telkesgazda lesz. Az átmenetiség az oka, hogy a kertészek rétegének saját öntudata nem is alakult ki. A feltörekvők hada ez s szigorú sorsukat a fölemelkedés reménysege teszi elviselhetővé.

Kecskemét, Nagykörös és Cegléd kisparasztsága nem kívánandó sorssal küzködik. Egy-egy sötétebb árnyék földidézésekor jobbággyiságot emlegettünk s valami nagyon bizodalmas állapotot

egyik csoportjukban sem találtunk. Mégis, legalább vannak lépésői a mezőváros paraszti társadalmának, amelyeken a zsellérből önálló egzisztencia lehet és lehetősége nyílik az emberi fölemelkedésre. Hogy megvannak ezek a lépcsők, az is a mezőváros különös és szerencsés fejlődésének köszönhető.

MEZEI ÉS KERTI MUNKÁSOK

A szabadon és magárahagyottan seregülő mezei munkáshad újabb keletű jelensége az Alföld paraszttársadalmának. Kialakulása pontosan egybeesik a magyarországi kapitalizmus megjelenésével. Az a gazdasági fejlődés hozta létre, mely a mezőgazdaságot piacra termelő kis- és nagyvállalatokká tette s az a társadalmi fejlődés, mely a nemesek és a nemtelenek rendjét egyformán megbontotta és helyébe a javak birtoklása szerint tagozódó polgári társadalmat ültette. A mezővárosok az élen haladtak ennek a fejlődésnek: itt alakult ki először mezőgazdasági proletáriátusnak mondható munkáosztály.

Előállani mindenképpen előállott ez a proletariátus, minden alföldi mezőváros kapitalizálódott és polgárosodott annyira, de hogy sorsuk valamilyen irányba is tűrhető fejlődést vegyen, odáig kevés község jutott el. A Három Városban a megindult fejlődés tűrhető előrehaladása folytán a mezei munkásság sorsa nem annyira reménytelen, mint a Tiszántúl egyes helyein. Egyrészt a belterjesülő termelés adott lehetőséget a fölemelkedésre a mezőváros produkálta gazdaságszervezeti formák keretei között (zöldséges, kapás, kertész), másrészt a komolyan kapitalizálódó exportkereskedelem és a gyümölcs-, zöldség-földolgozóipar s maga a belterjesült mezőgazdasági termelés teremtett állandó munkaalkalmat.

Mindent összevéve, a Három Város mezőgazdasági munkássága szerencsésnek mondható egyéb helyeken tengődő sorstársaihoz képest. Több sarkalatos pontban különböznek csaknem az egész ország hasonló rétegétől.

Ezekben a városokban nem duzzadt föl olyan hatalmas sereggé a munkásság, mely messze túlnő a munkaalkalmakon és a társadalom steherbíró képességén. Kecskeméten és Nagykőrösön sokszor munkáshiány van.

A szükségesnél nem nagyobb számú munkásság viszonylag jó bért kap. A kerti munkák egész évre eloszlanak s a földmunkás 1.50—2.00 pengőt megkereshet a holtszezonban is. Elszomorítóan kevés bér ez is, de mégis több, mint a tiszántúli nagy falvak teljes keresetnélkülisége. Szezonban pedig 3—4 pengőre is emelkedik a napszám.

A kicsiny egységekből összetevődő és átmeneti kereteket produkáló gazdasági struktúra a munkás számára is lehetővé teszi a fölemelkedést: a külsőbb homokon néhány száz pengőért megszerezhető egy hold föld, ami jó exportszezonban nem elérhetetlen szerencsésen dolgozó munkás számára sem s ezzel már nem bér-munkás többé, noha élete ezután sem külön.

A Három Város munkásságának nagyobb része öntudatos, van igénye az emberséges életre s minden úton törekszik efelé. Szocialista nem sok van, szervezeteik sem virágoznak — Kecskeméten a bölcs vezetés és az állandóbb munkaalkalom, Nagykőrösön az el nem pusztult paraszt szolidaritás, Cegléden az éber vezetői öntudat miatt —, de a munkásságnak minden lépése magán viseli a sorsukkal való keserű elégedetlenséget és a kiemelkedés buzgó igyekezetét. A Három Város kis köztársasága azonban nem fordul szembe a munkásság öntudatával, hanem a kispolgári lojális fölemelkedés utainak egyengetésével veszi el az élet az osztályküzelmeknek.

Városaik munkásnegyedei derűsebbek és reményesebbek, mint a tiszántúliaké. Még a városszéli munkástelepek sem riasztók: kis fehér házacskák gyakorta komoly értéket jelentő gondozott kerttel s nem éktelenítik el őket a nyomorúság és az inség közvetlen nyomai. A munkásság jórésze azonban nem is a város szélén lakik, hanem a szőlők közt és a külső telepeken. A szőlőskert pedig a munkás számára is megőriz egy szemernyt a paradicsomból: vigasztaló táj, ehető gyümölcs és kevesebb bacillus. Különösen Kecskemétnek vannak figyelemreméltó külső munkástelepei. Legszebb köztük Kadafalva: a tágas házhelyeken (2 hold) gondosan ápoltt kertek, barátságos kis házak. Sehol a nyomorúság dohos és nehéz szaga. Nyáron sok gyümölcs, télen sok krumpli, olykor baromfi a táplálkozásban s a tél hidege ellen megment a rőzse és a kerti gally. Jobb élet ez, mint a puszták zsellérjeié.

A tanyai és majorbeli cselédség nagyon sokkal alul marad ezen az életszinten, pusztai magányában a nagyon sovány kon-

vencióból éppen hogy megél. A Három Városban azonban a szabad mezei és kerti munkásság a látható elem, mely dolgozik és él valahogy.

KERTI KULTÚRA

A búza tömegcikk. Úgy terem, mint az anyag, termésének csak helye van, de nincs szerzője, aki létrehozta. A kanadai síkságon, argentínai pampákon, szármata feketeföldön vagy éppen a magyar pusztákon termett-e, traktor szántott-e hozzá vagy kombájn, esetleg grófi szerűn nyomtatta a puszták népe: közömbös, csak a hely márkája bélyegzi a termést.

A kert termékei nem ilyenek. A táj ízén kívül egyéni kezek munkája van bennük: termelő szándék, terv s művi gond a megtermelésben. A szegedi paprika, a makói hagyma, a kecskeméti barack, a kőrösi meggy, a tokaji bor vagy a harleemi tulipán márkája egy-egy szerzői jogot véd. Egy-egy termelőcsoport, többször kicsiny, mint nagy csoport művét különbözteti meg minden másétól. Az övék volt a kezdő bátorság paprika-, hagyma-, szőlő- vagy gyümölcstermelést elgondolni, az övék volt a munkamódszer, amellyel hozzáfogtak a termeléshez, az ő művük a kész remek, melyre legalább úgy formálható szerzői jog, mint a szellem termékeire.

Regények izgalmával fölér kinyomozni egy-egy kerti remek zseniális szerzőjét vagy szerzőközösségét s a szemébe nézni, ki és miféle lény: egy-egy birtokos, vagy buzgó cselédek és szolgák, vagy versengő kiskertészek, vagy elszánt zsellérek csoportja?

Hogy a kecskeméti barack, a zöldszilváni és a kőrösi meggy, uborka és paradicsom szerzőközösségeit illően fölfedezzük, legalább futtában szét kell néznünk távoli országok rokonszakmabeli művesei között.

Híres kertország Hollandia s híres remekek kertjeinek virágai és zöltségei. Kik a szerzői ezeknek?

A múlt század végén válságba jutott a holland mezőgazdasági termelés. A búza és a vágómarha mit sem ért a tengerentúli versenytárs terméke mellett s reménytelennek látszott a jövő. De a holland paraszt már akkor szabad és polgárosult földművelő volt és nem a mi szótárunk szerint való paraszt. Rájöttek, hogy belterje-

síteni és specializálni kell a termelést. Rőpiratok, gyűlések egymást érték, egyesületek, termelő- és beszerzőszövetkezetek gombamódra elsokasodtak s eredményükképpen az egyik tartomány vajtermelő lett, a másik cukorgyártó és néhány tartomány kertművelő. Eleve eldőlt, hogy a nagybirtokos tartományok legelőgazdaságra és cukorrépára rendezkedtek be, a kisbirtokosok pedig kertművelésre. A holland kertikultúrát a kistermelők tették nagygyá. Minél kevesebb földje volt valakinek, annál jobban igyekezett, szűk határait üvegtetővel, többszöri termeléssel és raffinált trágyázással toldotta meg. A holland virág és zöldség «szerzője» joga az északhollandi és limburgi kis- és törpebirtokos «parasztja», a «kiadó» pedig a holland kereskedelem.

A Rajnavölgy Hollandián túl kelet felé is végig kertvidék. Szőlő, gyümölcs, zöldség, gyógynövény és virág tenyészik egészen Pfalzig. A rajnai bor, a pfalzi paradicsom, hagyma és gyümölcs csúcspontjai a német kerti termelésnek. S a termelők itt egyrészt azok, akik Hollandiában is: kis és törpe «parasztok» (Pfalzban a termelőknek csak 8%-a öt hektáron fölüli birtokos), másrészt kétkézi és ipari munkások. A kiskertjeikben sikeresen kertészkedő munkások egy-egy csoportja bérbe vett a széthulló nagy- és közép-birtokok földjeiből s ott remek kertkultúrát teremtett. Ezeknek utódai már «parasztok» lettek s ma is szállítják a kert legszebb gyümölcseit az iparvidék piacaira. Ez nem kivételes jelenség. A szászországi hagyma, uborka és korai krumpli (Calbe, Quedlinburg) ipari munkások utódainak köszönhetik a hírnevüket. Mindkét vidék «parasztja» demokrata, szabadságkedvelő és nehezen megszerveztető. És mind a kettő «rossza» tartomány. A «jó tartomány» Pomerania, paraszti és úri dinasztiaik hazája, de ott csak legelő és roszföld van és ősi almaerdők, melyeket a jó Isten gondoz.

És Magyarországon? Először is nincs a Dunántúlnak számon-tartott remeke, kivéve egy-két szőlővidéket. Vannak tejszövetkezetek és uradalmi gulyái, de nincs olyan remekbeszabott kistermék, mely termelési kultúrát és magasabb igényt sugározna. Az Alföldnek pedig sok van. A szegedi paprika, a makói hagyma, az orosházi, vásárhelyi és halasi pulyka és baromfi s a Három Város kerti remekei.

Ezek az alföldi kistermékek mind olyan helyen teremnek, ahol száz esztendővel ezelőtt még pusztaság volt s a pusztaság oázisai ezek

a kertek voltak. Az uradalmak pusztái még legelők, a telkesgazdák földjei ugaros szántók, amikor Makón a veteményföldeken már hagyma, a szegedi városalatti »feketékene« paprika, Nagykőrösön a kertek alatt saláta s a kecskeméti homokos »hegyekben« gyümölcs és szőlő részesül már kerti gondozásban.

Makón a püspöki jobbágyság alól szabaduló zsellérek voltak a »szerzők«, az első hagymakertészek, Nagykőrösön zsellérek feleségei és gyermekei ültették az első saláta töveket, amíg a zsellérek maguk a gazdák földjein kapáltak és kaszáltak s a körösi meggyet termő fák szőlősgazdák szőlejében szaporodtak. Kecskeméten is a kisparaszság volt, zsellér, törpe- és kisbirtokos egyformán, a gyümölcs- és szőlőkultúra kifejlesztő csoportja, de a vezetők itt építészándékú urak (Matthiasz, Katona és Muraközy), míg Makón, Kőrösön és Szegeden teljesen paraszti teljesítmény volt a kertészet.

Két birtokkategória és a velejáró társadalmi csoport az, mely kerti terméket — tehát a termelés legfelsőbb fokát — sohasem produkált: az úri nagybirtok és az 50 holdon felüli törzsök telkesgazda. Nem arról van szó, hogy termelni nem tud, a Hatvani-uradalom paradicsomja és uborkája bizonyára van olyan jó, mint a körösi zöldségeseké, s a Chinoin-gyár gyümölcsöse is teremhet legalább olyan jó barackot, mint a kecskeméti kertek, ez azonban már csak kényelmes követése és kihasználása a járt útnak, sőt gyakran csak annyi, hogy hozzáértő kiskertészeket nagyüzemi keretekbe állít az uradalom, vagy részestermelőül alkalmaz a nagygazda. Nagygazda paraszt a legritkább esetben képes eredeti csúcsteljesítményt nyújtani s uradalom is csak akkor, ha vannak tehetséges és bátor tisztjei és tanulékony munkásanyaga. Ezek azonban külön is és együttvéve is produkálnak legalább annyit, mint a nagybirtok szervezetében, sőt Kecskemét példája azt mutatja, hogy nagyon sokkal többet.

A Három Város és a többi mezővárosok ragyogó kerti kultúrája kiáltóan bizonyítja s a külföldi példák (holland, német, bolgár) is amellettszólnak, hogy a mezőgazdasági termelés legfelső szintjét, becses és nagyhírű kerti termékek termelését hol úri vezetéssel, hol anélkül, de egyedül a kisparaszság produkálta és sohasem nagygazda parasztok vagy uradalmak. A Három Város példája eleven bizonyosság arra is, hogy Magyarországon a mezőváros

szabadabb levegője kellett hozzá, hogy e teljesítmények létrejöjjenek.

A szőlőművelés nem új keletű kultúra a városok szőlőhegyeiben, mai virágzásukat azonban egyrészt a homokosodás, másrészt a filoxerapusztítás idézte elő a társadalmi okokon kívül. Kecskeméten a »homok hősei«, a nagy szőlőtelepítők bizonyították be, hogy a homokon komoly kerti kultúrát lehet teremteni s a kisparaszttság követte őket. Ott ma már mindenki részese a szőlőkultúrának, míg Kőrösön és Cegléden nem olyan általános ez a művelési ág és nincsenek oly kimagasló csúcsteljesítményei sem. A zöldségtermelésben viszont Nagykőrös jár elől. A saláta és az uborka kőrösi zöldségesek műve s tőlük származott el a gazdák közé és később Kecskemétre is. A saláta konjunktúrája lehajlóban van, az uborkáé pedig máris lehanyatlott, a nagykőrösi zöldségesek azonban elég rugalmasaknak bizonyultak s áttértek a paradicsomra s ebben az ágban rendkívül erős ütemben terjeszkednek. A gyümölcstermelés mindhárom helyen hosszú időn keresztül a szőlő tartozéka volt s ebben a formájában a kőrösi meggy vitte a legtöbbre. A háború óta azonban okszerűen beállított külön gyümölcsösök létesülnek mindhárom város határában s ebben messze elől jár Kecskemét. Az újabb gyümölcsteleptések frontján már nem a kisparaszttság jár elől, hanem az értelmiségi birtokosok, akik alapos üzemi kalkulációval, talajvizsgálattal és piaci tájékozódással, szóval kapitalista vállalati módszerrel dolgoznak.

Sem a gyümölcs- és szőlő-, sem a zöldségtermelés nem ismer egységes irányítást és szervezést. Mindhárom városban van kertészeti egyesület, amely anyagbeszerzéssel, fajtavizsgálattal, kiállításokkal és egyéb segítséggel támogatja a termelést, ezen az úton azonban csak a kisebb részt képes befolyásolni. Egészében a Három Város kerti kultúrája egyenletesre fejlődött egyéni termelés, amely sok kicsiny egység versenyével odafejlődött, hogy kiváló átlagminőséget tud felmutatni. Egy-két cikkben szinte korlátlan a lehetőség így is (nyári alma, barack, meggy), más cikkeknél már súlyos zavarok állottak elő (uborka, saláta, szőlő, bor) s csak úgy küzdheti át rajtuk magát a termelés, ha megtanulja a fegyelmet, egységes irányítást és rugalmas alkalmazkodást a piac kívánalmaihoz.

A szabad versengés idején megtalálta a Három Város a legjobb utakat, most az irányítás és alkalmazkodás idején is meg kell

találnia a legjobb szervezeti formákat, mert nincs más közösség ebben az országban, amely ezt több reménnyel megkísérélhetné, mint a mezővárosok.

EXPORT

Ha egy-egy forgalmas piachely elegendő volt hajdan városok keletkezéséhez, akkor Kecskemét és Nagykőrös minden mértékben igényt tarthat a városi minőségre, mert piacaik annyi embert mozgatnak és akkora értékforgalmat teremtenek, amennyi nem egy, de két városnak is elegendő lenne. Nincsen az országnak Budapesten kívül városa, mely piacával 30—40 km-es körzet népét úgy magához fűzné, mint Kecskemét és Nagykőrös. A vonzásterületükbe eső tanyáknak, falvaknak gazdasági élete minden erecskéjével a város piacába torkollik. Mindakét piac beszédes bizonyság a mezőváros különleges városminősége és különleges értéksége mellett: szabad és életrevaló fejlődésének gyümölcsei. A századforduló táján már híres és komoly piac volt mindakettő, azóta pedig nemcsak az ország legelső piacává lettek, hanem európai viszonylatban is számottevők. Az öt homoki mezőváros: Kecskemét, Nagykőrös, Kiskunhalas, továbbá Jánoshalma és Kiskőrös piacai olyan nagyarányban részesednek gyümölcs- és zöldségkivitelünkben, hogy mellettük a többi piacok alig jutnak szóhoz. S mindezek fiatal kultúrájú, török által elpusztított határú parasztközségek!

Kecskemét piacának súlyát méltón fejezi ki az ország kiviteli forgalmában való részesedése.

Magyarország friss gyümölcskiviteléből Kecskemétről származott

1909-ben	27.5%
1910 „	19.7 „
1911 „	18.0 „
1912 „	17.7 „
1927 „	27.2 „
1928 „	32.7 „
1929 „	24.0 „
1930 „	24.5 „
1931 „	24.6 „
1932 „	36.1 „
1933 „	41.1 „
1934 „	42.8 „

A háború előtti évek kivitelének átlagában tehát 16.1% arányban részesedett Kecskemét, az 1927—34-évek átlagában ez az arány 31%-ra emelkedett, sőt 1932—34-ben 40.5%-ra. Kecskemét piaca egymaga adta tehát a magyar gyümölcskivitelnek majdnem a felét, sőt kajszínbarackból még jóval többet, 63.6%-ot, meggyből is 60%-ot! Az exportált mennyiséghez hozzá kell venni a belföldi forgalmat, ami az egész kecskeméti fölhozatalnak $\frac{1}{4}$ részét teszi ki, továbbá a konzervgyári földolgozásra kerülő árut, ami legalább ugyanannyi. Ilyen arányú forgalom évi 2—3000 vagonos áru-felhozatalt jelent s arányának nagyságáról tájékoztatást ad a kivitelre kerülő gyümölcs értéke, mely az utóbbi évek (1927—1934) átlagában évente 2 millió 600 ezer pengőt hoz a városba.

1935-ben mindent elvert a jég, de az 1936-iki bőséges termésről legendák szólnak s az valóban búsásan kipótolta a károkat. Naponta 60—80 vagon barack indult el Ausztria, Svájc és Németország felé; napi 20.000 pengő volt csak a MÁV bevétele; 6000 pengőt tett ki egyetlen cégnek a havi telefonja; három és félezer ember dolgozott a csomagolásnál állandóan 3—4 pengős napszám mellett s csak nekik 15.000 pengőt fizettek ki naponta. Egyetlen hatesztendős fa két, két és félmázsát is termett s hozott 80—100 pengőt!

Nagykőrös piaca alig kisebb, mint Kecskemété: fölhozatalában a zöldségfélék dominálnak. Már 1896-ban Nagykőrös adta az ország friss gyümölcs- és zöldségkivitelének $\frac{1}{6}$ -át, a dinnyének pedig $\frac{4}{5}$ -ét.

Nagykőrös részesedése a kivitelben 1928-ban:

saláta	90.0%
uborka	22.0 %
meggy	12.3 %
barack	14.4 %
alma	14.7 %
szilva	49.5 %
zöldborsó	29.7 %

Nagykőrös piaci fölhozatala gyümölcsben és zöldségben 1933-ban 1780 vagon, 1934-ben 1330 vagon, 1936-ban pedig meghaladta a 2000 vagont is. Ebben az évben közel másfél millió pengő volt

a Nagykőrösön értékesített kerti termékek értéke. Ezenkívül azonban piacra hoztak 40.000 pulykát, 55.000 kacsat, 25.000 libát, 300.000 csirkét, tyúkot és 8000 gyöngyöst, ami ismét egy millió pengőt meghaladó összeget jelentett Nagykőrösnek.

A kecskeméti piacnak szezonja van: a gyümölcserés, különösen a barack és szilva érése. A nagykőrösi ellenben állandó. Különféle cikkei egymást váltják az egész év folyamán. A városi kiadású exportnaplár a következő sorrendet mutatja:

Január:	Baromfi, tojás, kelkáposzta,
Február:	„ „ „
Március:	„ „ sóska, retek,
Április:	Saláta, spenót, zöldhagyma, baromfi,
Május:	Uborka, saláta, zöldpaprika, cseresznye, csirke, tojás,
Június:	Cseresznye, meggy, földieper, uborka, borsó, zöldbab, zöldpaprika, csirke,
Július:	Meggy, barack, körte, alma, szilva, uborka, paradicsom, zöldbab, baromfi,
Augusztus:	Barack, alma, körte, szilva, szőlő, dinnye, paradicsom, uborka, baromfi,
Szeptember:	Szilva, szőlő, alma, körte, dió, uborka, paradicsom, baromfi, tojás,
Október:	Szőlő, alma, körte, dió, uborka, paradicsom, káposzta, baromfi,
November:	Tyúk, liba, tojás, alma, szőlő, káposzta,
December:	Pulyka, liba, kacsa, tyúk, gyöngyös, tojás, alma, káposzta.

Ha versenyre kelnének városaink, hogy ki mit tud tömegben szebbet, jobbat és változatosabbat produkálni, aligha kerülné el egyik is Nagykőröst.

Minden kedvező természeti, gazdasági, társadalmi feltétel mellett sem fejlődhetett volna naggyá Kecskemét és Nagykőrös kerti kultúrája, ha nincs kivitel, amely értékekre váltsa a föld termését.

A kecskemétiék éppúgy, mint a kőrösiek, híres kupeckedő tőzsér nép volt. Történhetett volna úgy, hogy a kecskeméti és kőrösi magyarságból áll elő egy erős és magasnívójú kereskedőréteg, mely egyfelől tartja a szolidaritást a termelőkkel, másfelől

a kivitel biztosítása érdekében ülteti kebelbelieit a nagy európai piacokra, miként a hollandok, bolgárok és olaszok csinálták.

A polgári nívón élő földművelők számos kereskedő ágat bocsátottak ki magukból s az ősi városi-polgári kereskedő-familiák egy nép és egy osztály volt velük; az egyenrangúak készséges érintkezése és a népi-polgári szolidaritás mindég fennállt köztük. Londonban egész holland kolónia van s nem hiányzik közülük a termelők kiküldötte sem, Münchenben az olaszoknak, bolgároknak egész irodasoraik vannak. S a holland termelő szívesen és nyugodtan küldi portékáját a szövetkezeti árverésre, mert tudja, hogy a kereskedők versengése a legjobb árhoz juttatja, melynél többet akkor sem érne el, ha maga vinné a fogyasztópiacokra. Szolidaritás köti össze a termelőt a kereskedővel s ennek a szolidaritásnak legfőbb alapja, hogy egy törzsből nőtt ki a két szakma.

Hogy Kecskeméten és Nagykőrösön nem így történt, az nem az ő külön szerencsétlenségük, az ok a magyar társadalom szerencsétlen fejlődésében rejlik. Volt-e polgárságunk, mely népünk törzsből, magyar nemesből, magyar parasztból vagy városi civisből támadt s megőrizte a szolidaritást a többi rétegekkel? Nem volt! A paraszt paraszt maradt s jó, ha föl tudott olykor egyenesedni, az úr úr akart maradni és nem avatkozott «kalmárdologba». A mezőváros parasztsága hiába próbálkozott. Hogy exportkereskedő lehessen fiaiból, ahhoz utazás, tanulás és összeköttetés kell s ki segítette volna ehhez fiait? S kell atmoszféra is, amelyben méltó ideálnak látják a kereskedést s az ideálok köré legendákat is tudnak fonni. Ilyen ideálokat sem a mezővárosokban, sem egyebütt Magyarhonban nem becsültek sokra — «a kereskedés zsidónak, örménynek, rácnak való» —, a századforduló legkritikusabb szakában Ady Endre magasztalta költő létére a kereskedői hivatást és életideált, de neki is kedvesebb volt mindig a politikus és művész szándéka, mint ahogy mindnyájunknak kedvesebb.

Ma próbálkozik erős szándékkal Külkereskedelmi Hivatalunk. Fiatalokat küld ki nagy külföldi cégekhez, hogy tanulják a magas iskolát, aztán jöjjenek haza Nagykőrösre, Kecskemétre, Makórá sár és por közé meggyet, pulykát, hagymát venni s legyenek kereskedőink. Szép a reménység, de fiataljaink vagy a Hivatal asztalai és biztos keretei közé kíváncsoznak, vagy lázadoznak a kínok és nyomoruságok láttán, ahelyett hogy méltónak ítélnék szabad

kereskedőnek lenni, piacokat hódítani, szüntelenül kitéve lenni a győzelem és megverettetés esélyeinek s mindkettőt fejvesztés nélkül elviselni.

Kecskemét és Kőrös mindamellett nevelt mutatóba néhány kereskedő családot magának: Almássy, Tóth, Kovács, Molnár, Párizs és a Szellő családok küzködnék az árral és egy-egy kis szigetet formálnak, darabokat abból a tartományból, melyet egészen el kellett volna foglalniok.

A tőzsér és kupec ősök ivadékai alul maradtak, kofák és kis-kereskedők lettek, akik torz, megcsökött formában folytatják azt, amit terobélyes és hatalmas szervezetek formái között kellene végezni. A Babosok, Bagók, Benék, Czakók, Faragók, Farkasok, Pappok, Petrezselymek és Szűcsök árral úszó kis halacskái csak a nagy folyamnak s még kisdud életük sincs biztonságban a nagyobbak előtt.

A magyar kerti termékek világcégeinek alapítóit más bölcső ringatta és más légkör nevelte. A Benedek, Feldmayer, Grosshaus, Löwy, Rosenfeld, Steinfeld cégeket a zsidóság szülte. Az élen áll a Benedek cég: a legtöbb árut forgalmazza s a legkíméletlenebb versenytárs. Benedek Sándor 1870-ben jött az ismeretlenségből és egészen kicsinyben kezdte. Mikor 1929-ben meghalt, a cége 2000 vagón árut szállított az ország minden részéből külföldre. Ma már ura mind a két város piacának és nincsen komoly vetélytársa. Hűtőházak, modern csomagolóberendezések és óriási személyzet szolgálják a kivitelt a Benedek zászló alatt. »Nem is az a baj, hogy a Benedek-féle nagyhatalom van — mondja az egyik nagy-kőrösi bús magyar, — hanem az, hogy nincsen más.« Hogy az értékesítés menete nem jól halad, sokszor szörnyűségesen nem jól és kiváltképpen nem jól a termelőre, arra egyetlen igazi és kemény felelet van: miért nem csináltuk meg mi jobban? Amit Benedekék csinálnak, az vállalatuk saját törvénye szerint folyik, nem is történhet másképpen: van profit, van expanzió, versenytárs letörése, szindikátus és kartell, befolyásolás és körömszakadtig való piachódítás, de emberi, népi és városi illúzióknak nincs helye ebben a küzdelemben.

»Benedekék« — ebben benne van minden, amit az összes exportvállalatok jelentenek a két város életében: a nagy vállalatok kizsákmányolása ellen való protestálás, a hatalmasan

duzzadó jólét irigy megbélyegzése, a nagy teljesítmények rideg elismerése és fájdalmas sajnálkozás azon, hogy nem más képet mutat a magyar export.

A két város hatalmas és híres exportforgalmát tehát a zsidóság nagy vállalatai teremteték meg és tartják kézben. Nagy vevőkörrel rendelkeznek, újabb és újabb piacokat hódítanak, ezt nem lehet elvitatni és botor beszéd, hogy mindez jobb, ha meg nem történik. Akkor ma nem lenne cikk a kőrösi meggy a londoni piacon, sem a kecskeméti barack a svájci kereskedésekben és senki nem mondhatja, hogy nem elég vállalkozók, szorgalmasak és kíméletlenül törekvők s hogy teljesítményük nem nagyszerű. Más itt az okulni való és más a megoldás, mint jajveszékélés szép illúziók után.

Akár zsidó polgárság, akár magyar polgárság csinál export-vállalkozást, az exportkapitalizmus másik oldala súlyos és minden körülmények közt orvoslandó seb marad: a munkás és a termelő védtelen áldozat a nagy exportvállalatokkal szemben, akár zsidó az a vállalat, akár nem.

A nagykőrösi és kecskeméti vállalatok munkássága ma még nem érzi tarthatatlannak a helyzetét, az állandó munkások jobb bért kapnak, mint a földmunkások, az alkalmi munkások pedig földművelő munkájukon fölül való jó munkaalkalomnak tekintik az időszakos csomagolást stb. Olyanok a viszonyok e tekintetben, mint a korai kapitalizmus ígéretföldjein: pillanatnyilag inkább a növekvő munkaalkalom és az addigihoz képest nagyobb bér érezteti hatását, mintsem a meglévő proletárnyomorúság. De abban a pillanatban, amikor ezeknek az időszakos munkásoknak a serege osztálytudatos vállalati munkássággá alakul, ép oly nyílt és súlyos munkáskérdés áll elő itt is, mint minden ipari vállalkozásnál.

A termelők vonatkozásában pedig az a helyzet, hogy ezernyi kistermelő kínál kevés és hatalmas kereskedőnek, akik természetesen ebben a frontállásban máris előnyösebb helyzetben vannak. A termelők közt nyoma sincs az egybeszerveződésnek, megállapodásnak, a kereskedők viszont nem egyszer létesítettek már ilyeneket. S ha ki kell tartani egymással szemben a piacon, a kereskedők bírják jobban a várakozást, a megszorult kistermelő viszont egy napot sem várhat az eladással. Így aztán mindkét város, exportpiaca kitűnő fejlettsége ellenére is szabad vadász-

terület és inkább hasonlít előázsiai városokra, mint nyugati piaci alkalmakhoz.

A két város közigazgatása a Külkereskedelmi Hivatal állandó segítségével megkísérelte a piaci bajok orvoslását. Egyik helyen sem az volt a célkitűzése a politikának, sem nyíltan, sem titkon, hogy »kivegye a zsidóság kezéből a kereskedelmet«, hanem arra irányult, hogy folyton növelje a kivitelt, miközben igyekszik megvédeni a termelőt: kapjon a portékájáért annyit, amennyit csak lehet. Ez a helyi gazdaságpolitika nyilván bölcs volt, de hogy magyar gazdaságpolitikának jó-e, ez a távolabbi kérdés nem a kecskeméti és nagykőrösi piacon dől el.

Nagykőrös polgármestere kivételes agitálással építette ki ennek a gazdaságpolitikának az utait. A város 1928-ban szabályrendeletet alkotott a »gyümölcs, zöldség és a főzelékfélék piaci forgalmának emeléséről és azok kivitelének fokozásáról«. Az adásvétel minden mozzanatát szabályozza ez a rendelet s különösen ügyel a válogatás és csomagolás révén a nagykőrösi termék jóhírére, de az árellenőrzés, mérésszabályozás stb. révén a termelői érdek megvédésére is. Rengeteg kiadvány, cikk és hirdetés jelenik meg termékeik propagálására. A polgármester kezdeményezésére az érdekeltségek 1932-ben megteremtették a »Nagykőrösi Piaci Vételt és Eladást Szabályozó Becsülettörvényt«, mely pontosan körülírja és szabályozza a vásárlást, átvételt, mérést, fizetést, levonásokat stb. s a vitás ügyek elintézésére megalkotta a »Nagykőrösi Kertészeti Egyesületet és a Kereskedelmi Érdekeltségek Állandó Piaci Ellenőrző közös Bizottságát«. Hogy a gazdák megismerjék a külföldi piacokat, 1936-ban egy harminchat főből álló csoport utazott Bécsbe az ottani viszonyok megtekintésére. Számptalan intézkedés történik még ezenkívül, mégis az érdekeltségek a végén mindenre azt mondják: »semmi«. Valóban nem sok, de közigazgatási gazdaságpolitika mit tehet mást. A dolgok lényegébe vágó beavatkozást csak maga a társadalom művelhet erős és bátor egyéniségei révén.

Nagykőrös szabályzatkedvelő polgármestere így próbálta megszeliidíteni a kőrösi Leviathánt: a piacot. Kecskemét feje — nem szeretvén sem az aktát, sem a szabályzatot — közelébe férközött a Leviathánnak. Együtt búsult termelőtársaival — ő is termelő —, szemtől szembe alkudozott, veszekedett a kereskedők-

kel s e gazdaságpolitikának komoly eredménye, hogy 1936 bőtermésű nyarán a sok barack mind elment Kecskemétről és olyan áron ment, hogy maga a termelő is elcsodálkozott rajta.

Amit városi gazdaságpolitika megtehet, azt mindkét város megtette a maga módján. A körösi, kecskeméti és a többi magyar kertek termékeinek a sorsa azonban nem a két város politikáján, hanem az országos politika esélyein fordul meg.

EMBERÜL ÉLNI

A kecskeméti útikalauz — éppúgy a nagykőrösi — kettőt dícsér az utasnak: a várost és város által nem érintett természetet, népet. Igéri, hogy a város bővelkedik ételnek, italnak és szellemnek a kulturájával, a pusztá és az erdő pedig érintetlen s a rajtuk élő ember pompázó primitivitás. A kalauz nem csal. A Három Város bemutatja a két dícsért végletet s azonfelül az összes közbeeső grádusokat is.

Bugac még hasonlít Petőfi pusztájához: végtelen mezőség, amelyet csak szíkes tavak, nádasok szakítanak meg és egy-egy földhözlapult nádtetejű épület, mely éppolyan természeti tájelemnek tetszik, akár a nádasok és a viharvert fák. A szó hogy »pusztá«, itt megelevenedik, lehull róla minden romantika és minden hazug szépség: a nap izzóvá hevíti a homokot, a szelek sziszegve zörgetik a nádasat s a csorbátlan horizont nem tűr meg semmi henye díszet a tájon. Itt vadak és kemények az elemek s nem barátkoznak: vagy leigázzák az embert, vagy az igázza le őket. Egy ősi békességre és kompromisszumra van csak példa: a pásztorok vannak jóba a pusztá hatalmaival s azok viszont kegyesek hozzájuk. A pásztor hunyorított szemmel a napba tud nézni, a szél bármilyen metsző, nem bántja bőrét s a harmaton nem fázik meztelen lábaszára, az elemek úgy veszik tanyáját és szállását, mint nádasat vagy bokros erdőcskét: nem bántják. Őriz valamit a pusztaság földjében, fűvében, tavaiban, embereiben és állataiban századokkal elmúlt idők lehelletéből, cigányosan kóborló kúnok sátorhelyeinek képéből, honfoglaló ősök barbár erkölceiből s még azon is túl, Ázsiából. Itt nincs történet: örökös itt a változás és maradandóság, örökös itt a csend és az elemek zúgása. Idegennek tünemény és lenyűgöző színjá-

ték. A nap lenyugta és vízimadarak serege, ménesek és gulyák, mind képekre való gyönyörűségek s elfelejthetetlen szépségek. De annak, aki sajátjaként izgulta végig egyszer is ennek a népnek a történetét s egyszer legalább kóstolta az olyan hiábavaló harenak az ízét a magyar glóbusz valamelyik pontján, amilyeneknek végtelen láncolata teszi bússá és a mienkké históriánkat, annak nem kép a pusztá, mely keretbe fogható. Szétfolytak az elemek, előre-hátra cikázik az emlékezet s minden egy lesz: hiábavaló a lázadás, az építés, végső úr mégis csak a szél, a jégeső s a zúgó nádas: a pusztá. Hatalmával csak egyféleképpen lehet békességben élni: paraszt hódolattal tisztelni elemeit és alkalmazkodni hozzájuk. Petőfi pusztája ez, ha napsütésben nézem, Ady és Széchenyié, ha nem süt a nap.

Az alföldi parasztságnak egyetlen olyan szigete van, amelyet a meg nem szakított történetű tájak ősi, népművészetben pompázó és művé finomult paraszti kultúrája mellé állíthat: a pásztortelep. Az Alföldön a földművelő parasztkultúra nem állandóság és primitívségbe szorult díszítőkedv, hanem építés, hódítás, gyarapodás és lázadás. Itt nincs faragott kapu és kivarrott rokolya. Sötétkék gubában járnak az emberek és komor fekete kendőben az asszonyok. A legtöbb, amire díszítő alkotókedv ráért, vaskos parasztedények, Ázsiára emlékeztető párnavégek és a bús énekszó: »Kiszáradt a tóból mind a sás, mind a víz«. Komor és harcos lett itt az élet attól a pillanattól kezdve, ahogy a török az első csóvát vetette a háztetőkre, s azóta itt békét többet nem kötött ember a világgal. A pásztorság szigetként maradt ki ebből az áramlásból. Az ő élete nem ismert olyan gyarapodást, mint a városi és falulakó szántóvetőké, amíg egyáltalán van helye a világban, addig mindig egyforma az élete s ha már nincs rá szükség, eltűnik, de meg nem változik. Nagyobb részük ki is múlt már az összezavarodott magyar világból, néhány sziget van csak: s az egyik Bugac.

A pásztor konvenciók cseléd s ez az egyetlen vonás, mely más szolgáló parasztokkal egy osztályba sorozza. A számadó pásztor annyi mint öregbéres, a bojtárjai pedig kisbéresek. Ezen túl azonban más szabályai vannak az életének. Hatásköre van és azon belül önálló. A gulya vagy ménes az ő birodalma, tehát nem szolgál, vagy legalább is ritkán kerül sor rá, hogy szol-

gának kelljen mutatkoznia. Az ő életkeretei is szorosak: azon-
túl hogy életszükségleteinek ellátása paraszti nívón biztosított,
semmije nincs, mint ideje a jószág mellett és rideg, de mégis vonzó
munkaköre. Ez a két »helyzeti előny« más parasztsellérekkel
szemben elég a pásztorok arra, hogy egy primitív kultúra ékes-
ségeivel díszítse az életét s hogy ne kíváncsozzon el túlságosan
ebből a világból.

A bugaci pásztorok ma is olyanok, mint harmadik ősök. A
ruha, amit viselnek, százados viselés által bizonyult alkalmasnak
az ő viszonyaik között s a cserénynél jobb futó menedéket kiűn
a pusztán ma sem lehet kitalálni. Ha több védelmet akar az
ember annál, akkor aránytalanul több és idegen anyag kell hozzá
és elmozdítása is nehéz. S a több kényelem nehezen is fér össze
a jószág éber őrzésével. A tanya, melyben a pásztorok állandó
szállása van, időtlenül jó és modern az anyag és cél mértékéhez
képest. Földből vert fal és nádtető, hármass beosztású házbelső
(pitvar-konyha, szoba és kamra), anyagszerű építmény, mely pon-
tosan idomul a használat szükségleteihez. Ennél másabb házat
építeni csak téglából, cementből és polgárosultabb élet számára
lehet, mindez azonban beláthatatlan messzi van a pásztoroktól,
de nem is hozható vonatkozásba a két életforma egymással, mert
a pásztor olyan termelésforma munkása, amely a polgárosodás-
sal maga is el fog tűnni. Berendezésük fából, csontból, cserépből
fűrés, faragás vagy gölöncsér munka terméke s szigorú paraszti
ökonómia köt minden darabot. Az evőtál nem lehet sem túl-
ságosan munkás darab, sem különb anyag, mint a bádóg vagy
cserép — úgyis eltörik vagy kilyukad —, ellenben a beretvatok,
az ünnepi ruha és a szűr vagy a tükörráma már a mű igényével
készül. Társas érintkezésüknek szigorú paraszti előírásai vannak,
kemény tekintélytisztelet és hierarchia egy-egy nyáj őrzői között,
ami az étkezéstől kezdve munkabeosztásuk utolsó részletéig érvé-
nyesül. A maguk módján vallásosak. Ismernek titokzatos erő-
ket és hódolnak nekik, ezért nem ellenkeznek a katolikus szer-
tartás áhítatával szemben sem, ám a szívük mélyén úgy kép-
zelik a názáretit, ahogy pogány paraszti fantáziájuknak jól esik,
erősnek, hatalmasnak s a pásztorok különös barátjának. Nem
ismerik a születésszabályozást. Rideg tanyázásaik után a családi
élet számukra komoly és teketória nélküli egység s a gyermek

sem sokkal szaporítja a gondokkal szemben edzett pásztorélet bajait.

Az úrfélével és idegennel szemben nem szolgaparasztok s nem meghunyászkodók. Paraszti kulturájuk a virtust és az öntudatot is kiművelte. A saját emberségük önérzetével beszélnek az idegennel, s legalább olyan távoli exotikumként tekintik a civilizált embert, miként az őket. Ezért közlekednek gátlás nélkül velük, nem úgy, mint a saját primitívségének tudatára ébredt kiscgazda, aki annyira kívánja a polgárosult létet, hogy megilletődik, ha közelébe jut. A bugaci pásztorok olyan férfiúi önérzettel forgolódnak világvárosi dámák körül, amiben híre sincs a szorongásnak vagy a meghunyászkodásnak. Nekik csak emlék egy-egy idegenámitó nap és nem nosztalgikus vágyódás, az ő emberségük még nem törte át a paraszt-pásztori élet karámfait.

Más világ a városhoz kapcsolódó sorsú nagyon is történeti parasztoké. Nyugtalan sóvárgás, elkívánczozás és folyvást növekvő igények jellemzik ezt a világot. A mezőváros gazdag változtatban hozta létre a paraszti állomány tagozódását és a fölemelkedés grádusait. Csak egyben nincs különbség köztük: útban vannak, valamitől elfordulnak és valahová igyekeznek. A vezérlő motívum: emberré lenni, valahogy másképpen, mint ahogy eddig parasztmódon lehetett. Hogyan? Ki tudja ezt pontosan? Megy valamerre előre az egész sereg és ezenközben egy-egy állomást már előlegez az elképzelt világból.

Mire képes és mit bír el egyáltalán a termelés s a gazdaság, amelyből a mezővárosi parasztok többsége él? Szántóművelés mellett kb. húsz hold, szőlő-gyümölcstermelés esetén kb. négy hold az a birtoknagyság, amelyen egy földműves család önállóan élhet, amelyen »gazdának« lehet nevezni. Egy ilyen birtok évi jövedelme, beleszámítva a birtokos és családtagjai által elfogyasztott értékeket, a Három Város és az utolsó évtized átlagában megközelítően 800—1000 pengő körül mozog. Ez a jövedelem jelzi a mezővárosi gazdák életstandardjának az alsó határát. A kispolgári élet lehetősége kezdődik ezzel a jövedelemmel a mezőváros viszonyai között, számításba véve a rendszerinti saját lakóházat. A Három Város egész őstermelő népességéből 10.000 gazdacsalád áll legalább ezen a nívón, míg 10 holdnál kisebb birtoka van közel 12.000 családnak, ami azt jelenti, hogy a cso-

port nagyobbik fele szőlő- és gyümölcstermelő önálló és eléri a gazdák jövedelemhatárát és életnívóját. Az 50 holdon felüli birtok már polgári jövedelmet (3000 pengőn fölül) és életnívót biztosít, különösen ha fejlettebb termelést folytat a gazda. A törpebirtokok, zöldségesek, kapások és munkások keresete a kivételektől eltekintve 800 pengő alatt van, a konvenciós cselédek 400—450 pengője viszont az alsó határt jelzi.

Számításba kell venni, hogy a jövedelmek összességében ma is olyan arányúak, mint a múlt század második felében a polgárosodás és kapitalizálódás kezdetén, a megélhetés szempontjából azonban — agrárrolló, adóterhek, fogyasztási adó stb. miatt — kevesebbet jelentenek. Tehát még ha ugyanahhoz az életszínhez ragaszkodnék is mindenki, amelyen akkor élt, ma keményebb küzdelmet kellene érte folytatni, mint akkor. A gazdának jobban vallatóra kell fognia a földjét s a munkásnak sietősebben kell jobb és újabb munkaalkalmat keresni, mint valaha is. A mezővárosok mai gazdasági élete gyökeresen különbözik minden előző korszakétól. E változás objektív-gazdasági oka magának a termelésnek szükségszerű átalakulása technikában, szervezetben és eredményben egyaránt, s szubjektív társadalmi oka a megelőző történeti fejlődésből következő életformának a megváltozása, a polgárosodás föltámadó igénye. Egyfelől a kapitalista formákba fejlődő gazdaság lendíti a társadalmat és az embert új és polgárabb életformák felé, másfelől a polgárosodás föltámadt igénye igyekszik a termelést egy magasabb életforma szolgálatába állítani.

Egy-egy olyan válságra, mint amilyen a mi mezővárosaink gazdaságáé, egészséges strukturájú és rugalmas társadalom (pl. a hollandoké) úgy reagál, hogy alulról lerakódva kiépíti a saját védelmi szervezeteit: belterjesíti, specializálja termelését, termelő és értékesítő szövetkezetet teremt s egyáltalán szervezett védelmi frontot épít ki a saját gyarapodása oltalmára. Ilyen hézagtelen front kiépítéséhez azonban nyilván más levegő, más történelem és más politikai esélyek kellene. A magyar mezővárosok csak egy-egy szerencsés lehetőséget használtak ki és ott csináltak olyan termelési teljesítményeket, amely méltó és indokolt helyzetükben s erre tették rá jobblétük minden reményességét. A körösi zöldségtermelés és a kecskeméti gyümölcskul-

túra, vagy továbbmenve a makói hagyma, a vásárhelyi pulyka és csirke nem egészében szerveződött termelésnek az átlagnívóját jelzi; ugyanott, ahol a szőlőt, barackot és salátát egymással versengő kisüzemek »korszerűen« és helyzetükhöz mért legnagyobb okszerűséggel termelik, ugyanott a rozsot barmolják, a lovak csenevészek és a disznók koros fajták (Cegléd kivétel: ott a mezőgazdaság egészében intenziválódott, a rugalmas védelmi szervezet azonban ott is hiányzik és hiányzanak a csúcsteljesítmények). Olyan ez a fejlődés, mint a magyar társadalom legtöbb korszakának kultúra-foltokban való előrehaladása: tornyok, kis udvar körülöttük és távolabb a puszták, amely minden pillanatban elnyeléssel fenyegeti a tornyot és udvarát. Egyszerűen és képletesen: nem szerves a fejlődés, az összemunkáló részek harmoniája és fejlettsége fogyatékos, ezért mindig kockán forog az elért eredmény. A Három Városnak is nagyszerű teljesítménye a zöldség- és gyümölcskultúra tüneményeszerű magasra emelése, nagy gazdaságának egészben való tisztos nívója, de ugyanakkor állandó veszedelem a csúcsok veszedelme esetén való visszacsúszás. Legkevesebb veszély fenyegeti a gyümölcsöt, legtöbb a zöldségféléket s éppen elég a bort és szőlőt.

Mindez pedig azért fontos, mert mezővárosaink társadalma földidézte a parasztnívón fölül való emberebbül élés igényét s tömören sorakszik ez alá a zászló alá, ugyanakkor azonban gazgasága, amely segített földidézni a szellemet és amely arra való lenne, hogy ki is szolgálja a feltámadt igényt, csak egy-két csúcsra képes erre, egyebütt botorkál, elmarad és visszaeséssel ijesztget. A gazdasági alapozottság hézagossága ellenére mégis az a helyzet, hogy legjobban a gazdasági élet, a termelés szervezete és módszere alakult át »korszerűvé« s mondhatni hogy a Három Város mindazt kihozta a földjéből, amit egy alapjában kapitalista gazdasági rend vidéki városban szerencsésen kialakult struktúra mellett kis gazdaságok okos versengése útján megenged — ezen az oldalon a dicséret és az elismerés. Másfelől azonban sem a kapitalizmus légköre, sem a »szerencsésen« intenziválódott gazdasági struktúra nem elég ahhoz, hogy garantálja az előrehaladás etappjait — sem a termelését, sem a társadalomét —, ellenben ijesztően közel hozza azt a veszélyt, hogy mi lesz itt, ha nem terem gyümölcs, ha nagyon sok terem, ha lezárják

a határokat stb. stb. — ezen az oldalon az aggály és a féltés. Világos, hogy a termelés csúcsainak a garantálását s a földégett emberebbül élés kívánságainak a valóra válását vagy a mezővárosi társadalom autonóm szövetkezései menthetik meg és védhetik meg, vagy erős és bölcs országos politika, amelynek társadalmi programja is van annyi, hogy szerves egészbe tudja kapcsolni a szétszórt vidéki törekvéseket.

Ebben a pillanatban azonban — ha jövődő pillanatok előtt behunyjuk a szemünket — örülhetünk és dicsérhetjük a Három Várost. Idejében fölszabadította magát itt a gazdasági élet a patriarchális rendi elvek alól s már a mult század utolsó negyedére önálló, szabadon versengő és szabadon irányzódó gazdaságok állottak egymás mellett. A földtelen munkások mindég találtak helyet ezekben a kisgazdaságokban; elég sokan szereztek is ilyet s nem sereglettek össze annyian, hogy a munkából egymást vernék ki. Piaci és kiviteli szerencse odasegítette a kisgazdaságokat, hogy termékeiket el is tudják adni s ők viszont tanulékonyak: mind okosabban termelnek és gyümölcseik termelésében valóságos művészek immár. Más világ ez, nagyon más világ, mint egy századdal ezelőtt volt, vagy mint ahogy ma is az ország nagyon sok helyén van.

De a gazdaság, mely legjobban idomult az idők változásaihoz, nem ad megnyugtatót.

A kispolgári paraszti jövedelem megszabadítja ugyan a betevő falat gondjától az embert, de távolról sem a szükségtől. Vagy az egyik, vagy a másik szükségletről kell lemondani és egyre többről. Pedig az emelkedni kívánó életszint egyre fájdalmasabban viseli a lemondást. Ennek a kispolgárságnak majdnem oly keserves az élete, mint a zselléréké. A zsellérek négyszáz pengő körüli jövedelme pedig minden emberi igény legmélyebb pontján is csak állandó és fojtogató szükséglet jelent.

És ha a gazdaság minden átalakulása mellett sem ad megnyugtatót, mit adjon a fölébe épülő világ, amely nem változott vele. Jó, ha erős és keményszívű az ember, tudomásul veszi, hogy akik még a mezőváros kedvező viszonyai között sem jutnak legalább 800 pengőnyi évi keresethez, azok elestek és még nagyon sokáig elesnek az emberül élés vágyának teljesülésétől. De azok, akiknek mindez megvan, vagy éppen sokkal több van, azok mért

nem élhetnek emberül? Szabadon, megbecsülten és derülten, nem pironkodva, tanácstalanul, zavarodottan és válságosan? Miért nem? miért áll meg minden lépésnél értetlenül és zavarodottan az is, akit a »régi jó világban« jól termő földjei megmentettek a mindennapi gondoktól. Miért nem tudja a harmincholdas gazda, hogy gyermekei mire születnek s miért óvakodik a születésüktől. A termelő munka örökös és fojtó gondjait sokalja már s házastársa sem biztos munkatársa többé, hanem a ki nem elégíthető igények megtestesítője. Csak a legszükségesebb ideig lakik a tanyán, mihelyt csak teheti hazamegy a városba, »fölhágy a gazdálkodással, . . . folytassa a gyerek . . . hátha ő majd értelmet látja«. Egyleti kocsmás üldögélő lesz a gazdából, aki a reménysegeket mind föladta már, a lánya suszter vagy csendőr felesége, a fia állástalan tanító s a napok közt valami nagy úr tátong : miért? és hová?

Az elevenebb medrekben erősebb a zajlás és hirtelenebb a törekvés. A gazdaság a főgond, sok szőlő, gyümölcs és több és több hajsza. Vagy a politika : negyvennyolcas vagy kiscgazdapárti lesz és érthetetlen erőlllyel követeli az érthetetlen ígéket. Vagy nem aggódik és nem kínlódik, élni kíván : úri barátok és állandó vendégjárás és úgy látszik egy pillanatra, hogy szép a világ és minden rendben, »ő is olyan ember, . . . lám nem is szól ellene senki«. Az álomnak a gazdaság leromlása vet véget.

A paraszttörvényeket nehéz áttörni és az áttörés sohasem sikerül. A mezőváros parasztsága minden ízében elfordult már attól az élettől — nem is úgy termel, mint paraszthoz illő —, lázas sietséggel ölti magára a polgári élet köntösét, de minden pillanat figyelmeztet, hogy semmi sincs rendben és mederben. Amit nemzedékek felöltöttek, azt nem lehet csakúgy levetni, mint egy kabátot, azt valamikép meg kell váltani.

A magyar társadalom nincs berendezkedve arra, hogy tárt karokkal fogadjon alulról siető jövevényeket, még nem volt példa arra, hogy a saját minőségében befogadott volna valamely alsóbb réteget. Itt úrnak kell lenni vagy szolgálni, hogy elismertessék. S a paraszt föllelkesítve egy csomó lehetőségtől és föltámadt igénytől, megterhelve egy súlyos mult nyomásával s akadályoztatva számtalan tilalomfákkal, magában nyüglődik se kint, se bent, csak a kívánsága és a reménysege töretlen : emberül élni.

Akiket sem a szükség nem köt meg, sem a multjuk nem nyügöz, azok a Három Város bármelyikében élhetnek úgy, mint egyebütt ebben az országban. A zsidókra ugyan nincs jóvilág egyik városban sem, de amit az »üldöztetés« jelent, azt helyrehozza a jó üzlet és a jó iroda. Akit nem elégít ki a közönségesen folytatható polgári élet, az szigetet csinál magának. Mindhárom város jó hely a szigetekre s Arany János íróasztala történelmi jogot biztosít számukra.

KOSSUTH

Mind a három város gazdagon emlékezik Kossuthra. Kecskemét főterén állított neki szobrot s Kossuth nevét viseli nem egy Kör, Nagykőrösön tábla jelzi a helyet, ahol beszélt a néphez, Cegléd pedig múzeumot emelt emlékei részére s a »Turini Százas Küldöttség« eleven emléket is kívánt állítani a tiszteletnek.

Ma mindez csak emlék, igaz, de a függetlenségi harcok idején a Kossuth-párt itt virult legjobban s legmélyebben itten vésődött a név a szívekbe. Egyáltalán Kossuth szavai itt hangzottak legtovább s ennek bizonyosan nevezetes oka van.

A magyar liberális reformlendület és a 48-as forradalom tisztára nemesi mozgalom volt. Még a városi polgárság is alig adott bele erőt s a parasztság a reform kivívásában éppen csak avval a nagyjelentőségű hírrel szerepelt, hogy »Petőfi sokezer paraszttal Pest felé vonul«. A magyar parasztság abban az időben egészében csak arra volt képes, hogy a tűrhetetlen úrbéri terhek ellen alázatosan instált vagy legfeljebb protestált. Csak nyögött messze-hallhatóan, tűrhetetlen állapotából való további célok nélküli fellázadással is csak fenyegetett, országot rendítő forradalomra semmi esetre sem volt érett. Legjobbjai is csak a népi szellem elismertetéséért hadakoztak, nem pedig politikai hatalomért. Egyedül a mezővárosok parasztsága lélegzett annyira, hogy jövőndő fejlődésük érdekében és addig kiharcolt eredményeik biztosítására politikai öntudattal tekinthettek egy politikai fordulatra. Ezért szólhatott hozzájuk Kossuth különös nyomatékka. A polgári szabadság, jogegyenlőség ezeknek az embereknek nem távoli rege volt, hanem ízelt és kívánt valóság: ők értettek valamit ezalatt. Akkor eszmélt társadalmi tudatuk, természetes, hogy aki ennek a tudatnak

a kívánságait fejezte ki szárnyaló szavakban és a kimondott elvek érvényesüléseért forradalmat idézett föl s akit éppen ezért száműztek, az kitörülhetetlenül vésődött emlékezetükbe. Aki polgárosodásuk hajnalán politikai követelménnyé formálta kívánságaikat, annak az emléke legalább addig kísért, amíg a követelmények valósággá nem lesznek. S mivel azok mindmáig nem lettek társadalmi valóságokká, máig ott sajog a szívek mélyén a Kossuth után való vágyakozás s ma is ő az uralkodó csillagzat a mezővárosok parasztságának a politikai szemléletében. Semmi más nem detronizálhatja Kossuthot, mint egy rajta túlmenő és őt folytató politika. S a Kossuth nevét viselő pártról is hiába mondják, hogy az meddő közjogi harcot folytatott s nem volt egyéb fölösleges akadékoskodásnál és káros ellenkezésnél. A mezővárosi parasztság politikai ösztöne a saját emancipációs harcának ismerte és éppen ezért vérigkeseredetten harcolta ezt a harcot. Bécs volt a nagy szimbólum s ez jelképezte a meghódítandó úri Magyarországot, Kossuth és Justhék pedig a népért síró, bús bocskoros nemeseket, akik segítik ennek a népnek a fölemelkedését. A közjogi harcokban sem az volt a fontos, amit követelt — a vám és vezényszó követelése mágikus ige volt csak —, hanem az ellenkezés. Ellenzése az egész magyar fejlődés irányának. Sem okát, sem célját nem tudta az alig eszmélő parasztság ennek a fejlődésnek, de érezte és a saját bőrén tapasztalta, hogy nem neki szolgáló széljárás.

A háború utáni politikai áramlatok, ha gyökeret akartak verni, kénytelenek voltak a Kossuth-párt bázisaihoz fordulni, mert mind a három városban megfogható valóság Kossuth neve és ha a régi párt szervezetei már nincsenek is meg, az opposzció szelleme mindazzal szemben, ami nem Kossuth művét folytatja, jelen van. Cegléden a konszolidáció, a kisgazdapárt, sőt a Gömbös-féle reformlendület élharcosai is Kossuth nevével éltek s ez mindenkire kötelező, aki érvényesen akar itt politikát csinálni. És a kossuthi követelmények nem enyésztek el még annyira, hogy a nép előbb-utóbb észre ne venné a színváltozást, látván a polgárgazdák hivalkodását a népi politika frontjának élén másfajta törekvések szolgálatában. Nagykorörsön előbb a Sokorópátkai-, majd a Gaál Gaszton-féle kisgazdapárt tapadt a kossuthi hagyományokhoz, ma pedig a »paraszt«-párt tartja magát méltó örökösnek, nem egészen illeték-

telenül, minden antiszemitizmusa és antiliberalizmusa ellenére. Kecskeméten szintén a Gaál Gaszton-féle kisgazdapárt vette át Kossuth örökét, az itteni kisgazdapárt azonban hűségesebben azonosult a kossuthi programmal. Őszintén demokrata a kecskeméti párt s szorosan ragaszkodik a program betűihez, de mert nem képes azt az idők változásaihoz formálni, azért nem oly vonzó erejű góc, mint ahogy várni lehetne. A Kossuth nevéhez fűződő indulatok sokkal inkább megtalálhatók Nagykőrösön.

Tudni kell, hogy a kossuthi szóra annak idejében is csak a gazdák reagáltak s később is ők lettek a függetlenségi harcok katonái, hiszen egyedül ők eszméltek még csak a parasztság alélt tömegéből, polgári politika csak hozzájuk szólhatott. Az is bizonyos, hogy ez a réteg ma is ilyen politikát kíván, egyszerűen annyit, hogy legyen valósággá polgári egyenlősége. Ezért áll legközelebb mind Kossuth betűihez, mind a parasztgazdák kívánságához a kisgazdapárt programja és törekvése. S ahol a gazdák szolidaritása tökéletesen megszakadt a parasztrétegekkel, ott körülbelül mederben is érezheti magát a kisgazdamozgalom, nem törődve a munkássággal. Ott azonban, ahol a paraszt szolidaritás van olyan erős, hogy a polgárosodó parasztság felemelkedési vágya azonosulni tud a munkás és törpebirtokos kisparasztság felszabadulási törekvéseivel, ott egészen másfajta, kevésbé »kisgazda« és egyetemesebben felszabadító politika jelentené Kossuth folytatását és az igények kielégítését. Ilyen törekvésnek a nyomai Nagykőrösön szemlélhetők.

A három mezőváros politikai hajlandósága Kossuth óta valóban nem ismer megszilárdult gócpontot. Egyetlen igazán mély nyomokat hagyó politikai élményük Kossuth volt és az utána következő ellenzéki harcok. Azóta csak sóvárognak ilyen felszabadító élmény után. A kisgazdapárt által adoptált Kossuth-politika csak a gazdáké: kisgazdamozgalom. Szocialista párt csak volt mind a három helyen, ma már mind kihült, nemzeti szocialista mozgalom egyedül Cegléden tudta megvetni a lábát, itt is azonban csak az erősen selejtes elemek támogatják. Nincs más világosság egyelőre Kossuthon kívül e városokban. Távoli hideg világosság, pedig nagyon kívánnak közelebbi és melegebb napot ezek a bátran élő, maguk erejéből emelkedő és biztató életű parasztok.

K I S K U N S Á G

A KUNPUSZTÁK

A mai Kiskunság kétszeresen fiatal táj és társadalom. A honfoglalók nem szállották meg a homokos, tavas és ligetes pusztákat, mert barátságosabb és gazdagabb vidék is kínálkozott elegendő. Több mint háromszáz esztendővel később, amikor a magyar társadalom nagy ügyel-bajjal már épen beleilleszkedett az európai szomszédok világába, akkor jelentek meg a kunok s elfoglalták a pusztának maradt helyeket. Sátraikkal és legelő falkáikkal szinte föllevenítették a honfoglalás korát. Újra Ázsiát hoztak ezekre a pusztákra s még jóideig nem illeszkedtek a szelídebb erkölcsű magyarság közé.

Állattenyésztők lévén, nem kötötte mozgásukat a szántóföld, amit különleges településmódjuk is bizonyított. A falu — vagy ahogy ők mondják, város — nem akkora volt csak, amennyi egy nap bátran megjárható terület szántóvetőiből összeverődik, hanem távoli puszták birtoklói sereglettek egybe s különféle külső szálláshelyekkel biztosították legelőik és szántóik birtokát. Települési elvük gyökeresen különbözik minden germán, szláv és latin települési rendszertől. Azok mind leginkább földművelő falvak, s vagy egy kis csoport telepszik egybe érintkező földjeik sarkán (kör-sor, sanger falvak), vagy egy napi járással művelhető terület birtoklói telepsznek halmazba (»halmaz« falvak), vagy kiki a maga darab földjét szállja meg örökös ottlakás szándékával s ez esetben nem sűrűsödik össze a falu, hollétét csak a templom és néhány iparos műhely mutatja (»szórvány« falvak). A kunok telepei azonban egészen másképp alapelv szerint rendeződ-

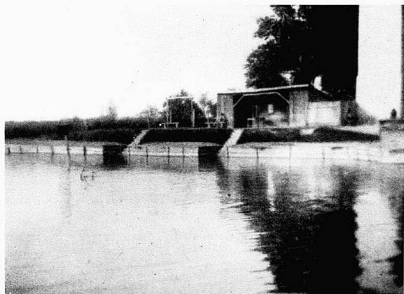
tek. A nagykiterjedésű pusztákon, réteken legelő állataik őrzéséhez elegendő volt egy-egy ideiglenes tákolmány, cserény, tanya, — maguk az emberek bízvást szállhattak a nagy területről egy-egy városba.

Ez a szálláselv tökéletesen megegyezik a mezővárosok kialakulásában érvényesülő stanyarendszerrel s a szántó- és szőlőművelés elterjedésével épűgy tanyák és szőlőstanyák keletkezéséhez vezetett, mint a mezővárosok felduzzadása. A figyelemre-méltó azonban az, hogy a kunok ezt a települési rendszert a török-dúlás előtt s nem annak nyomán valószínűsítették meg. Ezért előzte meg Halas mint mezőváros a többieket. A mezővárosok és kun-szállások rendszere kétségkívűl eredendő vagy kényszerűlt állattenyésztő gazdálkodásnak a folyománya, de széleskörű elterjedésük végső okait mégis csak etnikai tényezők magyarázzák. Létrejöttükhöz mozgékony-ság és a helyváltoztatás kedvelése kellett. S lovak kellett, amelyek fáradhatatlanul befutják a nagy távolságokat: hol van az a nyugati fajta ló, amely a halasi vagy kecskeméti tanyák legtávolabbi pontjáról hetente kétszer bekocog a városba? De állattenyésztés mellett is települhettek volna úgy, hogy kiki a maga legeltető helyén veti meg lakásának az alapját, mint ahogy a szintén marhatartó fríz-ek cselekedték az észak-hollandi partokon. Minden gazdasági ok kevés lett volna a mezővárosok és kunvárosok életrehívására, ha nem olyan igényű fajta települ itt le, amely szereti a város- nyújtotta módosabb és függetlenebb életet. Itt nem elegendő magyarázat a történeti és gazdasági tényezők feltárása, az eredendő ok a magyar etnikum.

A Kiskunságban a török pusztítások után is később indult meg a berendezkedés, mint egyebűtt. Pestmegye többi részei már a 18. század folyamán benépesűltek s mai társadalmuknak alapjait lerakták, a Kunság azonban még sokáig pusztta maradt, Petőfi még pusztákként dicsérte vidékeit — s mai rendjük csak a 19. század folyamán alakult ki. Az 1802-ben megjelent Magyar Atlas még csak Halast, Félégyházát, Kunszentmiklóst, Fűlőp-szállást, Szabadszállást és Majsát tünteti föl lakott helyekként. A későbbi kialakulás és a fiatal kultúra meg is látszik a Kiskunság minden jellemvonásán: egész Pestmegyében legkisebb a nép-sűrűség, legnagyobb az őstermelők aránya (74.4%) és legtöbb a külterületi lakosa (52.2%). Legnagyobb a születési arányszáma

Kiskunhalas

Halasi székfürdő

Kiskunfélegyháza városszéle

Kiskunsági tanga

(32%), a természetes szaporulata (14%), de legtöbb az analfabetája is.

A Kiskunság egészen a legújabb időkig megőrizte rideg és kemény vadon arculatát s történetünk ideje alatt csak a most folyó erdősítések, szőlő- és gyümölcs telepítések által nyer először emberkéz formálta vonásokat. Pestmegyében a 19. század folyamán 150.000 hold földet parcelláztak magán- és közbirtokosok s ebből a meglehetősen nagy területből aránytalanul nagy rész esett a Kiskunságra. Itt a parcellázások egyben települést is jelentettek. A Tiszamellékről s a jászok, palócok földjéről szüntelenül özönlött ide a nép új hazát keresve.

A régebbi jövevényfalvak, Kiskőrös, Kecel, Soltvadkert a 18. század szabályszerű telepítési modorában jöttek létre: földesúri telepítéssel, kedvezményekkel és tömbszerű falurendszerrel, tehát bizonyosfokú gondozással. A 19. század telepítései már nem ilyenek. Bérlet útján vagy örök áron való szabadságadás-vétel formájában létesültek s mindenki úgy fizetett, ahogy tudott s úgy települt meg a földjén, ahogy tudott. Tehetősebb zsellérek, törpebirtokosok eladták pár hold földjüket, házukat és nagyobb darab homokföldön kezdtek új életet. Így keletkezett Kömpöc, Páhi, Bócsa, Prónayfalva. Nehéz esztendőket éltek át ezek a telepések s a legtöbb megátkozta azt a napot, amelyen elhagyta meleg falusi közösségét. Ma már a szőlő- és gyümölcstermelés tűrhetőbbé teszi a helyzetüket és sokan gyarapodnak is, a kezdetek azonban kibeszélhetetlenül súlyosak voltak.

A fejlődni vágyó Kiskunság ma is tele van bajjal, szegénységgel és panasszal. Megvan pedig a terület s a törekvő szorgalmas nép, megvan a termés, mely a homokon is megterem és a módszer, mely lehetővé tenné, hogy sikerrel termeljenek, csak az hiányzik, ami ezeket az elemeket egymáshoz vezetné. Vannak községek, ahol szerencsésebb a társadalom fölépítése s ott mindenütt gyarapodást és fejlődést találunk, néhány helyen a kecskemétihez és a nagykőrösihez hasonlót, azonban az ilyen helyek a ritkábbak a Kiskunságban.

A változás és újjáformálódás közepette csak az őslakó kiskun nép a régi és változatlan, azonban mindenütt kisebbségbe szorult már s a kezdeményezést régóta átengedte a jövevény elemeknek. Amennyi tartás, hivalkodás és ellenálló erő van a mai törzsök

kiskunokban is, annyira nincs meg az expanzív erő a hódításra, a kezdeményezésre és a vezetésre. Mintha a 18.—19. század félnomád állattenyésztése és ugaros-tanyás szemtermelése idején virágzott volna utoljára ez a nép s a szelídebb, fegyelmezettebb és aprólékosabb gondok közt őrlődő életet nem bírnák a tatár agyvelők. Rangos, keménytartású szoboremberek vannak köztük, de alig akad fúró-faragó, földtúró és kertajnározó fajta.

HALAS SZÉKVÁROS

Az utas, ha vonaton érkezik Halasra, a halottakkal találkozik először. Az ősi erdő-temető sok század óta fogadja be a halasiakat s beszédes őre az ötszázéves városi multnak. Reformátusok nyugszanak itt: a törzsök tiszta református Halason. Az emelkedő temetőbejárat mellett ódon, rovátkolt fakapuív és szertartáshely áll. A megfeketült öreg faépítmények távoli idők tanui, akárcsak az erdélyi cinteremkapuk és haranglábak. A főutak mellett álló sírkövek régi halasi familiák neveivel ékeskednek — Péter, Bibó, Tóth, Mészöly, Zseny, Pázsith — s e nevek Halas város bíráit, jegyzőit, előljáróit jelentik s öreg kúriákat a városban és kertes, fás tanyákat a homokos határban. Más köveken sohasem hallott zengésű nevek — Modok, Gyenizse, Ornyas — kunokról beszélnek, akik őrzik a halasi nép folytonosságát a megszálló nomádoktól kezdve a mai napig. Ez az őslakók temetője.

Az élő város maga is őrzi multjának egy-egy darabját. A zegzugos utcák, szeszélyes terek s a nádas tó a templom tövében még az első megszállás izgalmát lehelik. Nem olyan város Halas, mint a nyugatiak, de város és régi székhelye a kunoknak. Öreg református templomát tiszta és fegyelmezett pillanatában alkotta a város: kemény vonalú, egyszerű fehér épület, nem hivatkozik, olyan mint más mezővárosok református templomai. Avasfalú kúriák és öreg civisházak a templom stílusát viszik széjjel a homokos utcákon s együtt egy darab históriát őriznek a város korábbi életéről. A sok és jól kövezett utca messze eltávoztatja a parvenü város látszatát. Halas nem parvenü város és polgárai nem parvenü polgárok, régóta kísérlik már itt a polgárosult életet. De mint az árnyék, úgy húzódik egészen a templom alá a legrégibb társ és

ellenség : a szíkes tó és a mocsár. Kétszáz lépésre a város közepétől már kun pusztaság van : szík és nádas, békák és szúnyogok. Mintha valami zabolátlan elem mindig fenyegetné ennek az izes régi városnak az életét.

Halas 1936-ban ünnepelte városi létének ötszázadik évfordulóját. Már 1436-ban városi szabadság birtokába jutott, kiskun lakosai pedig már 1290-től kezdve kiváltságokkal éltek. Ilyenformán a kiskun székváros majdnem kétszázaddal előzte meg a többi mezővárosokat s lett előképe ennek a különös fejlődésű és kivételes jövőjű magyar városfajtának, a mezővárosnak. A török pusztítások nem szabtak új irányt Halas fejlődésének. Már a török előtt is nagy és pusztahatárú a város, termelésének főága már azelőtt is az állattenyésztés volt s a város népessége már azelőtt is meghaladta egy falu népességét. A török elől való futások mindössze annyi szerepet játszottak a város életében, hogy egy-egy visszatelepedés alkalmával idegen népelemek is költöztek a városba (dunántúliak, tiszamentiek), de a város ősi települése és népállománya megőrizte folytonosságát.

Halast mint a legrégibb mezővárost, legjobban is köti a multja. Semmit sem mutat a többi mezővárosok buzgó és türelmetlen törekvéseiből. Halas nem siet. Kecskemét 1700-ban még puszta volt, 1800-ban már erdőt ültetett és szőlőt telepített. Halas 1800-ban is époly puszta még, mint 1700-ban s csak 1900-ban mutatja a belterjesülésnek első jeleit. Hosszú mezővárosi története mindamellettt kialakított egy termelési kultúrát és félig-meddig polgári életformát, amely több százados hagyomány volt már a 19. században is: állattenyésztő kultúra a tanyákon s a gazdák civisnyárspolgári élete a városban. Ez az életforma a mai napig nehezen tudott átalakulni modernebb formákká.

1863-ban történt a halasi határ általános tagosítása. (Az első földosztás 1760—80 közt volt, idők folyamán azonban szétaprózódtak és összekeveredtek a telkek, ezért vált szükségessé az általános rendezés.) Három évig tartott a munka — azalatt nem szántottak és nem vetettek — s a telkeket kinek-kinek redemptionális jussa (a visszaváltás összegéhez való hozzájárulás) arányában osztották ki és pedig három helyen : a városkörüli feketéken, a java szállásföldeken — itt keletkeztek a tanyák —, s a külső szíkes-homokos pusztákon. A tagosítás és a határ általános fölosztásának közvetlen okául a

betyárok és a »félkéz kalmárok« tanyázóhelyeinek az eltüntetése szolgált. Rendkívül érdekes, hogy a redemptionális jog adásvétel tárgya volt. Az osztatlan birtoklás idejében kinek-kinek a részese-dése a megváltásban való hozzájárulása szerint tartatott nyilván s ezeket a jogokat mint vagyont természetesen el is lehetett adni. Egyesek igen sok ilyen jogot vásároltak össze (Redemptiószedő Péter József), mások viszont kereskedtek vele. Szerezték jogot olyanok is, akik jog szerint nem is vehettek volna részt a redemptióban, mert nem voltak őslakók, ezeket nevezték »száraz redemptusoknak«. Igen jellemző az ősi város társadalmának a szolidaritására, hogy a tagosítás alkalmával azoknak is adtak a bőven rendelkezésre álló pusztákból, akik redemptionális jussukat elverték. Így állott elő a helyzet, hogy Halason egészen 1870 tájáig zsellérek tulajdonképpen nem voltak, csak pásztorok, vándorló munkások és szolgák.

Az eképpen kiosztott földeken hamarosan tanyák épültek, de őslakos halasi csak végső szükség esetén ment ki a tanyára lakni, az idegenek ellenben, akik redemptióvétel révén jutottak halasi földhöz, legtöbbször ottlakás szándékával építettek tanyát. Különösen a szegedi származásúak cselekedtek így s a halasiak egyenesen »szegedi erkölcsöknék« tulajdonították ezt a tanyára való költözést. (Jellemző, hogy a Dunántúlon is a szegediek szokásának tartották a »tanyánlakást.«) Ezek az »idegenek« azonban igen gyakran Főlegyházán, Szegeden és Kiskunmajsán tartanak házat, ami nagyon jellemző a halasi őslakók és a jövevények viszonyára.

A tanyaföldek ma is szántók, de ma már minden tanyán van szőlő és gyümölcsös, különösen a jövevények tanyáin. A ma már számottevő gyümölcs- és szőlőkultúra bölcsője azonban az »úrityanyák« kertjeiben volt, későbbi virágzását pedig az erdőirtások alkalmával kiparcellázott földeken (Pirtó) idegenből betelepültek kezén érte el. Kiskunhalas életében nem központi gond és lendítő erő a kerti kultúra, mint pl. Kecskeméten és Nagykőrösön. Halas nem töri magát.

Halas törzsök lakossága a reformáció kezdete óta református és mai számbeli kisebbségük ellenére is főtényezői a város életének. A földadó nagyobb részét ma is ők fizetik, a fontosabb pozíciókat ők tartják a kezükben s az ő szellemük érvényesül a vezetésben.

Rátartó és dekoratív fajta. »A magyar földnek egyik legékesebb művelője«, ahogy egyik reprezentatív egyéniségük mondja, az ékesség azonban nem a földművelésre, hanem az emberre vonatkozik. Nem szeret a tanyán lakni — bérbe adja, ha csak teheti —, nem szereti a robotos földmunkát s urai pórjai egyformán szeretnek jól élni: enni, inni, mulatozni. Szigorúan tartják a régi »erkölcsöket« s a »jöttmentet« nem veszik be maguk közé. A gyermekeit minden tehetősebb gazda középiskolába adja, de legtöbbször sikertelen a törekvés. A sűrű vér nem bírja a germános rendet és »anyagot«: fegyelmezetlenek és nem haladnak a kun ivadékok; keményfejúek, ahogy elkeseredett tanárjuk mondja. A korlátozatlan és független életet szeretik és keményen ellenállanak az önkénynek. Amikor a reformátusok megépített templomát a katolikusoknak rendelték átadni, Modok Gergely kun kapitány a keresztet vivő pap elé ugrott két fiával és ellenállt: »csak a holttestemen keresztül«. Ma már lágyabbak azért a szívek. Egészen 1918-ig Kossuthpárti képviselőjük volt (sokáig Mocsáry Lajos) s csak egyszer kormánypárti, de ezt az egyet mint rosszemlékű »mungó« választást tartják emlékezetükben. Ma is meg van még a független Kossuthpárt, de erősen kisebbségbe szorult: az eladósodott és védett gazdák nem függetlenek többé.

Az őslakó reformátusság nem mutatja ugyan olyan jeleit a fáradtságnak, mint a dunántúliak, azonban mind vagyonszerzésben, mind szaporaságban elmaradnak a jövevényekkel szemben. Megálltak a fejlődésben. A város lassan a mozgékonyabb, szorgalmasabb és igénytelenebb »bevándoroltakra« száll át. A korábbi letelepülések fölszívódtak az őslakosságban, dunántúli és tiszamenti elemekkel itatták át, de nem alkottak külön réteget. Az első jövevényhadat Mária Terézia telepítette a városba. Hatvan katolikus pásztorcsaládból állt e csapat, akiknek mindjárt plébániát is emelt a királyné. Később újabb és újabb betelepülők jöttek, akik mind a katolikus szegénység számát növelték. Legnagyobb részük »százazredemptióra« tett szert s valamelyes telekhez is jutott. Lenézés és megvetés fogadta e jövevényeket: »szőrőstalpúak«, »stahók« voltak s mint szegény pásztornépet, mindenféle tolvajssággal gyanúsították. Akkor sem nőtt a becsületük, amikor a tagosítás idején többen tanyákat építettek s vagyonosodni kezdtek. Csak az adta meg a betelepülők meg-

becsültetését, amikor mind több és több tisztviselő, kereskedő idegen is betelepült s különösen amikor Pirtón jelentékeny polgári-úri elem telepített szőlőt és maga is birtokára települt. A jövevények legtöbbször katolikus; elől járnak a kertművelésben, szaporodnak és igénytelenek. Nincs meg bennük a kunok gögje. Erőteljesen polgárosodó, fiatalabb és dinamikusabb népréteg. Szabályszerű hódítási folyamat alakult ki idők folyamán közöttük: előbb cseléd az idegen a tanyákon, majd tanyaföldet, szőlőt szerez és gazda lesz belőle, s végül házat vesz Halason. Úgy is hódítanak az idegenek, hogy nem lesznek halasiak, megmaradnak jános-halmi, bácsalmási, keceli polgároknak, birtokot ellenben Halas határában szereznek. Ezekkel a hódító beáramlásokkal szemben az őslakosság nem tudja kellő erővel tartani magát. Kényelmesebb és igényesebb annál, semhogy még egyszer meghódítsa földjét, most már fáradhatatlan munkával.

Még kevésbé tud ellenállni a város annak a hódításnak, amit a Schneider-cég folytat. Ez a vállalat a nagykovácsi és kecskeméti Benedek-céghez hasonló arányú exportteljesítményekkel dicsekedhet. A Schneider-cég 1935-ben 1344 vagon baromfit, vadat, tojást és gyümölcsöt, szállított ki az ország területéről, 1936-ban pedig 1682 vagonnal. Állandóan 700—1500 munkást foglalkoztat s Kiskunhalas kistermékeinek túlnyomó nagy részét ő exportálja. A halasiak elkeseredetten panaszkodnak ellene. Mondják, hogy minden konkurenciát tönkre tesz azzal, hogy összeköttetései folytán olyan szállítási kedvezményekhez jut, amiket más nem tud megszerezni, s a termelő árait a végsőkig leszorítja. Ugyanaz a nóta, mint Nagykovácsán vagy Kecskeméten s ugyanaz a kérdés.

Az állomás mellett hivatkozik a Schneider-villanegyed; bölcs előrelátással, hatalmas beépítetlen területet zár be a kerítés a villák mögött. Mellettük áll a halasiak Csipkeháza: álnépies ereklyegyűjtemény és szemvakító díszműöltögetés 40—50 munkáslánnyal, akik még Schneiderék csomagolólánynál is kevesebb bért kapnak. Bús az összehasonlítás és lehangelő felelet.

A Schneider-cég jó kapitalistának, a Csipkeüzem vezetője jó iparművésznek, de a város egyiknek a teljesítményétől sem üdvözl. S az a csoport és szellem, amely a Csipkeházzal hivatkozik,

semmi reményt nem kelt aziránt, hogy jobb exportvállalatot tudna csinálni, mint Schneiderék. Az a Halas, amely ezekre a kérdésekre komoly feleletet adhat, egészen másutt lelhető és egészen mást mível: szőlős- és gyümölcsöskerteket épít a homokon.

A legrégibb mezőváros fiatal elemei époly erősek és époly reménységesek, mint maga Kecskemét vagy Nagykőrös. A régi Halas pedig szép és tisztos multat őriz, s evvel egyedül áll a soványmultú vidéken.

KISKUNFÉLEGYHÁZA

Félegyháza vasútállomása minden magyar városé között a legmodernebb: betón, üveg és csillogó fémből való mű, ahogy azt századunk felszabaduló építészete legjobb igyekezettel megépíthette. Világosság, könnyű tájékozódás és üdítő harmónia. Idegesen futó vonalak, megállítóan egyszerű ülések, táblák, ablakok: ez más, mint a többi állomások levegője. Itt szívesen áll, néz és vár az ember, ezt már mai embernek csinálták.

Főljazott kedvvel lép be az utas Félegyháza kapuján és egy pillanatra az álom játékának hisz mindent s további csodákat remél: ha ez az egész város ilyen?

Tétova érzésekkel indulunk el a szép fasoron. Gondozott út, padok, ez városi sétahely. Ahol a széles fasor végétér, kezdődik a város. Város vagy falu, még nem tudja az ember. Falusiasak az üzletek, kisszerűek a polgárházak s rosszkövezetű a főutca, mely Félegyháza főterére visz. A városháza ékes, díszes és ragyogó. Az a fantázia szülte, amely a kecskemétit, de több a szín, több a hivalkodás s nagyobb az ellentét a környezetével. Iskolákban erről az épületről tanítják a »magyaros« építészetet: mázos cserép, magyaros díszítés, hármassívv ablaknyílások, tornyocskák, keleti fantázia és körülötte is keleti nyugalom: a piactér. Fehérkesztyűs rendőr tüzetesen igazít el egy-egy fölbukkanó járművet, néhány szegény legény lézeng a téren s talicskás emberek kotródnak át az úton. A tér közepén Petőfi-szobra áll s mintha költögetne, szólítgatna valakit. A piactérről más tér nyílik tovább, mintha csak a templom udvara lenne: néhány szentszobor s tiszta utak a templom kapuja felé.

A város szélén meglepetés a megejtően szép kálvária. Falusias temető mellett húzódik a kálváriásor. A kálváriaúttól jobbra a temető kis dombjai, balra a sovány birkalegelő, s a bevezető kiskapu olyan, mint a daruutcabeli zsellérházaké. A belépőt lenyűgöző látvány fogadja: véghetetlen hosszú út, kétoldalan hajításnyira a stációk fehér kőoszlopai vetik az árnyékukat keresztbe a gyepes úton. Fonalnyi ösvény kanyarog a fehér oszlopok között s a messzeségben kiismerhetetlen fehér falak villanak elő, mintha katakombába bejárat lenne. Fölötte magasan három kereszt emelkedik. A kálváriakápolna félig a földbe süllyesztett épület s két oldalán lépcső vezet a domború tetőre a három feszülethez. A veremkápolna tetejéről hibátlan kiskunsági tájra nyílik kilátás: erek, lapályok, csillogó tavacsok és fehér kis házak gaz- és nád-tetővel. Rideg, bánatos és szegény a táj. Zsellérek, falusiak és kínlódók kálváriája ez, s az alkonyati napsütésben olyan az egész, mintha csak Móra Ferenc mondaná el.

A többi mezővárosok közt szerényen húzódik meg Félégyháza, a kiskunok második városa, a legfiatalabb mezőváros. Nem összefutott nép, nem történelmi kifejlődés során kiformalódott mezővárosi autonómia, nem meg-megújuló harc a visszatérőurak ellen, s nem hitüket körömszakadtig védő reformátusok, hanem jáász katolikusok egyszerre való idatelepipítése vetette meg a város alapját. Félégyháza jáász eredetű népe 1743-ban települt Jáászfényszaruból (219 család) s legnagyobbbrészt ezek utódai a mai lakosok. Színkatolikusok s nyoma sincs bennük a kiskunok tartásának, kényességének és kényelmességének. Félégyháza is részesedett a kiskunok kiváltságaiban, sőt 1754-től kezdve a kunkapitányság székhelye lett, mégis gyökeresen más irányú fejlődést vett a város társadalma, mint az ősi kun szállásoké. Nem hiányzott a nagy-kiterjedésű (72.000 kat. hold) és nagy részében termékeny határ, mégsem alakított ki a kun városokra jellemző civisformákat, de nem mutat olyan polgárosodást sem, mint a többi mezővárosok. Nagysága és vagyoniassága ellenére épenhogy kilépett falusi életkereteiből. Ma sem olyan város még, mint Halas vagy a Három Város s nyilván fiatal kora a legfőbb oka ennek az eltérésnek. Félégyházát nem a mezővárosok történelmi levegője nevelte, hanem úgy alakult, mint a bácskai falvak. Tanyái épolyanok, mint a kecekeméti vagy a halasi tanyák, de itt nem történelmi előz-

mények formálták olyanná, hanem a tanyaelv egyszerű követése. Szőlő- és gyümölcskultúrája is van, de teljesítményei nem kimagaslók és nem kivételesek, hanem olyanok, mint az összes »követő« termelőközösségé: Kiskőrösé vagy Ceglédé. Gyümölcspiaca sem fogható Kecskemét, Nagykőrös vagy akár Jánoshalma piacához. Egyedül baromfipiac a szépforgalmú, olyan, mint a tiszántúli városoké, s ez annak a következménye, hogy sokan és hosszasan laknak tanyán és szívesen foglalkoznak baromfitenyéssel.

Félegyháza jómódú város. Sok tehetős gazdája van, akik gazdasági erejükhöz képest olyanok is lehetnének, mint a kungazdák: megátalkodott és konzervatív, de jól élő civisek, vagy mint a háromvárosiak: türelmetlenül polgárosodók. A félegyháziak egyikhez sem lettek hasonlók: egyszerűen parasztgazdák, mint a falusiak és sem városit utánzó házak, sem uras öltözék nem árulja el paraszti világuk megrendülését. Parasztváros Félegyháza, olyan, mint a többi mezővárosok voltak egy félszázaddal ezelőtt. Egy »fázissal« mögötte jár a Három Városnak és Halasnak. A szomszédok csúfolják is a palócos beszédű félegyháziakat: »az a gányófal«, »palóc nép«, »ahol a gyíkra kapával-kaszával mennek«... Szeged, Kecskemét, Halas mind csúfolódik s minden galibát, amit másutt a rátótiakra kennek, itt mind Félegyházára fogják. A csúfolódások mélyén az az ítélet lappang, hogy Félegyháza nem csinált olyan »karriert«, mint mezővárostársai. Nem jutott idejében szabadságához, nem kényeztette el a földje, nem fejlesztette olyan magasra kerti kultúráját, ezért nem is polgárosodik a népessége: úgy beszél és öltözködik, mint a falusiak. Ezért nem ismerik el magukhoz hasonlóknak a szomszéd városok.

Félegyháza falusi-paraszti konzerváltsága szokatlan jelenség és sem nagysága és kiterjedése, sem forgalmi bekapcsolódása, sem földjének a minősége nem ad kielégítő magyarázatot erre a »maradiságra«. Legfőbb előidéző ok a történelmi előzmények sajátossága. Félegyháza még kétszáz esztendőös község sincs, holott a többi mezővárosok legalább háromszázévesek. Ezenkívül népe is elűt a többiekétől: jász eredetű s ez a fajta magában hordja az igénytelenséget és a csendesebb törekvést, katolikus hitük pedig csak növelte konzervatív hajlamaikat.

Félegyháza a mai Kiskunság székvárosa. Egy fiatal, még ki nem művelt tájnak és egy fáradtságot nem ismerő dolgos és sza-

pora népü társadalomnak a főhelye. Halas viszont a mult Kiskunságát képviseli s vele szemben Félégyháza bízvást hivatkozhat a jövőre is. Mert el nem képzelhető, hogy olyan gazdasági föltételek között, akkora község és olyan forgalmi lehetőségek birtokában sokáig megmaradjon mai paraszttörökvései medrében.

A KUNOK SZÁLLÁSAI

A kiskunok ősi és máig fennmaradt szállásai a székvároson kívül Fülöpszállás, Szabadszállás és Kunszentmiklós. A többi kiskunsági helyek jövevények telepei és a kiskunokhoz csak annyi közük van, hogy azoknak ősi földjén laknak. Mind a három kunszállás egy-egy kisebbitett mása a székvárosnak. Így települtek a kunok. Szállásaikat a tavak közibe ékelték — ma is behallik a templomba mindhárom helyen a békák zajgása és a nád zúgása — s a várost tavas vizenyős rétség vette körül. Távobabb estek a partos helyek, amelyek később szőlökké vagy szántóföldekké szelídültek.

A kunszállások nem mezővárosok, történeti előzményeik is egészen mások, azonban mégis kicsiny máiai azoknak s egyben történeti előképei. Nem hasonlítanak az alföldi óriásfalvakhoz sem, nagyságuk miatt bízvást meglemnének tanyák nélkül, azonban már kezdő lépésükkel a tanyarendszer felé indultak. Mindhárom kunszállás iskolapéldája a »kun-magyar« szálláselvnek: a falu körül legelőnek és rétnek használt lapályok, a keleti oldalon húzódó hátság szélén »szőlőhegyek« s a többi oldal partos részein tanyák. Nem régebbiek e tanyák a mezővárosok tanyáinál, hiszen ugyanaz a szemtermelést követelő fejlődés hozta létre őket.

Mind a kunszállások, mind a mezővárosok fényes megoldását nyújtották a keletkezésük idején adott helyzetnek. Később, amikor a szőlőművelés és a szántóvető gazdálkodás lett általánossá, már nehézségek állottak elő, de a tanyák ezeket is áthidalták valahogyan, ha pedig a jövőben olyan fejlődés köszönt be — s ilyen irányban halad az Alföld egész parasztsága —, amely mindenki által igényelt javakká teszi a város nyújtotta előnyöket s közszükségletté magát a várost, akkor újra kivételesen jó megoldással

lesz az ősi települési elv: városba tömörülni s a termőföldön a termelés szükségleteihez képest ideiglenes szálláshelyeket létesíteni.

Ha mezővárosoknak nem mondhatók a kun szállások, de nem mondhatók falvaknak sem. Hiányzik belőlük a földművelő falvak elszánt földtúró igyekezete, összebúvó, meleg közösségi élete, elhagyatottsága, igénytelensége. Fülöpszállás. Szabadszállás és Kunszentmiklós másfajta helyek. Nem jobbágyközségek. Kiváltságos parasztok voltak, s az urak és papok tisztelete ismeretlen előttük és sohasem gyakorolták saját paraszti életük aláztos hordozását. Rátartók, igényesek, kényelemszeretők, mint a halasi őslakosok. Reformátusok és ebben pogány ellenállás fejeződik ki a »térdecensúszó« istenimádással szemben. Nem törik magukat a munkában, szeretnek gazdamódra élni benn a »városban« s a földet bérlőre, cselédre, gyermekekre bízzák. Egykéznek, szeretnék biztosítani utódaiknak a polgári életnívót. A szomszéd pusztabeli jámbor katolikus és jobbágyi aláztatú falvak (Akasztó, Csengőd stb.) lakói keresztet vetve emlegetik ezeket az »istentelen, romlott és úrhatnám kunokat«. Ők viszont lenézik és becsmérlik a szorgalmas és aláztos »stahókat«, »gányókat«. Annál több alkalmuk van erre, mert mind a három helyen, épúgy mint Halason, beszívárognak a dolgos jövevények cselédnek, kapásnak, bérlőnek és lassanként háttérbe szorítják a kényelmes őslakókat. Szaporábbak, törekvőbbek lévén, számbeli és vagyoni előretörésük már is igen nagy.

Mindhárom kunszállás fővonala mellett van, mezőgazdaságuk mégsem vett olyan lendületet, mint várható lenne. Megfelelő mozgási lehetőségük megvolt hozzá, életigényük sem hiányzott, amely kívánta volna a termelés színvonalának az emelését. A földjük ugyan elég rossz: lapályos, szikes, homokos, van azonban olyan határ részük, amelyen a mai szőlőtermelés bízvást kiterjeszkedhetne még s a gyümölcsstermelés is elterjedhetett volna. Mégis elmaradt a kezdő lendület »szerzők« hiányában. »Homoki hős« uraik nem akadtak, őslakó gazdáik annál rátartóbbak voltak, hogysem aprócseprő kertmunkába avatkoztak volna, a beszívárgó jövevények pedig erőtlének és alávetettek voltak. Így maradt el az a fejlődés, amit a kecskeméti, kiskőrösi, soltvadkertiek, jánoshalmiak elértek. Ma már van ugyan fokozódó szőlő- és gyümölcsstermelés-

sük, de ez nem általános és helyben született kultúra, hanem egy divatos termelési irány követése.

Petőfi szerette ezt a tájat s fejlődések lehetőségét látta benne. Ma ridegnek és komornak tetszik, de fejlődését ma is lehet remélni.

A JÖVEVÉNYEK FALVAI

Az új alapítású falvak és az idegen helyekről jött népesség egészen más képet mutatnak, mint az ősi kiskún helyek. Minde-nütt nyüzsgés, fejlődés, forgalom és gyarapodás emberben, javak-ban egyaránt. Fiatal és életerős helyek s a népük is szerencsésen elegy.

Sem Kiskőrös, sem Soltvadkert, sem Kecel és Izsák nem élvezte sohasem a történelem kedvezését, mint a mezővárosok, sem Budapest közelségét, mint Pestvidék viruló helyei. Itt nem volt szabad vagy árendába vehető nagy határ, kiváltságos jogi helyzet s még a forgalomba való bekapcsolódás sem volt túlságo-san szerencsés. Egyedül Kiskunmajsa fejlődött a mezővárosokhoz hasonlóan (nagy határ, korai örökváltság), ennek azonban a fekvése és a földje állotta útját a mezővárosokéhoz hasonló további fejlődésben. Mindamellett Majsa is egészen más lendületet mutat, mint a kun helyek s méginkább a többi jövevényfalvak.

Ha sorba állítjuk a Duna-Tiszaköznek azokat a helyeit, amelyek kiemelkednek a közönséges falusi fejlődésből s egy-egy nagyobb vidék centrumává lettek, tehát valamiféle városmagot fejlesztettek ki, eredményül olyan rangsort kapunk, amelynek középcsoportját ezek a kiskunsági és bácskai jövevényfalvak adják, az élcsoporthoz pedig az igazi mezővárosok tartoznak és végre kerülnek az ősi kunszállások. Rendkívül érdekes ez a rangsor. Az élen kétségtelenül Kecskemét áll, a második helyért Cegléd és Nagykőrös verseng, de Nagykőrös a nagyobb piachely és régibb szabadságú város, a negyedik Kiskunhalas, az ötödik Félegyháza. (Baja és Kalocsa hiányzanak ebből a sorozatból, ők nyugati, helyesebben dunántúli alkatú városok). A középcsoportban jönnek a kiskunsági jövevényfalvak. Kiskunmajsa olyan, mint Félegyháza valamivel kisebb kiadásban, a falu és a

mezőváros határán áll. Utána Kiskőrös jön központi fekvéssel, fejlődő piaccal és szép kertkultúrával. Jánoshalma fekvése szerint ugyan kiesik, de kerti kultúrája és piaca rendkívül fejlődő, Bácsalmás pedig nagyterjedésű és jó fekvésű. Az utolsó csoportban jönnek a kun helyek, amelyek szintén nem közönséges falvak: Kunszentmiklós, Szabadszállás és Fülöpszállás.

Az a nevezetes ebben a sorban, hogy a középső csoportbeliek, Majsát leszámítva, különösebb történeti előzmények nélkül, tisztán népük energiájánál fogva emelkedtek fel a falusi szintről, a kiskun helyek viszont ilyen energia híján maradtak le.

Kiskunmajsa, Kiskőrös, Kecel, Soltvadkert és Izsák mind teljesen kevertnépű helyek. A statisztika szerint mind túlnyomóan magyarok már, ez a felszín azonban sokféle elemet rejt: északi, dunántúli és tiszamenti magyarok, jászok, német, francia, cseh, szlovák elemek keveredtek itt a legkülönbözőbb arányok szerint. Megegyeznek abban, hogy túl vannak már a nemzetiségi élet kritikus korszakán s azon is túl vannak már, hogy a különböző helyekről jöttek számontartsák eredetüket, egyedül az egyházi élet őrzi még itt-ott a nemzetiségi hagyományt: a nyelvet, az elnevezést és a származási helyet. Mind úgy beszélnek magyarul, ahogy az iskolában tanulták s ez meglepi a történetibb magyar vidékek emberét. Fiatal magyarok ezek, de nemcsak az etnikum fiatal, amely itt összekovácsolódott, hanem az energia is. Életkedv, munka és szaporodás mindenütt.

Kiskunmajsa csak az emlékezet és a hely szerint kiskun. A falu 1743-ban települt nagyrészből üllépusztai magyarokból a kincstári alapítványi birtokra. Két évig voltak csak alapítványi jobbágyságok, mert 1745-ben már megváltottak 20.000 holdat. A megváltás méltányos volt s utána fejlődés következett, amely egészen hasonló volt a mezővárosokéhoz. Közirtokosság alakult ki a gazdákból a megváltáshoz való hozzájárulás arányában, ez a gazdabirtokosság, mely sokáig »község volt a községben« (ma is megvan Pálospusztán), igen nagy mértékben hozzájárult bizonyos »gazdai gög« kifejlődéséhez. Zsellérek nem voltak tagjai a birtokosságnak és csak később részesültek egyes juttatásokban. 1790-ben volt az első tagosítás, ekkor indult meg a tanyák kifejlődése.

A birtokmegoszlás ma a következő :

15 holdig.....	3901 gazdaság
15—50 holdig	100 „
50 holdon fölül	68 „

A termelés ma túlnyomóan szántóföldi, szőlőművelés csak a közönséges »hegybeli« szőlőkben van s nem haladja meg az önellátás arányát.

A község társadalmi életére jellemző a gazdák és zsellérek éles elválása. A közbirtokosság idejében olyan gazdaöntudat fejlődött ki, amely ma sem tud feloldódni. A gazdák külön társulnak és maguk közé nem vesznek be zsellért. A gazdakör kétszáz tagja közt egy sincs zsellér ; egyik fiatal vezetője a legnagyobb csodálkozással hallgatta az ebbeli kérdezősködést : »Hogyan kerülhetne zsellér gazdák közé?« E gazdák mind tanyabirtokosok és paraszti gazdálkodást folytatnak. Sem termelésükben, sem társaséletük egyéb vonatkozásaiban nem fűti őket olyan polgárosodó törekvés, mint a mezővárosok gazdapolgárait. Épenhogy a szele érintette őket, úgy, mint Félegyházán.

A zsellérek sokan vannak és külön városrészben élnek. Számuk kezdettől fogva elérte a gazdákét, ma pedig jóval meghaladja azt. Sem a kitelepülés, sem a fölemelkedés lehetősége nem csökkentette egyre áradó tömegüket. Egyedül a községi bérletek révén szerezhettek önállóságot, sem számukra is hozzáférhető kerti kultúra, sem külön zsellérföldek nem segítették őket. Itt hullámszik a szegénység ma is lecsapolhatatlan. Különösebb földmunkásmozgalmak mindamellet nem voltak. Nem olyan ez a nép, mint a tiszántúli, hanem jámbor és türelmes, mint a félegyházi. Katolikusok s olyan hívők azok, hogy a szekták nem hatalmasodtak el közöttük.

A község képe inkább falusi, mint városi. Por- és sártenger alkalom szerint. A kiskunsági tájakra jellemző sár-nádházak nyájából néhány emeletes és földszintes téglapépület emelkedik ki : a középhegyzetek s a polgárok házai. A templom körüli kis udvar : »városmag«. Üzletek, aszfalt, kövesút és mozgás estefelé is. A község háza 1743-ból való komor, fehérboltívvű megyebiztosi épület : parasztok mindenkor csak levett főveggel merészkednek árkádjai alá. Ha van sajátágos református klasszicizáló íze és

karaktere egyes alföldi városok templomának, úgy ennek az épületnek határozottan komisszáros és pandúr szaga van. Az első benyomás helyes: ebben az épületben volt a betyárok gyűjtő-fogháza. Pincebörtöne pusztá látásra a Falu jegyzője-beli börtön hangulatát idézi föl. Kívülről ártatlan kamra- vagy hombár-ajtónak tetszik a bejárat, még macskának való rés is van rajta. Benyitván, elénk tárul az őrszoba kemencével és priccsel s innen csapóajtó visz lejjebb: előtér, folyosó és néhány cella, annyi világossággal, amennyit a sötét folyosóra nyíló kis rácsos ablak ad. A cellák boltívesek s a földalatti börtönök iszonyatát lehelik. Itt »jóhelyt«¹ őrizték a betyárokat.

Kiskőrös nem is olyan régen szintiszta szlovák község volt még, az utolsó népszámlálás szerint pedig már alig van benne szlovák. Olyan ez a falu, mint a hangyaboly, mindenütt nyüzsgés, mozgás. Ráncos szoknyában az asszonyok, közönséges fakó nadrágban a férfiak, mind sietnek, futnak és mintha túlrövidnek tartanák a napot, úgy dolgoznak. A falu jegyzője — pózolás nélküli élénk és rajongó kis ember — úgy beszél róluk, mint egy munkahadsereg elégedett parancsnoka: »Ezek az emberek nem ismerik a pihenést és a hivatkozást... jó módú alig van köztük, őrholdas az átlagos gazdabirtok, de mégis él mindenki valahogy s ha csak elemi csapás nincsen, senki sem nyomorog és nem panaszkodik. Itt alig van különbség zsellér és gazda közt. A termézetes birtokaprózódás folytán jut mindenkinek, aki elég erős és munkabíró, egy-egy talpalatnyi föld.«

Kiskőrösön van a legtöbb törpebirtokos az egész Kiskunságban. S ezek mind gyarapodó egzisztenciák, akik dolgoznak, ahol csak munkához jutnak. Kis földjeiken a gyümölcs- és szőlőtermelés megszabadítja őket a fojtogató gondtól, vagy a bizonytalan proletársorstól. Itt nincs rátartó gazda, aki röstellené a kerttel való bajlódást. Ma már szőlővel és gyümölcsösssel van teli az egész határ és mindenki foglalkozik vele. S a piacuk fejlődik is rohamosan. A nagy halasi és kecskeméti cégek állandó megbízottjaikat küldik el Kiskőrösre, az országos jelentések is közlik a kiskőrösi árakat. A Kalocsával összekötő vasút kiépülése vasúti elágazó állomássá tette Kiskőröst s azóta még rohamosabban gyarapodik vagyonban és népességben egyaránt. Csak tér kell ennek a népnek s akkor már fejlődik magától.

Petőfinek kevés köze van ehhez az imponálóan szorgalmas és alázatos fajtához. Itt semmi sem szárnyal a Petőfi kívánsága szerint s a határ sem olyan már, mint amilyennek a költő dicsérte. Semmi nincs itt a szabadság szárnyalásából, de annál több türelem, gond és alázatos munkálkodás. Petőfi szülőháza még idegenebb tőle, mint a falu. A nádfödeles kis ház sután húzódik meg a közben. Petőfi nem tudta, hogy itt született s ma sem hinné el bizonyosan. Mérhetetlen sok koszorú, a legtöbb szívszaggató fölírassal. A falon egy kép Petőfit szívéből kicsorduló vérről ábrázolja s az emlékkönyvben egy kétségbeejtően kisajátított és lerángatott Petőfihez szólnak a jámbor és magatudatlan sóhajtások. »A nem alkuvó« Petőfiből egy szikra sincs itt, émelygősen tiszta és színes még a kemence és a konyha tűzhelye is, amely pedig formái szerint tudná idézni a póri ház szülöttének világát.

A Petőfi-házhoz hasonlóak a többi kiskőrösi házak is, akár gazdáké, akár zselléréké. Nádtető az uralkodó, élénk szín szegi alul a fehér falat és semmi módizás nincs a házvégeken. Szegény és jámbor nép, olyan a fantáziájuk is. Derűsek és megnyugtatók. Sem kínlódásnak, sem hasztalan elkívánczolásnak nincs itt nyoma: úgy, ahogy van ez a falu, jól megépített és biztosan halad előre. A főtere nem városi, a községháza viszont barátságos, városias és szép park védi a szálló porfolhóktól. A tér szélén árván emelkedik az iskola s a vendégfogadó. Építették az utakat is többhelyt igyekvő munkáscsapatok, mintha ez is jelképezni akarta volna, hogy az építés kisedd városa ez.

Kiskőrös 1725-ben települt felvidéki szlovákokból a Vattay család birtokára. Az örökváltság és a birtokrendezés az 1860-as években ment végbe s attól kezdve elkezdtek tanyák a határban, részint a szántóföldeken, részint a szőlők közt. E tanyák nagyobb része nem házhoz tartozó valódi tanya, amilyenek a kunság szállásain és a mezővárosok határában vannak, hanem örökös lakóhelyek s egyúttal intenzív kerti termelés fészkei. Méginkább végérvényes kitelepedést jelentenek a kiskőrösiek kirajzásai Bócsa és Páhi határában. A kis kerteknek az alapját az vetette meg, hogy a zsellérek is kezdettől fogva részesültek a birtokhasználatban. 1880 körül még csak a falualatti »hegyekben« volt szőlő, a filoxera-pusztítás miatt bekövetkezett borkonjunk-túra idején azonban az egész határban szétterjedt a szőlőkultúra.

Igazi hordozói a kerti termelésnek a zselléreredetű törpebirtokosok, de a gazdák sem idegenkednek tőle. A magasabb nívójú szőlőművelést Krémerék honosították meg. Soltvadkert az igazi hazájuk, de teljesítményük mindkét helyen hasonló a kecskeméti «homoki hősök» munkájához, az ő példájuk nyomán terjedt el a csemegeszőlőtermelés és egyáltalán az okszerű szőlőgazdálkodás.

A kiskőrösi társadalom nem ismeri sem a birtok szerint való osztálytagolódást, sem a városrészek, sem a felekezet szerint való éles tagolódást. A szüntelen munkálkodás és a homok kemény ellenállása egyetlen szolidáris tömbbé formálta a közösséget. Gazda és zsellér, úrféle és paraszt, faluszéli és főutcai, nem azt jelentik, amit az igazi kiskun helyeken vagy akár a mezővárosokban is. Egészen enyhe és mindig leküzdhető helyzeti különbségek csak.

Szeretnek politizálni a kiskőrösiek és Kossuth-pártiak voltak mindig, ma pedig erős többségben kigazdapártiak. A jámbor szorgalom és az alázatos magatartás mögött a munkának és a dolgozó embernek a megbecsülését igénylik; ez politikai érzületük alaphangja. Népi politikát kívánnak, amely igenli munkával kivívott előrehaladásukat és további teret biztosít számukra. Az álmatag kék szemekben erő is van és végzetlenül türelmük ellenére is tudnak nagyon keményen beszélni «rossz urakról» és «dölyfös basaparasztokról».

A vallás több nekik, mint a fehér templomaikba járó kunok hivalkodóan puritán reformált istenimádása. Lírai és érzelmes nép, kívánja a csodát és egy másik világot a küzdelmekkel teljes köznapi élet felett. Ezért szeretik evangélikus templomaikat s őszintén belemerülnek énekeikbe és imádságaikba. Sok a szekta is. Estéken összeülő kis társaságok csodálatos világot tudnak föl idézni és jámbor paraszti lelkek számára érezhetővé tenni eljövendő Krisztusról, fényes nagy pünkösöd elközelgéséről és igazságos ítélkezésről. Ezek a szekták nem az alföldi proletárseregek messianizmusához hasonló mozgalmak — néma forradalmak — egy agyonnyomorított és jobb életbe kíváncszó rétegnek, nem történeti helyzet és különös társadalmi nyomorúság szülöttei, hanem ősi és állandó vallási életnek a megnyilatkozásai. Együtt találjuk ezekben a szektákban a gyarapodó és életerős kigazdát s az elesett zsellért.

Kecel Kiskörösnék a testvére. Népe ssége ugyanúgy szlovák-magyar, mint szomszédja, gazdasági-társadalmi karakterben is hasonló. A különbség csak az, hogy a nép katolikus s a határ nagyobb. Több a gazda, nagyobb a mód, de nem kevesebb azért a szorgalom és nem áll alacsonyabb nívón a kerti kultúra sem, mint Kiskörösön. Kecelnek a piaca Kiskörös és odatartozik magasabb közigazgatási és iskoláztatási szükségleteivel is.

Soltvadkert egy másik válfaja a jövevények falvainak. Története valóságos regény. A határ Orczy-birtok volt s a török utáni restauráció idejében az uraság református magyarokat telepített ide. Ezek azonban elégedetlenkedvén az úrbéri szolgáltatások és vallásuk gyakorlatában való háborítások miatt, elköltöztek a birtokról. Az uradalom okulván a példán, másodszorra békességesebb fajtájú svábokat hozott. Ez az 1745-ben leteleplülő hét sváb család vetette meg a mai Soltvadkert alapját. Később települtek be a magyarok és a cseh, lengyel, francia, szlovák jövevények, nemzetiségüket azonban csak a németek és szlovákok tartották meg a magyarok mellett. A múlt században még úgy oszlottak meg az egyházi javak, hogy háromnegyed rész volt a német egyházé, egynegyed rész a szlováké. A magyarság ez utóbbihoz húzott, ezért a szlovák evangélikus egyházat magyar egyháznak nevezték szlovákok, németek egyformán. Állandó volt azonban az összeházasodás, minek következtében a nemzetiségi csoportok föloldódtak. Ma már nincs nemzetiségi kérdés a faluban, németül és szlovákul csak az öregek tudnak már — az egyházi használatból is kikopik a régi nyelv —, kialakult egy életerős elegy magyarság. A határ nagyrészét sokáig haszonbérbe bírta Soltvadkert, csak 1872-ben került sor a megváltására. Ekkor »vevőtársaságot» alakított a lakosság és megvette a 16.000 holdas birtokot az uradalomtól. Hogy kifizethessék a teljes vételárat, többször kölcsönt vettek fel. A »vevőtársaságnak» mindenki tagja lehetett, tehát a zsellérség is földhöz jutott anyagi erejéhez képest. Ez a vétel egyben való sította meg az örökváltságot, tagosítást és parcellázást. A végleges birtokrendezés átnyult a 20. századba. A törlesztés nehezen ment és rengeteg pör származott belőle. Az akkori híres ügyvédek (Eötvös Károly, Rohr Gusztáv stb.) mind ebből az ügyből éltek.

A határrendezés után hamarosan tanyák keletkeznek és pedig egészen magyar módra, annak ellenére, hogy akkor még szinte kizárólag nemzetiségi népesség lakott Soltvadkerten. Mind családi tanyák lettek, erre a tanyafajtára jellemző sajátosságos szervezettel. A község változatos történetének befejezését jelenti a munkásnegyedek kiépülése a földreform alkalmával kiosztott házhelyeken. Nevezetes e munkástelepek egyike, melyet »Dühöngőtelep«-nek nevezett el a proletár humor, mert lapályos, vizenyős réten kapták a telkeket és mégis sokat kellett fizetni érte.

Bonyodalmas fejlődés után ma harmónikus képet nyújt a falu: tiszta homok vidék, kisebb-nagyobb emelkedésekkel s a falu is össze-vissza futó, hol szűkülő, hol kiszélesedő utcákkal helyezkedik el a tájban. Nem pusztai falunak a képét mutatja, már külsejében is intenzív termelésre vall. Mozgalmas nagy piacán egyrészt a halasi-kecskeméti nagy cégek megbízottai vásárolnak, másrészt a helybeli kiskereskedők, akik továbbadják az árut nagykereskedőknek. A soltvadkerti föltünően szálas, jóállású fajta, csenevész nyomorékot alig lehet látni közöttük. A nők német és szlovák viseletben járnak, a férfiak magyaros feketében.

A helybeli vezetők dicsérik a szociális harmóniát és kiegyenlítetttséget. Munkáskérdés nincs — mondják —, a nemzetiségi kérdés is megoldódott: mindenki magyar lett, s a termelési kultúra mintaszerű. Ha így volna, csudaképpen kellene mutogatni Soltvadkertet és tanulmányutakat kellene vezetni az ország minden részéről e módszer elsajátítására. Azonban nincs egészen így. A munkáskérdés olyanféle »megoldást« nyert, mint Kecskeméten: a jó birtokpolitika — mely itt nem volt ugyan öntudatos — és a belterjes termelés alkalmat adott arra, hogy az erőteljesebb egyéniségek kiemelkedjenek, a többinek pedig elegendő munkaalkalom kínálkozik a szőlőben, gyümölcsösben és a szállításoknál. A nemzetiségi kérdés sem vétetett le a napirendről, csak ma nyugalmas a légkör és az a tendencia, hogy símán magyarrá lesznek. Ahogy termelésükkel és életszintjükkel polgári nivóra emelkednek, abban az ütemben válnak magyarokká. A földet és az értékesítési lehetőségeket ez a társadalom adta nekik és méginkább ez a társadalom adja a fölemelkedés további eszközeit is. (A halasi gimnázium legjobb diákjai a Soltvadkertről bejáró német és szlovák ivadékok.)

Annai bizonyos, hogy a nemzetiségi kérdés a legkedvezőbb formák között közeledik a megoldás felé, de hogy ez be is következzen, ahhoz nem kevesebb kell, mint az, hogy a megindult polgárosodás mind a gazdasági, mind a társadalmi élet terén fölfusson arra a nívóra, amely a termelés lehetőségeihez és a föltámadt igényekhez képest egyáltalán elérhető.

A termelési kultúra ma még nem mintaszerű, legfeljebb sok tökéletlenebb vidékhez mérve az. Mindamellet meg kell állapítani, hogy Soltvadkert rövid idő alatt igen szép szőlő- és gyümölcs-kultúrát teremtett. Ez a példás teljesítmény a polgári szőlőbirtokosok s a zsellér és törpebirtokos kisparaszság nevéhez fűződik. Az alapvetők Frohner és Krémer voltak; mindketten minden előzmények nélkül és minden biztatás híján rendezték be nagyszerű telepeiket és ezekben tanulta meg a kisparaszság a modern művelési eljárások titkát és innen vitte szét a határba. A már kivívott eredmények alapján sok tisztviselő, katonatiszt próbálkozott a telepítéssel, azonban nem mindig járt sikerrel a kísérlet. Azt mondja a köznép Soltvadkerten, hogy »a homokon az úr tönkre megy«. Így is történt minden esetben, amikor messziről jött munkásokkal próbálkoztak, de nem maradt el a siker azokon a telepeken, amelyekre ráköltözött az »úr« és napi gondozással vigyázott a növekvő csemetékre. Ma az a helyzet, hogy a legszebb gyümölcsöket urak produkálják, a jóátlagú tömeget viszont a kisparaszság. Nagyon hasonlít a soltvadkerti kertek állapota a kecskemétiééhez. Itt is mindenkinek van szölleje és kertje és mindenki kolléga a gyümölcs vagy szőlő ügyében-bajában. És ez jó módszer egymás megbecsülésének a megtanulására. Legalább is Kecskeméten és Soltvadkerten az.

A községi előljáróság a közigazgatási tájékoztatólap megfelelő rovatába a község kívánságai, illetve közfeladataiképpen a következőket írta: »szükségesek lennének tanyai iskolák, belvízvezetés, közbúgóhid, kultúrház és kíváncsatos lenne a hősök emlékművének a fölállítása«. A kívánságok még jobban jellemzik a község életét, mint a valóságok, s eszerint Soltvadkertnek igen előrehaladott kívánságai vannak, jeléül annak, hogy a többiek már teljesültek. Hogy hősi emlékművet szeretne, ezzel nyilván a magyarságában sem akar elmaradni más községek mögött. Így gondolják további fejlődésüket a faluvezetők s mit kívánnak a vezetettek? Ha a

munkást kértem : »kicsit több bért és egy kis földcskét«, a törpe birtokos : »egy kicsit több földet és jó árat a gyümölcseimnek«, s a gazda »kevesebb adót és több becsületet a népnek«. — Ki teljesíti ezeket a kívánságokat?...

Izsák jövevény népe magyar volt már a letelepedés idején is. Üggyel-bajjal fejlődő paraszttársadalma a mult század második felétől kezdve közönséges szőlőfajtát termelt a »hegyekben« paraszti módra. Kevesen tudnak Izsáknak arról a nevezetességéről, hogy van egy szőlőfajtája, a »sárfehér«, amely az utóbbi évek folyamán karriert csinált a német piacon. Szóval egy új magyar kerti »művet szerzett« Izsák. Ennek a műnek és a szerzőjének a története igen jellemző Izsákra és a magyar karrierekre. Nem a nagyobb igényű polgáriasodó társadalom kezdett magasabb nivójú termelésbe, hanem a közönséges falusi szőlőkultúra alakított egy tájfajtát, amelyet közönségesen »izsáki sárfehér«-nek neveznek. Meglehetősen savanyú szőlő ez, de a bora jó. Valamelyik kereskedőnek az az eszméje támadt, hogy kísérletet tesz vele a német piacon s a kísérlet bevált : szívesen megvették a Sárfehért. A siker nyomában terjedt el, hogy a Sárfehér elsőrendű exportszőlő, amely föl fogja lendíteni a magyar szőlőkivitelt. Így szerzett márkás exportterményt Izsák. De a hír és a szerzemény ebben az esetben egyike a könnyen tenyésző magyar illúzióknak. A Sárfehér nagyon is lebecsült szőlő odakinn, tömegcikk, melyet a »márkás gyümölcs« árának feliért vesznek meg, erre jövőt építeni nem lehet. Izsák sem építhetett jövőt rá, csak paraszti multja produkálta ezt a parlagi szőlőfajt s örült a hírnek, amelyet mások ráköltöttek.

Izsák olyan paraszti társadalom rétségek, szőlőhegyek és aránylag kevés szántóföld ölelésében, amilyen kevés van a Kiskunság jövevények által emelt falvai között. Termelése és életnivója a hagyományok törvényeihez igazodik és nem ismer magasabb törekvést, mint a paraszti keretek jó betöltését. Ahhoz kicsiny és erőtlen, hogy maga teremthetett volna tűzhelyet az előrehaladás és fölemelkedés számára, ahhoz pedig messze esik Kecskeméttől, hogy annak a tűzénél melegedhetne.

A jövevények falvai újabb színt hoztak a Kiskunság pusztáira s ma már ez a szín virít jobban. A fölvidéki és tiszamenti magyar elemekből, szlovákokból, németekből egybekovácsolódó »újmagyar-ság« energikus és teljesítőképes fajtának mutatkozik. Az ősi kun

helyek azonban megállottak a fejlődésben, aminek legfőbb oka az ethnikai és társadalmi elzárkózás.

FALVAK A PUSZTÁBAN

Bugac a hírmondója annak a nagy pusztaságnak, amely a múlt század közepéig tátongott megszállatlanul a Kecskemét—Fülöpszállás—Kiskőrös—Soltvadkert—Kiskunmajsa—Félegyháza közötti térségen. Ez a vármegyényi nagyságú terület hosszú időn keresztül olyan volt, mint ma Bugac és még ma sem hasonlított a megállapodottabb településű vidékekhez. Orgovány, Páhi, Soltszentimre, Csengőd, Akasztó, Bócsa, Prónayfalva, Jakabszállás és Szank községek területnek el ezen a vidéken, de akár térképet néz az ember, akár a tájon barangol, falut alig talál. Mezők, tavak, ligetek, nádtetejű kis tanyaépületek, egy-egy torony kis bokor házzal, aztán újra ingoványok, erdők, itt-ott szőlők, egyszóval pusztaság ez ma is még és a falvak, amik ráépültek, furcsa kis szállások. Falvak a pusztában.

Megtalálható e falvak között az összes elemi telepforma, ahogy valaha a népvándorlás korában települtek a mai népek ősei. Néhányuk szabályszerű kistalu, amilyen kevés van az Alföldön. Ilyenek: Páhi, Soltszentimre, Akasztó és Csengőd. Aztán eszmei községek kis falumaggal mint Szank, a többiek pedig minden falusi mag nélkül: Prónayfalva, Bócsa, Orgovány és Jakabszállás. A pusztaság más része olyan »tanyavilág«, amely közigazgatásilag hozzátartozik ugyan vagy Félegyházához, vagy Majshoz, vagy egyéb szomszédos községhez, de valójában része a pusztának, önálló életet élő »tanya«, puszta vagy egyéb lakott helye.

Legegyszerűbb és legjavíthatóbb a sorsa ez utóbbiaknak és csatlakoznak hozzájuk azok a »tanya-községek«, amelyek valamely város vonzásterületébe esnek. Ezeknek a »tanyák«-nak a története egészen más, mint a valódi tanyáké. Nem egy-egy nagyobb közület bocsátotta ki őket magából — el nem engedve magát — ideiglenes szálláshelyül, hanem a parcellázás alá bocsátott pusztákra özönlő, távoli községek: Szeged, Kistelek, Kiskunmajsa, Csongrád, Kiskőrös jobb hazát remélő zsellérei, akik pénzzé tették mindenüket s örökre elhagyták szülőházjukat, hogy új

otthont építsenek maguknak a félig-meddig megszerzett parcellán. Nem kísérte ezeket az embereket útjukon sem közigazgatási, sem gazdaságpolitikai gondozás, sem az ősi kun-magyar települési elv : szállásokat emelni a termőföldön és dolog végeztével visszahúzódni a községbe — egyedül megúnt szegénységük és a jobb haza reménye mutatta útjukat. Egy példa — nem is a legmostohább sorsú — világot vet erre az egész települési folyamatra. Kömpöc ma Kiskunmajsa tartozéka, mintegy tanyaközpontja, azelőtt pedig csatolt puszta volt az egri káptalan birtokában. A káptalan apró bérletekre parcellázta a 6000 holdnyi birtok nagyrésztét és a bérlőkkel — tiszamenti jövevények — meglehetősen emberséges szerződést kötött. 260 bérleti telket jegyeztek a leteleplők s eképpen mintegy 600 lakossal létre jött Kömpöc, mely külsőleg már akkor is szabályszerű falu volt. A kis bértelekből és a káptalani birtok munkaalkalmaiból élt a falu és úgy élt, hogy ma sóhajtozzák vissza azt az időt. Le sem járt azonban a bérlet, amikor a káptalan »átérezvén hazafias kötelességét« eladta a birtokot Kiskunmajsának. A község földhöz akarván juttatni Kömpöc lakóit, nem rossz szándékkal és nem lehetetlennek látszó föltételekkel a bérlőknek részletfizetésre eladta a bérelt parcellákat. A vételár 10 q rozs volt kis holdankint 32 P-s búzáár mellett. A búza, illetve a rozs árának lezuhanása után mind nehezebb lett a részletek törlesztése és hamarosan lehetetlenné is vált. Közben a kamat és a nem fizetett részletek miatt való kártalanítás annyira nőtt, hogy teljesen agyonnyomta a kis falucska életét. Rengeteg pör keletkezett s beszélnek, hogy csak egy ügyvéd keresett 300.000 pengőt a 600 telkű kis községen. Mindezek tetejébe óriási adó terheli a falut (16 kishold után 120 P-t fizet az egyik). Tele vannak panasszal : »minden életünket, jószágunkat beleadtuk, csak hogy egy kis hajlékunk legyen« s mégis »a község rettentő rosszul cselekszik velünk«. Igazgatásilag a községhez tartoznak, de teljes elhagyatottságban élnek és tengernyi teher nyomja őket. S a mindennapos foglalkozás, árverés csak növeli az elkeseredést. Pedig értelmes és szapora fajta nép. Mindenütt sok a gyerek, eleven szemű, virgonc apróságok s nincs alkalom az erejük gyümölcsöztetésére. Kietlen a földjük, csak rozs és krumpli terem benne. Sínylődő kis közösség ez, amelyben rengeteg energia lappang s egyszerűen tér kellene nekik csak, hogy virágozzanak. Okos és nem szűkmarku földhöz juttatás.

Ahol igazi tanyákkal vegyest keletkeztek ilyen falvak, ott aránylag kisebb a baj. Állandó a várossal való közlekedés, vagy az egyik szomszéd megy be, vagy a másik, a város is gondoskodik iskoláról, passzusírásról és olykor orvosi látogatásokat tartat. Ahol tekintélyes városi gazdák tanyái állanak, ott a kivezető utak is hamarabb kiépülnek, mint a senkinek nem fájó prónayfalvi vagy bócsai vonalak; ilyen helyen jobbak az utak, maguk a földjükhöz ragadt szegény telepesek is be tudnak menni a városba. Ilyen aránylag »kedvező« fekvése van Jakabszállásnak és Szanknak. Jakabszállás egy része Majsához tartozik, másik része Félégyházához, harmadik része önálló. A valóságban a társadalmi-gazdasági összefüggések szálán Majsához egyáltalán nem tartozik semmi belőle — 40 km a távolság köztük —, ellenben Félégyházához húz a majsai rész is és Kecskeméthez az önálló terület. A Félégyházához vonzódó területen félegyházaiaknak van tanyájuk, jó út vezet be oda, a félegyházai tanyai kézbesítő jár keresztül a majsai területen is, ez a vidék tehát nincs az istenháta mögé rejtve; Félégyháza okos tanyapolitikája rajtuk is segíthet. Hasonló a helyzet a Kecskeméthez húzó önálló jakabszállási részen. A bugaci vasút középen szeli ketté a »község« területét (ez a vasút a legolcsóbb az összes alföldi tanyai vasutak között) s nagyon sok kecskeméti birtokosnak van földje itt. Kecskemét még a távolabb eső Bugacot és Monostort is be tudja kapcsolni a vérkeringésébe, annak sincs semmi akadálya, hogy ezt a vidéket is bekapcsolja. És valóban ma is Kecskemétnek a világossága fénylik ide is nagymessziről.

Reménységes a sorsa Szanknak is. Maga kicsiny falucska ugyan, de »tanyáival« együtt olyan közel esik Majsához, hogy az odaváló bejárás nem ütközik leküzdhetetlen akadályokba. Természetesen a bekapcsolódás itt is, miként a többi bekapcsolható helyeknél, a tehetősebb gazdák számára jelent többet. Akinek jó fogata van és időt is tud magának szakítani, akinek van pénz vasútra, autóbuszra, az nem érzi magát kivetettnak és könnyen mozdulhat a város felé. Az elesett törpe birtokosok számára — 20 hold homokon még gyakran nyomorog a »gazda« — az összekapcsolódás igen sovány vigasz. Ezeknek a sorsát elsősorban a gazdaságpolitika fordíthatja meg s csak azután a tanyapolitika.

Az igazi és könnyen dűlőre nem vihető sorsú pusztai »falvak« a tanyaközségek. Valójában se nem községek, se nem tanyák

ezek, hanem késői és kényszeredett hazai példái a nyugati szór-
ványtelepülési elvnek. Észak-Hollandia, Skandinávia, Kelet- és
Dél-Németország és Svájc földművelő falvai így települtek :
kiki a maga telkén építette föl örökös hajlékát s a könnyebb
közlekedés végett lehetőleg út, folyó, csatorna, vagy lejtő
mentén. Valóságos paraszt kastélyok épültek így és az idé-
zett országok legősibb parasztcsaládjai ilyen »Einzelhofokban«
laknak. Fejlődésük titka elsősorban az, hogy szétszórtságuk
ellenére nem estek túlságosan mesze sem egymástól, sem saját
központjuktól, sem a városuktól ; másfelől pedig társadalmuk
korai és magasfokú polgárosodása jó közlekedési eszközökhöz és
legfőképpen terményeik ellenében méltó ellenszolgáltatáshoz jut-
tatta őket. Ezek soha nem voltak nyomorult pusztai kivetettek.
A mi »szórványközségeink« mindennek az ellenkezőjét kapták.
Ma is távol esnek minden civilizált helyhez és ezt a távolságot az
elért eredménnyel arányban nem álló áldozatokkal lehetne csak
áthidalni. Kínlódás és nyomoruság az élete ezeknek a pusztai
embereknek. Mindaz a baj és panasz, amit általában a tanyákkal
szemben felhoznak, igazában ezekre a tanyaiaknál sokkal kive-
tettebb pusztaiakra vonatkozik. Itt nincs bába és orvos közel,
ha kell, itt nem mehetnek templomba az emberek, még ha akarnak
sem, itt a gyerekek félnapig kell menni az iskoláig s itt kell a
tanyainak passzusírásért egész napot eltöltenie. Ezeken a helye-
ken akkora a hiány, hogy egyszerű közigazgatási községezés
mit sem segít. Ázsiai állapotukból csak gazdasági-társadalmi
községezés emelhetné ki őket. Utak, közlekedési eszközök, amik
a központjukkal és a városukkal összekössék, de az utak nyomán
komoly termelési kultúrának és értékesítési lehetőségnek is kell
jönnie, amely megadja gazdasági feltételeit az emelkedésnek. Mert
alkalmas ez a telepforma a legbelterjesebb agrikultúrára, csak a
kellő lehetőségek hiányzanak hozzá. A társadalmi községezés
azt is megköveteli, hogy e pusztai helyeken elsősorban olyan birtok-
kategóriák fejleszteni, amelyek képesek is az önállóságra. Falu-
ban lehet törpebirtok, de a homokpusztán nem. Pedig a parcellá-
zások folytán és a vállalkozók erőtlensége miatt legtöbb a beruhá-
zatlan kisgazdaság, Bócsán csak úgy, mint Prónayfalván és
másutt is.

A három jellegzetes »pusztai faluból« Kiskőröshöz húz kettő :

Bócsa és Prónayfalva. Mindkettőnek a népessége részben Kiskőrösről származik s éppoly szorgalmas és éppoly erőtlén. A harmadik Orgovány, valamivel erősebb a másik kettőnél, a népe egyfelől Izsákkal, másfelől Félegyházával közlekedhet. Bugac nyugati határszélén Bócsa és Orgovány határában vannak olyan részek, ahonnan 15—20 km-re van a legközelebbi köves út és 30—40 km-re a legközelebbi vasút. Ezeken a helyeken faekével szántanak még, s a gyerekek az ágy alá bujnak, ha idegen vetődik a tanyára, mert olyat még nem láttak.

A nagy pusztá kis falvai épp olyan bús szigetei a tavas, bokros mezőségeknek, mint a szórványhelyek, de ahogy az összebujt nyáj több védelmet talál a viharok elől, mint a szétszóródott, úgy ezek is több védelmet találnak egymásban, mint ahol nincs semilyen közösség.

Akasztó igazi falu. A kigyós ér nagy hajlatának a partján épült s a Vörös mocsár szikes agyagja veszi körül. Kuriális hely volt, a kegyúri jog ma is fennáll s a nép ma is éppoly jobbágyi alázattal éli parasztleletét, mint azelőtt. Csángóivadékoknak mondják őket s a kiskőrösi járásban nincs több ilyen dolgos, ilyen szapora fajta. Innen kerülnek ki a legjobb katonák és legjobban tudnak szolgálni civil életükben is. A legfőbb vezetőjük a pap, meg is kívánják tőle az istenes életben való példamutatást. Ők maguk is mérhetetlenül vallásosak és jámbor szörnyűlködéssel nézik az istentelen fiülöpszállásiakat. Ma is ugyanolyan számban születnek a gyerekeik, mint a múlt században. Szegények. A földjük szikes és rosszul terem, de nem is ismernek más művelési ágat, mint a szántást-vetést és a rétek kaszálását. Ezenkívül a szomszéd egyházi birtokra járnak napszámba és részesmunkára. Akasztó még egységes paraszttársadalom, amilyet nem lehet többet látni a két víz közén. A sok gyerek miatt a 60 holdas apa gyerekei már csak 8—10 holdat jussolnak, tehát visszaesnek más földjére szoruló törpebirtokosnak: nincs is itt gazdai gőg, teljes és állandó a fluktuáció gazdák és zsellérek közt s a rendkívül kiterjedt rokonság sógorság folytán szinte egy család az egész falu. Itt nincs a falun belül társadalmi és munkáskérdés, az egész falu maga egyetlen nagy társadalmi kérdés. Hogy maradhatott meg az ország közepén ilyen teljesen zárt paraszti állapotban ez a falu? Bizonyára hozzájárult elszigetelt helyzete, kuriális multja és a kegyúri jog, de hogy

olyan konokul ragaszkodnak paraszti erkölceikhez, az már fajtatulajdonsága ennek a szapora és jónövésű népnek. Akkora az ellentét Akasztó és a környező falvak közt, hogy a szomszéd-falubeliek azt mondják: »Akasztó háromszáz évvel később vész el a világ végén, mint a többi népek«.

Csengőd és Páhi éppoly kislevek, mint Akasztó, ők azonban már kimozdultak paraszti egyensúlyukból. Mindkettőben erős a kiskőrösi eredetű szlovák elem. Csengőd társadalmi alkata erőteljesebb, szőlőkultúrája és a bora híresebb. Zsidó egy sincs a faluban, a parasztságból kerül iparos is, kereskedő is, s a foglalkozásbeli eltérés után is megtartja az atyafiságot a többiekkel. Gazdák és zsellérek közt sincs áthidalhatatlan szakadék, a Gazdakörnek számos munkástagja van és sógorság, komaság, barátság a birtokkategóriák határán keresztül is egybefűzi az embereket. Szeretnek politizálni, a falu vezetői azonban kívül esnek a falu szolidáris közösségén. Sem szociálizmust, sem nemzeti szociálizmust nem ismernek, de népi frontjuk igen erős. Csengőd jó szaporodási arányszámú, erőteljesen polgárosodó kis köztársaság.

Páhin erősebb a szlovák elem. A község minden tekintetben gyöngébb és színtelenebb. Társadalmának egyetlen karaktere közös Csengőddel: a zsellérség itt sem szakadt el teljesen a gazdák rétegétől. A zsellérség fölemelkedését biztosították a parcellázások és a szőlőkultúra, a gazdák viszont nem olyan független és könnyen élő egzisztenciák, mint a kunok vagy a mezővárosiak. Itt nehezebb az élet, jobban összehozza az embereket.

Soltszentimre társadalma túlfejlődött apró szomszédjain: ismeri a csoportok ellentétét és heves összütközéseket produkál, nyilván mert színmagyar népesség lakja. Gazdák és zsellérek, reformátusok és katolikusok, parasztek és faluvezetők kibékíthetetlen és nem lankadó harcot folytatnak egymás ellen. Nincs olyan mozzanata a község életének, amelyben ki ne alakulnának a szembenálló frontok. Harcos és nyugtalan kis közösség, nyilván ezért marad el termelési kultúrája a szomszédos Csengőd mögött.

A puszta szétazórt és tömör kis falvai változatosak és érdekesek, azonban szemmel láthatóan messze elmaradnak ugyane vidék nagyobb falvai mögött. Még ha ugyanaz a népelem lakja is a kis és nagy falut, a nagyobb akkor is sokkal jobban gyarapszik. Ahhoz, hogy egy területileg együttélő közösség egészségesen funkcionál-

jon, alighanem szükséges egy bizonyos nagyság minden körülmények között, de ilyen mostoha tájon, mint a kiskunsági puszták, bizonyosan szükséges. Itt látszik meg igazán, hogy annál többet ér az egyesnek az ereje, minél nagyobb közösség reagál rá. Magára-hagyatott kiskun gazdaságok, apró falvak betokosodó társadalma sohasem elég ahhoz, hogy a termelési módszert, a közlekedést és a mindennapi élethez szükséges közszolgáltatásokat kifejlessze. Ezekhez a nagyobb teljesítményekhez nagyobb, levegősebb közösségek szükségesek. Ahogy a pusztai szórványközségeknek társadalmi községestítésre van szükségük: egybefűzni a családokat, gazdaságukat és együttesen bekapcsolni egy város áramkörébe, — úgy a tömör kis egységeknek is szükségük van a nagyobbak sugárzására. Magukban külön-külön zsákutcákba futnak: az egyik megmarad ma már nem is dicsérhető paraszt-állapotában, a másik meddő ellentétekbe merevül. Más segítsége nincs ezeknek a pusztai falvaknak, mint mielőbb bekapcsolni őket a nagyobb egységek áramkörébe. Bugac a »legsötétebb pusztá« mind közt, mégis egészen más az élete, mint a többinek, mert a város keze ér el hozzá. Ezeket a pusztákat meg kell még hódítani.

KISKUNGAZDÁK

A parasztság kiemelkedése paraszti állapotának termelési hagyományaiból, társadalmi konvencióiból és természeti társadalomszemléletéből, a nagyjában egyidejű jogi emancipálás mellett oly sok és változatos tényezőkön fordul meg, hogy minden szabályszerűség kiolvasása szinte lehetetlennek látszik. Még ha el is tekintünk ez alkalommal a zsellérparasztság gazdává emelkedésének, közvetlen elproletárosodásának vagy kispolgárosodásának nem kevésbé szövevényes kérdésétől és csak a gazdákra szorítjuk szemléletünket, akkor is olyan végtelenül gazdag színképet tár föl az alföldi magyar társadalom, hogy minden eleve elképzelt csoporttípus kicsúszik az osztályozó kezéből. Ha középesetnek vesszük a mezővárosok gazdáit, akik gyorsütemű fejlődés után belterjesen termelő és türelmetlenül polgárosodó földművelők lettek, akkor a kiskunsági gazdákat részint innen, részint túl fogjuk találni ezen a stádiumon. A pusztai gazda, aki a kun puszták szórvány- vagy

tömör kis falvaiban kínlódik a homokkal, faekével szánt, paraszti módon műveli »kutyaszőllejét«, várost keveset lát életében s úgy él, mint másutt a cseléd, az ilyen nemhogy a polgári igényektől, de a gazda-öntudattól is nagyon messze jár. A gyarapodó jövevényfalvak gazdái pedig úgy látszik nem is fogják megérni a föltámadt igények és tehetetlen valóságok feszültségének válságos pillanatát. Gyorsabb iramban jutottak el gazdai létük állomásához még a mezővárosiaknál is, azonban nincsenek oly közel hozzájuk a polgárosodás mintaképei, hogy az előrehaladás és végcél feszültsége föltámadjon közöttük. Úgy látszik, hogy a soltvadkert, keceli, kiskőrösi újmagyarok nyugati módon vetkezik le paraszt multjukat: símán, türelemmel — nem is kell sokat várniok — s paraszti hagyományaikkal való szembefordulás nélkül. Az ősi kungazdák viszont nagyon is régóta cihelődnek és nagyon is kevésre haladtak; náluk már akut a válság, ami a mezővárosiaknál még-energiaforrás. Ők már stagnálnak. Paraszti állapotuk már a közép-korban is megkülönböztetett volt; ámde termelésük és társadalmuk atmoszférája nem olyan, hogy azóta már túlfejlődtek volna »kiváltságos paraszti« nívójukon s fönntartás nélküli polgárokká lehettek volna. Civisparaszti gögjük és nyugalomuk sáncából nézik a küzködő többieket. A történeti előzmények sokféleségén kívül okkal gyanakodhat az ember etnikai tényezőkre. Ha a kunok helyzetében egy német-magyar népelegy vagy éppen tiszta németiség élt volna, mára bizonyosan már utolsó ölig megmunkált viruló földjeik lennének, okszerű gazdálkodást folytatnának, szövetkezetekbe tömörülnének egy polgárosult társadalom keretei között és fiaik az összes magyar főiskolákat népesítenék be. S ahhoz is, hogy Kiskőrösön vagy Soltvadkertben viszonylagos társadalmi harmónia és síma előrehaladás következzen be, ez az elegy és kiskunmentes népállomány kellett; a kunok szállásai hasonló környezetben széthasadt társadalmat és stagnálást mutatnak. Ha csak e két módosító tényezőt vesszük is számításba: a történeti előzményeket és az etnikumot s elhagyjuk a természeti adottságokat, a vezetőket, a forgalmi lehetőségeket stb., — akkor is végtelenül változatos és tanulságos a Kiskunság társadalma ebből a szempontból.

Teljesen reménytelen az itt való helyzet statisztikai fölmérése a rendelkezésre álló egyszerű birtokkategóriákkal. Az 50 holdas

gazda éppúgy jelenthet zselléréletű kínlódót, ha Kisbóccán van, mint ötszobás lakású birtokospolgárt, ha soltvadkert gyümölcsös az 50 hold. A Kiskunságban önálló kereső 1—100 holdas birtokos van 8000, ugyanitt kereső zsellér egy holdon aluli birtokkal, házzal vagy anélkül 27.000. Föltűnő a zsellérek nagy száma, tudnunk kell azonban, hogy ezek közül aránylag soknak van egy holdig terjedő kertecskéje. A nyolcezer kiskunsági gazda, hogy mégis típusokról beszéljünk, legalább is háromféle: külön osztály az ősi kungazdáké, külön a gyarapodó jövevényfalvak nyugatias gazdája és mindkettőtől igen messze esik a homokon vergődő pusztai kigazda. (Ez utóbbiakkal hasonló sorsban él az összes mezővárosok és falvak tanyalakó törpebirtokossága.)

A kun gazdák ma sem törtek hozzá a szántóföldhöz és a kerthez s maguk is dicsekszenek ezzel. Szeretik a módot és a rangos életet. A többi mezővárosok paraszti törekvéseinek egységesíteni és egyformán polgárosodni kívánó tendenciájával szemben szeretik a törzsi és rendi elhatárolásokat. Számontartják az ősi kun helyeket és a familiáknak ebbeli tisztaságát, s a fölöttük álló úri státus elismerése mellett a maguk paraszt-úri mivoltát is szigorúan számontartják mindenféle jövevénnyel és bizonytalan polgári elemmel szemben. Egy világ választja el őket a községükbeli zsellérektől s nem is akarják, hogy az övék ugyanígy el ne választassék az urakétól. A kun helyeken egy tűrhető és kiváltságokkal járó mult emléke él tovább. Az az életforma felelt meg legjobban a törzsök gazdáknak, amikor falkáik a pusztákon legeltek cselédjeik őrzete mellett, maguk pedig a városbeli házban élvezték a kiskun privilégiumokat. Volt alattuk egy nemtelen szolgaréteg, amellyel semmi szolidaritást nem kellett érezni és nyugodtan lehetett úrnak lenni fölöttük; a maguk feje fölött pedig élt néhány úri familia, akik a vezetés felelősségét viselték s ennek fejében elismerték őket. Noha a gyökerében megváltozott termelési módszer kihúzta már a gyékényt az ilyen élet alól, a Kiskunságban még nem pusztult el. A kun gazda a tanyáját, ha csak teheti, bérbe adja vagy cselédek fogad reá s maga benn a városban «urizál». Sem a jövevények, sem a polgári elemek, akik közöttük élnek, nem szeretik őket, ők viszont nem ezeket, egymással azonban atyafiságban és szolidaritásban élnek. A példaszó azt mondja: «kiskun kényes, nagykun fényes, jász vagy számár vagy». Valóban kényes fajta.

Derék termetek vannak köztük, pompás úri tartás és egy élő mult a kényes külső alatt. A stagnálás kifejeződik abban is, hogy egykéznek és sokan maradnak gyermektelenül közöttük.

Gyökeresen eltérő világot találunk akár a kun helyek, akár a jövevényfalvak új gazdáinál. Nincs számontartandó multjuk. A soltvadkertiek 1870-ben váltották meg a földjüket, a kunvárosbeli jövevények 1860 körül szereztek száraz redemptiót s még később földet, a kiskőrösiek a 900-as évek nagy parcellázásai során jutottak földhöz, a kiskunokhoz képest tehát »parvenü» népek. Ehhez mérten nem is ismerik a stagnálást. Dolgoznak, törekszenek és gyarapodnak. Életnívójuk már-már eléri a kunokét, gazdaságuk pedig sokban fölülmúlja. Ezek az új gazdák szőlő- és gyümölcstermelők, igen sok közülük érve szerezte vagyonát. Bérelnek és szívesen laknak a tanyán, amíg csak dolgozni tudnak, s birtokos létükre kellően szaporodnak. A kunsági helyek születési arányszámát a zsellérek mellett ez a réteg emeli föl. Energikus, erős és gyarapodó ez a jövevény nép s mindenütt ott áll a kapukban. Hamarosan átveszi a kiskunoktól a még őrzött birtokot és pozíciókat is. Azok süllyednek, ezek emelkednek.

A kiskunsági »puszták népe»: a pusztai önálló. Ide tartoznak a kis- és szórványfalvak kigazdái s a kunszállások örökös tanyalakói és bérlői. Az életük szüntelen harc s az eredmény nincs arányban ezzel a harccal. A földjük legtöbbször silány, ilyenből, ha 50 hold van is, kevés. Erejük a megmunkálásra csekély, hisz ami volt, mind arra fordították, hogy megszerezhessék a kicsiny birtokot vagy bérletet. Ezek a gazdák elevenen példázzák, hogy miként lehet magának a földnek s nem a birtokosának a zsellérje lenni: Kömpöcön 20 holddal, kocsmajoggal, kis szőlővel és hat családdal úgy nyomorog a gazda, hogy szívesen fölcserélné minden mással az életét. Bócsán 80 holdon úgy él, hogy egyetlen pohara van a nyolctagú családnak s a disznót nem meri levágni, mert az ára »kell másra». Az egyik ok, hogy rossz a föld, kietlen rideg homok, s hogy jótermővé legyen, ahhoz javítás, trágya, igaerő kellene; a másik az, hogy erőtlenséggel kezdte mind az életét, annyira minden tőke nélkül, hogy a saját munkája sem hasznosul kellőképpen; s a harmadik, hogy amit nagy ügyel-bajjal mégis megtermel, azt nehezen, rengeteg huzavonával tudja csak értékesíteni, mert messze van a piacoktól s mert sok-

féléből keveset termel. Hiába dolgoz ez a nép, termékenyítő alkalom nélkül semmi sem tud fölvirágozni a munkáskéz nyomán. E pusztai nép sorsa jó példa az olyan földreformra, amely kiszolgáltatja a földnek a fölemelendőt. Igaz, hogy ezeket nem reformterv telepítette ide, hanem a maguk reménysége. Sorsuk egyformán mostoha, bármilyen formák közt élnek.

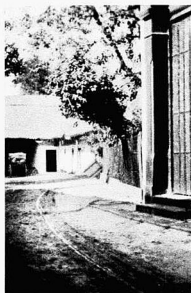
A kiskisfalvakbeli gazdák nem egyenként kínlódnak ugyan a pusztában, hanem kis csoportokban, de ez sem mindig jobb. Az akasztóiakat ez a kis közösség kötötte meg paraszti mozdulatlanságukban és tehetetlenségükben, a szentimreiket pedig ez a kis közösség vitte energiaemésztő harcokba. S a szórványhelyek gazdái enyhítés nélkül példázzák az önálló és maganyomorúságával küszködő parasztot. Van földjük, de nem urai annak, hanem leláncolt szolgálói.

ZSELLÉREK

A Kiskunság 98.000 kereső népességéből 27.000 földművelő zsellér. Ilyen nagy arányszámot csak a tiszamelléki és tiszántúli vármegyék mutatnak. A viszonylag megszállatlan vidék régebben igen sok mezőgazdasági munkást csábított ide a Tiszamellékről, a Kiskunság egyes községei nem tudták meggyökereztetni a maguk zselléreit sem és ma itt hullámszik ez a nagy sereg szegényember az álmos kúnszállásokon, tanyákon és a pusztai falvakban. Ezek a zsellérek legnagyobb részükben jövevények, mert a kiskun községek fajtabeliüket akkor is birtokhoz juttatták, ha azok nem tudtak redemptiót fizetni. Akik ellenben máshonnan sereglettek határaikba, azokat nem részesítették földjeikben. Az elproletárosodás azonban nem jellemző a Kiskúnságra. Inkább a gyarapodó kisegzisztenciák országa ez, semmint a hatalmasodó nagyoké és a növekvőszámú kisemmizetteké. Csak az olyan helyek, mint Akasztó, ahol ezt a nagy természetes szaporulat okozza, vagy Kiskőrös, ahol a kis határ játszik közre, vagy Kömpöc, ahol az erőtlen kiscgazdaréteg nem bír a földdel, ezek mutatnak valamelyes elproletárosodási folyamatot, de e helyek mindegyike — kivéve Akasztót — egyben fölemelkedési lehetőséget is nyújt a zsellérség számára. A statisztika szerint stagnál

Bácsalmási templom

Bácskai gazdandrar

Bácsalmási gazdaházak

Tragacs

Jánosalmi piac

itt a zsellérség száma, a számbeli állandóság azonban egyfelől visszazuyllyedéseket, másfelől fölemelkedéseket takar.

A gazdasági cselédet a köznyelv is így hívja, vagy másképpen konvenciós cselédnek. Egysorsú és egymással közlekedő réteg az urasági majorokban szolgáló és a gazdák tanyáin élő cselédség. Az átlagos évi bér a Kiskunságban egyezően a következő :

- 14—18 q gabona, amelynek egyharmada búza,
- 40 kg. kása vagy bab,
- 20 „ szalonna,
- 30 „ só,
- 1—1.5 hold szabadföld,
- 200—400 öl veteményföld,
- lakás,
- tüzelő,
- marhatartás vagy napi 1 liter tej.
- 5—20 pengő készpénz.

Ezeknek a szolgáltatásoknak az összege 4—500 pengő között mozog s ebből szinte kivétel nélkül ötnél több tagú családnak kell megélni. A legrosszabb bért az egyik csengődi uradalom fizeti: 14 hl. gabona, semmi készpénz és rossz gyeptöréses föld.

A lakás, amit a cselédek kapnak, parasztgazdák tanyáin rendszerint tágasabb önálló kis tanyaépület, uradalmaknál pedig egy cselédlakásrészlet. Legtöbbje önálló konyhával rendelkezik, mindössze egy-két helyen látható még közös konyha. Majorokban, ahol iskola van, az uradalom gondoskodik róla. Csengődön pl. borjúistállót alakíttatott át iskolává s itt tartják az istentiszteleteket is. De általában az iskolaépületek tűrhetők.

A tüzelő szalma vagy rözse, ebben szenvednek legkevesebb szükségét a cselédek, különösen kigazdatanyákon, ahol a gazda távollétében úgyis kipótolhatják, ha keveset engedélyez. Uradalmaknál nem ritkán ez is szükösen van s itt az önhatalmú pótlás is nehezebb.

A szabad föld fölszántva áll a cseléd rendelkezésére és azt vet belé, amit akar. Néhol a gazda veti be kukoricával. A termés betakarítására a gazda igája szolgál, de természetesen nem

a béres termésének a betakarítása az első. A föld kijelölése tekintetében sincsenek elkényeztetve a cselédek. Gyakran kapnak vizállást, gyeptörést vagy sivár homokot.

A tehentartás úgy értendő, hogy a gazda ellátja takarmánnyal a cseléd tehenét, helyesebben a cseléd beállíthat egyet a gazda istállójába és azt fejheti. A cseléd tehené azonban nem kap abrakot, hanem ökörtakarmányon él. Ha tejet kap a cseléd, az kitesz 3—400 litert egy évben, ha tehenet tarthat, rendszerint az se ad sokkal többet.

A baromfitartás vagy feles (ilyenkor a gazda takarmányozza s a cseléd gondozza), vagy szabad (ilyenkor a cseléd gondoskodik az etetésről és rendelkezik a baromfiállománnyal), ez a szokásos az uradalmaknál. A sertéstartás nem rendszer, mégis inkább uradalmaknál szokásos s itt legelőre járhat, kisgazdáknál pedig a tanyaudvaron legeltethetik. A takarmányozás gondja mindenütt a cselédé.

Pénzt nem mindenütt kap a cseléd. A 20 pengőnél nagyobb összeg a legnagyobb ritkaság, de az 5 pengő gyakori. Gabonából, csirkéből pénzel olyképpen, hogy azt a gazda a magáéval együtt eladja, az apróbb termékeket pedig az asszony viszi be a hátán vagy karján a piacra.

A sovány járandóságok fejében a cseléd egész munkaereje a gazda szolgálatára áll. Ez úgy értendő, hogy az ígás cseléd az ígájához, a kézimunkás a kézimunkához kora hajnalban fölkel és a sötétség beálltaig dolgozik, de ha fogatos, akkor még azután is. Munkaidő megszabás nincs. A példaszó úgy mondja: »látástól vakulásig«. Etekintetben rémregényeket beszélnek a cselédek. Gyakran már éjjel két órakor veri az ablakot a gazda vagy ispán és még este tízkor el kell látni a jószágot éjszakára. Mindenesetre a jószágnak több nyugalma van, mint a cselédnek. A fogatos-cseléd nem arat, ellenben a behordást ő végzi. Különösen parasztgazdáknál szokásos, hogy a cseléd feleségének is kell bizonyos szolgálatokat végezni minden külön díjazás nélkül. Tarhonyakészítésnél, mosásnál, takarításnál, disznóölésnél segítkezik és kosztot nem is mindenütt kap ilyenkor sem.

Általában az uradalmaknál való szolgálat a békességesebb. Erről mondja a szólás: »inkább a zsidót hiriért, mint a parasztot pénziért«. A parasztgazda maga is a gazdaságban forgolódik és

minden pillanatát szemmel tartja a cselédnek. Általában többet követel tőlük, mint az uradalmi tiszt. Saját kezelésben lévő közép-birtokosok között akad emberséges »néppel érző úr«, aki méltányosan bánik a cselédjével. Parasztagdák közt az ilyen magassabb szempont csak kivételes esetben érvényesül.

A konvenció s cseléd családtagjai külön is vállalhatnak szolgálatot. Uradalmakban azonban rendszerint kikötik, hogy csak az uradalomnál, s ha ott nincs munka, akkor nincs. Parasztagdák nál bárhová mehet a családtag, de leggyakrabban egyhelyütt szolgál a családfővel.

Rövidebb lejáratú állandó szolgálat a hónapos cseléd munkavállalása. 18—20 pengő fizetést kap havonta benntartással, tehát lakással és ellátással. A lakás legtöbbször az istálló, nyáron az ereszalja s csak kivételes esetben a konyha. Szolgálólányok a városban 15—20 pengőt kapnak, tanyán 6—8 pengő fizetésért is vannak.

A kapás, ha konvencióért szegődik, 4—5 hold szőlő megmunkálásáért kapja ugyanazt a konvenciót, mint a fogatos cseléd.

A bánásmód parasztagdák nál is egyre kevesebb helyen pátriárchális, uradalma knál pedig kivétel nélkül katonás. Feltétlen alárendelődés és köteles alázat. A tejfelesszájú »fiatalúr« minden gátlás nélkül letegezi a meglett-ember cselédet és takarékoskodás nélkül parancsol.

Akik benne születtek a cselédségben, azok jobbnak tartják ezt az állapotot a »bizonytalan« napszámosságnál. A cselédelet biztos. A nagyon szűkös kenyér megvan, s akik nem bírják elviselni azt a kockázatot, hogy néha hiányozzék, azok tűnnek és vegetálnak. A csendesebb, erőtlenebb és hajlékonyabb derekú emberek maradnak mindvégig a szolgálatban.

Panasz nélkül azonban a legjámborabbak sincsenek: »Nincs szabadnap« — a jószágot mindig el kell látni. »A bér csak arra jó, hogy az ember éhen ne haljon.« »Munkásemler, ha csak a legolcsóbb cigarettát szívna is, a nadrágját szívna el.« Valamit a legelemibb szükségletekből is el kell hagyni. Ujságpapirba sodorják a legolcsóbb pipadohányt s ha cigarettáznak, szűkösebb a kenyér s ha elegendőt esznek, nem jut a ruhára. Ha beteg, nem hiszi el a gazda és csak végső esetben viszi orvoshoz, ha a gyerek

beteg, legtöbbször talicskán tolja az anyja az orvoshoz, vagy veszni hagyja, ha könnyebb fölfogású.

A napszámos szabad ember. Megszabott munkaideje van, noha ez nyáron olykor 16 órát is kitesz, de van ünnepnapja és nincs állandó fegyelem alatt. A kenyerre azonban nem bőségesebb, mint a cselédké. A napszám 0-80—1-10 pengő, szőlőben, gyümölcsösben kivételesen 2 pengő. Aratásért ma 11-ed részt kapnak, ezen fölül ritkábban konvenciót egy párra heti húsz kg. lisztet és egy kg. húst vagy szalonnát és pálinkát. Kukoricának minden munkáját elvégzik a termés egyharmadáért, magát a törést és betakarítást egytizenhatodáért. Az erőteljesebb és függetlenebb egyének inkább vállalják a kockázatosabb napszámoséletet, de nem állanak el cselédnek. Így megmarad az a lehetőségük, hogy »kiugorhatnak«. Jó termés, felesföld kiemelheti a napszámost zsellérállapotából, de a cselédet az Úristen csak, senki más.

A zsellérség nyugellátása a legtitokzatosabb kérdés. Legkivételesebb eset, amikor az uradalom nyugbért ad, vagy a parasztgazda csősznek, tanyapásztornak holtig megtűri volt cselédjét. Az is kivételes eset, hogy szolgálata alatt gyűjthessen annyit, amennyiből öregségére megélhet. Legtöbbször a városba kerül söprögetni, parkot őrízni vagy kéregetni, vagy a »Dudoli menhelyre« viszi hátralévő napjainak nyomorúságát. A dudoli parcellák kietlen homokföldön vannak a Halas-bácsmegyei határ mentén; egy Ferró D. nevű birtokos parcelláztatta őket egymásfél holdas táblákra. A silány föld olcsó, itt telepszik meg a szegénység egy része. Földbevált putrikban húzódik meg a tehetetlen nép, nagyon kevésnek jut annyira, hogy tűrhető kis házat tudjon emelni. Gyümölcsöt termelnek, de közlekedési lehetőség híján csak háton tudják kis termésüket piacra vinni Jánoshalmára vagy Halasra.

A cselédek teljesen elszórtan élnek, közlekedésük nincs egymással, osztálytudatuk kialakítására nem kerül sor. Már az is baj, ha két béres találkozáskor a dülön az ekével vagy a szekérrel megáll beszélgetni. A városba se mehetnek be, jó ha a legény két-három hétben kap báli kimenőt. Magányos tanyákon vagy szűkös cselédlakásokban küzködnek a gondokkal és elszórt kitörések alakjában nyilatkozik csak meg keservük. A város-

és falulakó napszámosok könnyebben közlekedhetnek egymással, de érdeképviseleteik ezeknek sincsenek. A szocialista pártok az [egész Kiskunságban erőtlén és gyér taglétszámú szervezetek, legföljebb multja van egyik-másiknak. Létesült itt-ott nemzeti szocialista párt, de még ugyanabban az évben feloszlott. A gazdák is, meg a közigazgatási hatóságok is minden gyűlékezésüket azonnal ellenőrzik és ha lehet megakadályozzák.

Az öntudatlanul és nyomorúságosan élő nép azért szaporodik még, noha fenyegető beszédeket hallhat az ember ebben az irányban is: »Valamikor segített a család a munkásemberen, de ma ruha, bolti cikk fölemésztí azt a kis pénzt, végtire nekünk is épp olyan teher a gyermek, mint az uraknak.« »Csak nincs szíve az embernek rongyosan látni.« »Azt hittem én is, hogy majd könnyebbség lesz, oszt csak a gond nagyobb velük.« »Akik hamarabb okosak lettek, előre megmondták pedig« s szegények azt remélték, hogy az ősi erkölcsnek van igaza. Ma már egyre több a konok lázadás a régi törvénnyel szemben és bizony »korlátozódik a gyerekáldás«. Búsan panaszozzák: »Szegényebbnél, ha nincs család, az asszonynak nincs egészsége«. (A Bükkönyösben minden második héten temettek fiatalasszonyt, aki nem akart gyereket.) Az elszánt szegény asszonyoknak nincs pénzük orvosra, »polgárasszonyokhoz« mennek és »vagy megsegíti őket a jó Isten vagy nem«.

Az élet és a halál itt legközelebbek egymáshoz, a maguk vagy gyermekeik életéről úgy beszélnek, mint a megfáradt öregember: »Kinek telik öröme benne!«

HARC A HOMOKKAL

Ha a kecskeméti homok »arany«, úgy a kiskunsági csak »réz«. Zordabb, soványabb és szűkebb. Ez az ősi homokszigete a két folyó közének és innen szabadult föl és terjedt el később a Tisza felé is. Ez a homok keményebb ellenfele a termelőmunkának, mint a könnyű kecskeméti. A segítség azonban itt is ugyanaz: szőlő, gyümölcs, akác és nyárfa.

A kiskunsági kertkultúra kezdetei visszanyúlnak a török-előtti időkre s a török elvonulása után is minden község hatá-

rának megvolt a maga kis szőlőhegye és azokban valamelyes gyümölcstermelés is folyt; általános és piacra való termelés kifejlődése azonban csupán a mult századi telepítések óta. Az úttörők itt a Kiskunságban az úri birtokosok voltak. Soraik közül nevezetesebbek Soltvadkerten és Kiskőrösön Krémer és Frohner, akik a szőlőt honosították meg sikerrel. Halason Szatmári Károly, aki Halas híres gyümölcsét, a Kiefer-körtét hozta be és terjesztette el. Az első magyar gyümölcskiállítás 1872-ben volt Kecskeméten és hamarosan utána 1885-ben a halasi következett. E kiállítások az első mérföldkövei a Duna-Tiszaközi kerti kultúrának s ezeket nagyobbára az úri birtokosokból álló Vármegyei Gazdasági Egyesület és a Vármegyei Gyümölcészeti Egyesület rendezték.

A homokkal való közelharcot a kisparasztság folytatta. A kun gazdáknak nem sok része volt ebben, sovány legelőül ismerték meg a homokot, nem pedig az ember gyötrelméül. Sehol annyi kis szerszámot és munkaalkalmatosságot nem láthat az ember, mint ezen a vidéken. Hegyes kis karók, ásók, széles és keskeny kapák, karaszolók és faápoló szerszámok, talicskák, targoncák és húzós kis kocsik mind a közelharc fegyverei, melyeket kisemberek használnak a nagy elemmel szemben. A harc eredményéről az alkothat fogalmat, aki csak akár húsz évvel ezelőtt is látta a Kiskunságot. A vadon ábrázata helyébe egyre inkább a kultúrtáj arculata alakul ki s a sívó homokon a leg szebb kertek virulnak. A harchoz azonban rengeteg munka és kellő erő kell: csak ott tudnak eredményesen küzdeni, ahol út, piac és város van közel, másutt még meghódításra vár a homok.

A jubiláló Kiskunhalas homoki gyűlést tartott s kiállításon mutatta be a homok meghódításának jelen állását. Rendkívül tanulságos ábrák szemléltették a homoki gazdálkodás hibáit és helyes módszereit. Nagyon szép volt a homok termésének a bemutatása, azonban a gyűlés maga minden volt, csak győzelmi jelentés nem, sem újabb támadásnak az előkészítése. Nem a küzdelem harcosai számoltak be, hanem a Földművelésügyi Minisztérium és Mezőgazdasági Kamara méltatták az örvendetes statisztikákat. Amilyen ragyogó eredményeket mutattak föl a maguk feje után igazodó kistermelők és amilyen szép teljesítményeket értek el a homoki kistermelés első hősei, azt várta volna az ember, hogy itt is hősök számolnak be harcaikról és újabb

rohamra lelkesítik a többieket. Az agro-pontinói munkálatokra gondolt — hiszen a homokpuszta is éppoly vad terület — s mindezek helyett bürokratikus topogást és közhelyek hangoztatását kapta, de semmi reményt aziránt, hogy a homokkal való harc újabb meglepő győzelmekkel fog járni. Mintha kivesztek volna a példamutatók s a jövőben méginkább magukra maradnak az elsővonalbeli közkatonák. Pedig elsőrendűen berendezett intézeteink vannak, amelyek foglalkozhatnának és foglalkoznak is a homoki termelés gondjaival, de sehol nem mutatkozik magával ragadó szervező erő, amely a kutatás eredményeit a harc szolgálatába tudná állítani. Csak elszánt önkéntesek vannak, akik Pirtón vagy Soltvadkerten oázist csinálnak, de a front vonala minduntalan megszakad. Ott halad előre a homoki agrikultúra jobban, ahol több az önkéntes: Kecskeméten, Soltvadkerten és Halas némely részén.

Meglepi a szemlélőt, hogy a virágzó szőlőskertek mellett csenevész a ló- és marhaállomány. Igen sok még a fehér magyar-marha és semmi komolyabb nemesítő munka nem igyekszik »korszerűvé« tenni ezt a fajtát, a nyugati marhák pedig korcsok itt. Néhány nagygazdaságnak van szép tenyészete, az állomány többi része nem éri el a dunántúli vagy akár a tiszántúli nívót sem. A lovak pedig szinte kivétel nélkül satnyák és még az ősi »homokmászó« mokány lovakhoz sem hasonlók, amilyet a kecskeméti múzeum őriz az avar időkből. Egyedül a baromfitenyésztés virágzó. A homokon kiválóan fejlődik csirke, pulyka s ezt a lehetőséget a lakosság legalább úgy kihasználja, mint a szőlő- és gyümölcstermelés alkalmait.

Furcsa hadszíntér képét nyújtja a Kiskunság mezőgazdasága: kietlen pusztaság az egyik oldalon, elszánt hódító törekvések a másik oldalon. Igen sok ponton nagyszerű előretörést tett a kultúrmunka, de ezek a hódítások csak egy-egy sziget a tengerben, nincs folytatásuk, összeköttetésük, külön-külön harci virtus teremtetten meg őket. Nincs átfogó haditerv, nincs egységesen irányító szellem és szervezet, s ezek híján sokáig tenyészik még a »bús árvalányhaj a királydinnyés homokban«.

Mivel a harcot nem emberek folytatják külön-külön, hanem a társadalom — még akkor is, ha hiányzik az összeműködő föllépés —, a harcmodor, a társadalmat jellemzi s a mezőgazdasági-

taktikai követelmények egyben társadalompolitikai követelmények is. A Kiskunság inkább gazdag és széteső változata a társadalmi csoportoknak, semmint tömör egysége, itt tehát első társadalompolitikai követelmény az összeköttetések kiépítése: a technikai és szellemi kötőanyag beiktatása. Maga az itt élő társadalom sokkal kevésbé erőteljesen követeli ezt, mint a Három Város, de tudat alatt ez is nagyon kívánja.

Ez lenne pedig az igazi mozgosítás a homokkal való háborúhoz.

HALASI CSIPKEHÁZ ÉS TÁRSAI

A Kiskunság nem népművészeti lelőhely. Jövevénynépe kevert, sokféle származású, fiatal még mai lakóhelyén s a termelés gondjai foglalkoztatják inkább, mintsem a díszítés vagy egyéb művészkedés. Az őslakó kunok pedig nem dolgos paraszti közösség már — ilyen nem is volt —, hanem félig polgári és félig úri gazdaréteg, amelynek az asszonyai foglalkoznak csak ilyesmivel, de már nem a paraszti közösségek ősi törvényei, hanem a divat kívánsága szerint. A cifraszűr mellett legszebb műve a kun fantáziának a hímvarrás s ez is csak a nagykunok közt található, itt e kiskun szállások a nyomát sem őrzik ilyesminek.

A halasi jubileum alkalmával népi viseletre volt szükség s ezt úgy kellett erre az alkalomra megkonstruálni. Föltárt kun sírok leletei alapján és naív igyekezetű fantázia után olyan cigányos selymes ruhát terveztek, amelyet valóságok közt élő nép, ha még oly hivalkodó is, sohasem viselhetett.

A kiskunsági «népművészet» legmutatósbabb góca a halasi Csipkeház.

Népiesen színes és boltíves épületben negyvenhat lány varrja a csipkéket. Munkáslányok ezek, akik ebből élnek s naponta 1-30 pengőt kapnak a munkájukért. Fínom, de szemvakító munka ez, amit sok éven át nem is tud folytatni egyik sem. Az üzem rentábilisnak látszik, de csak azon az áron, hogy a csipkeüzem városi támogatásban részesül.

A csipkének semmi köze a népművészethez. Népi motívumok-

kal dolgozó »műipar«, amelyet Dékány Árpád alkotott a müncheni csipkevarrás technikájához hasonló varrásmódszerrel. Ő rajzolta az első mintákat, ezeket csinálják legnagyobbbrészt ma is. Lehetőfinom darabok s mint iparművészeti művek, kiválóan szépek. Szívesen vennék is, ha nem lenne minden képzeletet fölülmúlóan drága: 5 pengőért nagyobbacska bélyeg nagyságút lehet csak kapni.

A Csipkeház egyúttal műhely is és a sok népieskedésnek megvan az az egy előnye, hogy rendes, világos és tiszta munkahelye van a lányoknak. A minden anyagban összehordott »népművészeti termék« azt a látszatot óhajtja kelteni, hogy a halasi csipke is közéjük tartozik, erről azonban szó sincs. Azok kollektív népi művészkedés produktumai, ez pedig egyéni elgondolás. Igaz, hogy az itt látható paraszt darabok is polgári és álmagyar ízlésen szelektált darabok »művészi« utánképzései, de egy üdítő és ízes parasztműve mégis van a Csipkeháznak: a fából faragott gyertyatartó. Valamelyik híres betyár faragta tökéletes művészettel hosszú rabságában. A lakat alá fogott betyár a pusztai szabadság motívuimaiból költött tartóállványt az oly drága világosságot gerjesztő gyertyának. Lófej, patkó és lánc lakatokkal és kulcsokkal minden itt látható cserépedénynél, csipkénél és varrottasnál jobban beszél a kun pusztákról és a szabadságáért epekedő s rabságban sínylődő népi álmáról.

Van a Kiskunságban egy másik álnépművészeti góc is Kiskunfélegyházán. Elterjedt foglalkozás itt a »háziipar«, melyet azonban nem a maguk mulatságára és a maguk szükségletére folytatnak a félegyházi asszonyok és lányok, hanem a munkát kiadó vállalat üzemében. Nem is azt csinálják, amit a fantáziájuk kívánna, hanem amit az üzleti kereslet előír. A munka szervezete az, hogy a népművészeti vállalkozó, aki Szegeden vagy Budapesten székel, továbbítja a megrendelést a »kiadójának«. A kiadó sorjába közvetíti ezt a munkakörébe tartozóknak. A megrendelés előírja, hogy mit kell csinálni: zubbonyt, inget, babát, párnát vagy asztalterítőt. A munka igen széles körben folyik, a kereset azonban nagyon gyöngye. Minden darabnak átalány munkabére van s így megkoresnek a munkásnők naponta 80 fillértől 1-30 pengőig, nagyritkán 1-50 pengőig. Szívesen csinálják még így is a félegyháziak, mert olyankor is folytathatják, amikor más munka nincs.

Ebben a vállalkozásban már semmi szemfényvesztés nincs : »háziipari« munkának hirdeti magát és valóban háziiparszerűen csináltatja paraszttasszonyokkal és lányokkal. Ez a »művészi vállalkozás« rendszerint jó üzlet s ami így előáll, az jó üzleti cikk, de nem a népi művészet remeke. Ha nem vállalkozók javára folya vakulásig dolgozó lányok és asszonyok munkájából, ha ugyanezeknek a munkásnőknek saját vállalkozása lenne, akkor mondhatnánk örvendetes jelenségnek, de valódi népművészet akkor sem lenne.

FEHÉR TAVAK

Az egykori tenger hírmondójaképpen apró fehér tavak vonulata tarkázza a Kiskunok pusztáját. Sós és fakó a vizük, mint a tengereké, a partjukon fehér homokföveny szőnyege fut és nádasok koszorúja övezi szeszélyesen formálódó tükreiket. Egynémelyik csak nádas ingovány : vadászó, pákászó mocsári vadon, másikuk nyaranta keményre szikkadó szíkes lapállyá lesz, de a nagyobb szemek nyáron is pezsgő fehéres vízzel hullámszanak. Ezeket nevezi a nép fehér tavaknak.

A folyótól messzeszakadt nép fürdőül használja ezeket az állandóvízű helyeket. Kezdetleges bódékat állít a partra s esetleg egy-egy zöldvendéglőt, aztán csónakokat hurcol a vízére és strand-életet játszik. Körül nádasok, mezőség, homokpuszta ásítognak és a fürdőző nép szíve mélyén más fürdőhelyekre kívánczik.

Egyik legjobban berendezett fehértói fürdőhely a kiskunhalasi. A tó partján néhány sor fürdőházacska áll és vendéglőhelység s a juhar-, tamaris- és olajfasövények igyekeznek parkszerű képet varázsolni a szíkes homokra. A part hajlása szikrázóan fehér homokfövenyt ölel körül, amelyen éppolyan a járás, mint a tengerparti homokon. A tónak pezsgő szőke vize van és nagy tiszta tükre, nádasok csak a két végén borítják. Nyaranta városi tisztviselők, katonatisztek és közeli úri birtokosok szállják meg és az a rejtett reménykedésük, hogy virágzó üdülőhely lehet még valaha tavukból. Az üdülőházat már ez a fantázia szülte — nem messzi a víztől takaros kis épület 8—10 katonás egyszerűségű és tisztaságú szobájával hosszabb időre is vendégül látja az idegent — és ha a ház előtt lecövekelte turista asztalokon idegensereg lakmározik, kezd is a

reménység hihető lenni. A könnyebb fantáziájú csatornán törí a fejét, amely a vasútig vezetne (2 km) s onnan egyenesen csónak szállíthatná az érkezőket az üdülőházig és a tóig. Dícsérik a vizet, a homokot, a napsütést, a közelben termő gyümölcsöket s a megnyugtatóan síma és hangulatos tájat. Csodákat beszélnek arról, hogy milyen olcsó itt az élet, s reklámot, propagandát sürgetnek az itt rejlő kincsek föltárására és nagyarányú üdülőélet kifejlesztésére.

Ilyen fantázia volt valaha, hogy a svájci havasok idegenek ezreinek lehetnek üdülő és gyógyuló helyei, hogy a finnek ezernyi tavackáit turisták keressék fel, s egészen közelről mesének tetszett még nem rég, hogy a bugaci pusztá látására tömegesen tóduljon az idegen Kecskemétre. Ki állhat ellen annak a varázsnak, hogy valameddig hinni tudjon benne: hátha a fehér tavak szerelmeseinek képzelete is valóra válhat?

A tavakban és körülöttük együtt van minden, ami a pihentető és derős nyári-őszü üdülőélethez kívánatos. A környező homokföldeken ízes és tündöklő gyümölcsök teremnek. A víz pezseg és fehéren hullámszik, mondják, hogy gyógyító ereje is van, de a fáradt tagokat bizonyosan megleveníti. Olyan, mint a tenger vize. A parti homok finom és selymes, a rajta való járás úgy esik, mintha drága szőnyegen lépkedne az ember. A tavak körül békítő és nyugalmas a táj. Nádcsíkok szegik a tavat, a parton egy-két tanya és bokros kertek s az egész fölött a végtelen nyílású ég és napsütés és napsütés: fény csillog a vizen, a homokon, fény verődik vissza a nádasról, a fákról, fény önti el a parti épületeket és a világ nincs is oly messze ezektől a pusztai tengerszemektől.

A fürdőző ember fantáziája a kínálkozó elemekből rövid úton ragyogó jövődőt fest és kívánatos szigetekké képzelet a tavak környékét. De a messzebb tekintő képzelet nem tud a tavak kis oázisaira korlátozódni jövőt festő álmaiban. Lehet-e másképpen is nyüzsgő és ízes élet ezeken a helyeken, mint hogy az egész vidék kiemelkedjen elhagyatott és pusztai állapotából? Hogy kultúra ötvözze egybe a külön-külön illatozó elemeket és bölcs tájépitő készség tartson meg csak egy-egy vonzó darabot a vadonból. S ha így lendül meg a fantázia, akkor már nem is olyan könnyű és gyors a fehér tavak föllendülésének a reménysége. Mozgalmas életű városok kellene ehhez és a ma elhagyott tanyák és pusztai

falvak hozzájuk kapcsolása. Utak és eszközök. S a hevenyén munkált rozsföldek helyébe kertek s a vadon burjánzó ligetek helyébe gondozott erdők s a tétován bámuló parasztok helyébe embernek öntudatával munkálkodó földművelők s a pusztai szelek helyett dús szántóföldek enyhébb légáramlása.

Ma rejtett szépségek helyei a kiskunsági fehér tavak. Megejtő ízek és színek, szabadság és derű páratlan levegője, töméntelen fény: »egy ország bujdokol« ezekben »mint gím a fekete csalitban« s a bujdokló országot méginkább kívánja a szív, ha rejtett szépségeknek ilyen hiába tündöklő elemei melegítik át.

KÉT VIRÁGZÓ NAGYKÖZSÉG

A magyar Bácska éppolyan fiatal táj, mint a Kiskunság, de sokkal szerencsésebb annál. Ez a vidék a jó föld hazája. Humuszos televény szántóföldek övezik a falvakat s rajtuk olyan agrikultúra virágzik, mint a Tiszántúl legjobb helyein. Még a homokos Jánoshalma, Rémm és Borota sem vad pusztai helyek, hanem olyanok, mint a Kiskunság legszebb és legjobb tájai. S itt minden új. A török tabula rasa-t csinált a hajdani Bodrog megyéből s még annyi multat sem hagyott meg, mint a Kiskunságban. Kezdődött minden előről. 1802-ben is még csak Csávoly, Felsőszentiván, Bácsalmás, Tataháza, Mélykút, Katymár és Jánoshalma állottak s mind kezdő telepek voltak még, a többiek pedig csak utánuk települtek. Itt is elegyes a nép. A magyar, német, bunyevác és szerb jövevények a kiskunságiakhoz hasonlóan hovatovább egységes néppé gyalulódnak össze. Jánoshalma ma már szenvedélyesen tagadja, hogy nem lenne ősi színmagyar hely és azt állítja, hogy szerb viseletét «csak úgy felöltötte». A magyarral vegyes német helyeken is erősen olvad egybe a két nemzetiség.

Fiatall itt minden. A táj és a nép egyformán most ölt határozottabb arculatot, a társadalom pedig még idáig sem jutott el. Falusi társadalmak, azonban sem a városias fejlődés kikerülhetetlen kívánságához, sem a kialakult paraszti formák nyugalmas állapotához nem jutottak el: falvak s gondjuk az e kereteken belül való gyarapodás. A legvirágzóbb és legnagyobb két falu: Jánoshalma és Bácsalmás.

Jánoshalma szinte Kiskunság még; olyan homokföld, olyan gyümölcskultúra és olyan mozgalmas piac, csak kiskunjai nincse-

nek. 1731-ben települt a község, 1785-ben már 346 úrbéres gazda és 42 házas zsellér lakta, 1807-ben mezővárossá emeltetett, ez azonban pusztá cím volt csak, sem úrbérváltság, sem nagyobb autonómia nem járt vele, 1751-ben már voltak szőlőhegyei (a kincstári tiszttartó a bordézsmá felől intézkedik), 1868-ban történt a tagosítás és az úrbérváltság s ezzel kezdődik tulajdonképpen amai Jánoshalma élete. Földet a zsellérek is kaptak az addig is általuk használt »paskomból« (pascuum) éppen a gyümölcs- és szőlőre legalkalmasabb homokon. A tagosítással indult meg a tanyák építése; »magyar módra« családi tanyákat építettek s szívesen tartózkodtak hosszasan is rajtuk. A határ északi része homok, itt ma igen magasnívójú gyümölcs- és szőlőkultúra virágzik, a déli része televény föld, itt vannak a tanyák s ezeken tiszántúlias jó mezőgazdaság folyik.

Jánoshalmán a gyümölcsstermelés paraszti teljesítmény: kezdődött a gazdák »szőlőhegyeiben« s igazi virágzásnak a tagosítás után indult a zsellérek által feltört legelők helyén. Ma már általános termelési irány s a nagytelkű gazdákat kivéve mindenki folytatja. A határ kétharmad része 1—5 holdas birtok, ezek szállítják a szőlő és gyümölcs legnagyobb részét. Boldogan beszélnek ezek a törpegazdák, hogy amikor »másutt még híre sincs a pénznek, ők már cseresznyéből, földi eperből szépen pénzelgetnek«. Egészen különös lendülettel tanul bele a kertkultúrába Jánoshalma népe. Három évvel ezelőtt megalakították a Gyümölcsstermelők Egyesületét és ma már kertészeti intézőjük van, együttesen permeteznek s a rézgálic legnagyobb részét az egyesületen keresztül szerzik be. Mondják, hogy 4—5 éven belül teljesen egyseges lesz a termelésük. S el kell hinni, mert a piacukat 1929-től máig hatalmassá fejlesztették. A sok kistermelő kemény munkakészségét és termelési formáját legjobban jellemzik a százsámra látható »tragacsok«. Ez a németes-szerbes talicskaféle minden piacuk alkalmával halomnyi tömegben gyűlik össze a mérlegelő és csomagoló helyeken. Ezzel járnak ki kertjükbe és ezen hordják haza a gyümölcs jó részét. A tragaccsal való közlekedés a legfőbb forgalmi gond Jánoshalmán, mivel a miniszteri rendelkezés eltiltja őket a járdáról s mint »embervontatású járművet«, az országútra parancsolja. Rengeteg a panasz emiatt s ez a panasz megismétlődik minden »törekvő kisegzisztenciák«-tól lakott helyen. Van

egy kézijármű — a belterjes kultúra első fecskéje —, melynek céljáról és értelméről a központi rendelkezés mit sem tud s az országútra parancsolja.

A szőlőkapasság itt kivétel, van ellenben a kertművelésnek egy igen előnyös formája: a felesben való művelés. A birtokos felébe adja a beültetett kertet arra vállalkozó »kertmunkásnak« s az végzi minden munkáját, a segédanyagokat pedig közösen szerzik be. Itt nem az történik, hogy a kapás cseléd munkabéréül a termés felerészét kapja, hanem a feleskertész haszonbérül a termés felét a tulajdonosnak adja. A feleskapás tehát cseléd, aki ugyan kevesebbet áldoz, mint a feles, mert az anyagbeszerzéshez egyáltalán nem járul hozzá, viszont a jánoshalmi feles kertész önálló, magagazdája vállalkozó, aki a saját belátása szerint munkálkodhat a kertben. Itt Jánoshalmán a zsellérek fölemelkedésének fontos lépcsője az ilyen munkavállalás.

A község társadalmának az élete sajátságosan »egybeszervezett«: a közigazgatási község egyazon organizmus az egyház-községgel és a gazdasági községgel. A község kezeli az egyházi javakat a plébánossal való megegyezés folytán és maga a községi képviselőtestület intézi az anyagi vonatkozású egyházi ügyeket. A gazdasági életbe pedig akként folyik be a község, hogy egyrészt 1000 holdnyi birtokán bérleti politikát folytat, másrészt a termelés irányításának és a piacszerzésnek a tennivalóit is maga végzi. Valóságos totális egység Jánoshalma s a község képviselőtestülete valósággal a község társadalmi vezetője is. »A képviselőtestületen keresztül lélekzik a község«, ahogy a ritka agilitású bíró mondja. A tanácsbeliek szeme előtt folyik a falu élete. A községi tanács-terem nagy ablakaiból az egész piacteret be lehet látni. A tanácsasztalon feszület áll és a tanácsbeliek ehhez illő komolysággal forgolódnak a zöldsasztal körül. Jószabású markáns fejek mind és nagy tekintélye van köztük a bírónak.

Mivel valóban nagy hatalma van a képviselőtestületnek — ez az egyetlen cselekvő szervezete Jánoshalma társadalmának —, rendkívül heves politikai harcok folytak és folynak a tagságokért. A község egyébként mindig híres politizáló hely volt s egészen a legutóbbi időkig Kossuth-párti.

A mostani kormányzópárt erélyes és hatékony politikát folytat. Nagyarányú »községfejlesztési« programot igyekszik

keresztül vinni s ebben kezére jár a falut kedvelő földművelésügyi államtitkár. Meg akarják mutatni, hogy pártos politizálás helyett eredményeket kell felmutatni s odafordulni, ahonnan ilyenekhez segítség remélhető. Van is eredménye az erőskezü vezetésnek, a község ellenzéki érzelmű része azonban visszahúzódik és gyanakodva figyeli a »nép ellenére« keresztül vitt intézkedések fejleményeit. Panaszodik a pótagó miatt és szívesebben látna kevesebb aktivitást a vezetés részéről.

Szocialista párt csak volt a községben, helyüket az utóbbi években elfoglalta a kaszáskeresztes párt, melyben messianista szegényemberek gyülekeztek, akik érzelmük és fantáziájuk szerint szerették volna berendezni a világot. Jövendő magas hivatalokat osztogattak egymásnak és listát vezettek a »kiirtandó hatalmaságokról«, mire a közhatalom lecsukta a vezetőket és feloszlatta pártjukat.

Jánoshalma »szervezette« és szépen gyarapodó, de elfojtott ellentétekkel teli társadalma rendkívül tanulságos. Szemlélhető benne egy erőszakolt és formális egység, amely a társadalmi élet minden vonalán érvényesülni is akar buzgó vezetőinek szándéka szerint, e szándéknak azonban a gazdagéletű társadalom ellenszegül. Sok az energia s az érvényesülés útját mégis az egyedüli vezetés által előírottra akarják szorítani. A hajdani parasztfalvak fejlődését századokra biztosította az a szervezet, melyben a politikai község irányította a politikai életet; igazgatott, a közbirtokosság a gazdasági életet, az egyházközség volt a szellemi élet vezetője s a művészeti élet szervei az asszonyok és a fiatalok gyülekezetei voltak. A totális egység a gyakorlatban kisebb értékű egységet jelent, különösen ha kitűzött céljai nem egészen esnek egybe a közösség meg nem fogalmazott, de egységes törekvéseivel: az általános dologi és emberi gyarapodással.

Bácsalmás másfajta hely. Nagy, jóföldű határ, német-magyar-bunyevác nép és erős szántóföldi kultúra jellemzik. Ez a módos nagy falu a magyar Bácska »fővárosa« és éppolyan mérvű gyarapodást mutat, mint Jánoshalma, csak az iránya más.

Bácsalmáson abban a hitben élnek a bennelakók, hogy községük módos, gyarapodó és minden különösebb nyomorúság nélkül élő község: »jó falu«. A bácsalmásiaknak igazuk van. Falujuk nem úgy él, mint a türelmetlen alföldiek és nem úgy,

mint a stagnáló dunántúliak, a német-magyar-bunyevác társadalomnak nincsenek «gátolásai», sem megkötöző multja, sem jövőre irányuló illúziói. A jelenben él, inkább derűvel, mint komor küszködéssel, s inkább gyarapszik, mintsem pusztulna. Módos nagy gazdaházai, takaros szellérutcai, szép nyárfasorai és egyre hosszabb villasorai harmonikus fejlődésről beszélnek.

A 18. század elején települt Bácsalmás a Rudics, Teleki és Vojnits családok birtokaira, s úrbéres község volt 1848-ig. A községnek a váltság után is állandóan volt alkalma a földszerzésre, mert a Rudics és Teleki birtokokat egyre parcellázták és pedig éppen azokat a helyeket, amelyek szőlő és gyümölcs telepítésre valók voltak. 1906-ban volt a tagosítás, ettől kezdve egyre szaporodtak a tanyák a Kiskunsághoz hasonló rend szerint. A fejlődés két legfőbb tényezője: az újabbkori vegyes nemzeti-ségű telepítés s az idejében való határrendezés és egyre megújuló terjeszkedési alkalom.

Ma a legelsővonalbeli mezőgazdasági kultúrát képviseli a község. Főág a bortermelés, a határ délkeleti része egyetlen összefüggő szőlőskert. Vannak csak szőlőt termelő gazdák, de mellékesen minden gazdának van szőlője. A szántóföldi kultúra fejlettebb, mint bárhol a Duna-Tisza-közén. Nagyarányú kukorica- és takarmánytermelés, jó állattenyésztés és kiváló disznóhízlálás jellemzi termelésüket. Egyetlen nagybirtok (2900 h.) és egyetlen középbirtok (300 h.) van a határban, a többi mind paraszti kisgazdaság. Az itteni kisgazdaságok nem hasonlítanak a többi alföldi helyekéhez, inkább foghatók a nyugati és a dunántúli gazdaságokhoz: többirányúak, felszerelésük iparibb és munkájuk sablonosabb. Sok az apró szőlőbirtok.

Éppoly intenzív és individualista ez a kitűnő mezőgazdaság, mint Kecskemété, de míg ott dinamikus termelés és türelmetlen polgárosodás jár az intenzív gazdasági renddel, addig itt kispolgári nyugalom és konzervatív szellem uralkodik.

Igazi kispolgári társadalom a bácsalmási. Népviselőjük már nincs, házaik sem paraszti építmények. Azon túl van már, hogy paraszti hagyományok és egy kollektív népkultúra kössék, ambíciói viszont nincsenek. A termelés technikája annyira amennyire modern, életkereteik kispolgárian rendezettek és nyugalmasak s

mivel a mezőgazdasági foglalkozással együtt meg tudtak valósítani valamelyes polgári létet, nem is igen töreksenek más világ után. Szívesen adják gyermekeiket mezőgazdasági iskolába s a községnek egyik legfőbb kívánsága, hogy középfokú mezőgazdasági szakiskolát kapjon. Az ilyen iskolából kikerülő fiatalok nem kívánnak »urak« lenni, mint a Tiszántúlon: mesterségüket jól tudó kispolgár földművesek lesznek. Bácsalmáson a munkáviszonyok sem tűrhetetlenek. Legtöbb munkásnak van szőlőskertje s a munkás alkalmazott jóval megbecsültebb itt, mint a kiskunok közt. Gazdák és zsellérek közt nincs az a szakadék, ami a legtöbb alföldi helyen. A gazda sem akar több lenni kispolgárnál, a zsellér sem s egybefüzi őket ez a kispolgári szolidaritás. Az iparosság sem válik el élesen a földművelőktől, mint a legtöbb alföldi községben, itt azok is éppolyan kispolgárok, mint a földművelők.

Bácsalmáson nem volt soha Kossuth-párt. A türelmetlen, lázadó és radikális politika nem kenyerük, fantáziájuk szorosan simul a meglevő viszonyokhoz. Kispolgári életszemléletük nem dinamikus: a »haladó konzervatív« politika kedves szívüknek. A munkásság, mivel erősen egybekapcsolódott a gazdákkal, szintén ilyen elvű, szabadabb elemei azonban nemzeti szocialisták, korábban pedig szocialista pártjuk is volt.

Nem a németek adják Bácsalmás népének a számbeli többséget, de az ő teljesítményeik a láthatóbbak s az ő szellemük az uralkodó. Nemzetiségi kérdés, mely nyugtalanítana és összeütöközésekre vezetne, nincs. Állandó az összeházasodás és mindenki tud magyarul. Arról azonban szó sincs, hogy magyarrá lenne a község úgy, mint például Soltvadkerten. A németek gyarapodása és befolyása szembeötlő: az ő testükre szabott a nyugatias földművelés és az ő szellemük az a kispolgári társadalomszemlélet, amely minden ponton megnyilatkozik. Inkább német falu lesz Bácsalmás, mint magyar. S mivel az ő szellemük érvényesül, a másik két nép is az általuk megvont pályán kényszerül versenyre kelni és természetesen lemarad. A legjobb birtokok s a legszebb házak a Fő-utcán a németeké. Utánuk jönnek a magyarok, s mindenütt leghátul a bunyevácok. Az ő gazdaságuk a legelhanyagoltabb, ők laknak a faluszélen s ők őrzik leginkább paraszti hagyományaikat.

A megmaradt kis Bácska centruma harmonikusan fejlődik, szép teljesítményekkel dicsekedhet, egyike a legáltalánosabb jólétben élő alföldi helyeknek, tehát sok dicséretes mozzanata van az életének, de viszont nem is ígér többet. Nyoma sincs itt annak a kirobbanni készülő energiának, mely a kiskunsági jövevényhelyeket és a mezővárosokat hevíti. Itt annyira jól van minden, hogy keseredve lázadni ne kelljen és annyira semmi sincs jól, hogy örülni lehessen a konzerválódásnak. Mindamellettt Bácsalmás félszázad múlva is ebben a mederben fog haladni, ha külső erők bele nem szólnak a fejlődésébe.

TELEPES KÖZSÉGEK

A Bácskaság szép síma televényföldjét a 18. században közel egyidőben telepítették be vegyes nemzetiségű falvakkal. Nyilván az az elképzelés vezette a telepítőket, hogy a török előtti állapotot állítsák vissza, amikor az apró vagy közepes, de mindenestre naponta bejárható határu sakktábla falvakat létesítették, tekintet nélkül minden városhoz való tartozásra. A jó föld és a szorgalmasnak dicsért nép valóban gyarapodásnak indult e telepés községekben: az egyik megerősödött, még tanyákat is fejlesztett, a másik gyengébb maradt, de mindegyik túlfejlődött a dunamenti vagy dunántúli ősi parasztfalvak paraszti nivóján. A fölültes szemlélő tehát joggal mondhatja az itt való telepítő munkáról, hogy eredményes volt. Mindenesetre sokkal eredményesebb, mint a 19. század parcellázásai nyomán létrejött „telepítés”.

Egészen olyan volt ez a bácskai telepítés, mintha kísérlet lenne: különböző nemzetiségeket ültetett megközelítően azonos földrajzi-települési föltételek közé s még a piachelyül szolgáló központ: Baja is meglehetősen egyenlő távolságra esett hozzájuk. Vasutat is egyidőben kaptak a 19. század végén, egyébként pedig mindegyik falu izoláltságban élt, egyik sem vált központi jelentőségűvé, s Baja vagy Szabadka sem esett olyan közel, hogy egyik vagy másik e városok vidéki helyévé szerveződhetett volna. Egyedüli döntő különbség köztük a népiség és a magukkal hozott kultúra volt.

Színmagyar telepek : Bácsborsod, Madaras, Mátételke, Rém, Felsőszentiván ; magyarral vegyes bunyevác helyek : Jánoshalma, Mélykút és Tompa ; tiszta német községek : Csávoly és Bácsbokod ; magyarral vegyes német : Bácsalmás ; bunyeváccal vegyes német : Katymár.

Idők folyamán Jánoshalma és Bácsalmás mégis kiemelkedett a többi közül : Jánoshalma kiskunsági módra tanyás, kertkultúrás és nagypiacú gócpont lett, Bácsalmás pedig nyugati stílusú polgárosult földművelő falu. A többiek alattuk helyezkednek el, fokozatos átmenettel vagy egyiknek vagy másiknak a stílusában.

Mélykút Jánoshalmának a mása. Tanyás nagyközség, mely a bácskai falvak közül először épített tanyákat az alföldi helyek mintájára. Magyar-bunyevác társadalma éppoly nyugtalan, mozgékony és polgárosodó, mint Jánoshalmaé. Nem németes-nyugatias hely, mint a többi bácskai falvak, hanem a kiskunsági községekéhez hasonló s valójában vele ér véget délfelé a Kiskunság.

Bácsbokod és Katymár viszont Bácsalmáshoz hasonló németes falvak. Különösen Bokod nevezetes. Mintaszerű mezőgazdaság folyik a németek birtokain. A magyar és bunyevác gazdák csak messze a németek után jönnek. A német gazdakör valószínűségi földműves akadémia és mindig a legújabb termelési módszereket igyekeznek meghonosítani. Megtörtént, hogy tenyészbikáért Svájcba utaztak a gazdák. Általános szokás, hogy a földművelők is elvégzik a polgáriiskolát vagy a gimnáziumok alsóbb osztályait s a szaktanfolyamoknak is innen van a legtöbb tanulójuk. Igazi németes-nyugatias falvak ezek, kiegyensúlyozott kispolgári ideálokkal, minden türelmetlenség és dinamika nélkül.

Madaras színmagyar hely és kirívóan elüt szomszédaitól. Mezőgazdasági kultúrája lényegesen alatta marad a német helyekének s a község inkább pusztul, mint gyarapszik. Határában mind nagyobb és nagyobb területeket hódítanak az almási és katymári svábok. A paraszti mult itt élőbb, mint a német helyeken, de jobban szembe is fordulnak vele : türelmetlenebbül menekednek tőle. Viseletükben és igényeikben rövid és válságos átmenettel polgárosodnak. Társadalmuk nem kispolgári és nem egységes. Gazdák és zsellérek nem olyan viszonyban vannak egymással,

mint Almáson. A gazda polgár kíván lenni s a zsellér proletárrá kényszerül és súlyos ellentét feszül köztük. Sokkal több itt az ellentét, elégedetlenség, kínlódás, mint bármely vegyes nemzetiségű bácskai községben, noha egyfajtajú a nép, viszont igaz, hogy magyar.

A nagyobb falvak is szembeötlően mutatják az etnikai különbségek döntő hatását, de néhány apró falucska kiáltóan példázza. Csávolgy német falu, Bajához húz és népviselete s egyéb paraszti külsőségei ellenére is kispolgári földművelőtársadalom: nyugatias termelőmódszer, szét nem hasadt társadalom és helyben kielégíthető ideálok jellemzik. A mellette lévő három kis magyar falu Mátételke, Tataháza és Felsőszentiván viszont igazi parasztfalvak: kis paraszti közösségek hagyományszerű agrikultúrával, pátriárkálisan egybetartozó gazdákkal és zsellérekkel s egyformán alig érintett paraszti világszemlélettel. Olyanok ezek a kis falvak, mint a dunamenti ősi paraszthelyek avval a különbséggel, hogy ezek nem fáradtak és nem egykések. Még van reménység bennük a jövőre iránt.

CSONKA FALVAK

A jól betelepített és szolid, de biztos fejlődésű Bácskának kivrívó foltjai a csonka falvak. Míg az igazi bácskai falvak fővonása, hogy tömör falvak s tanyáik csak kivételes képződmények, addig a határszél csonkafalvai szétszórt »tanyákból« és majorokból állnak s mindössze egy kisebb tömör mag jelzi a faluközpontot. Kettő e falvak közül részint fekvése, részint birtokviszonyai miatt lett szórványhely, a másik kettő pedig az új határ szülötte.

Sajátságos fekvésű és etekintetben az Alföldön egyedülálló hely: Tompa. Eredeti szórványtelepülés ez, amilyen az Alföldön nincs több. »A külterületi lakott helyek« mind vagy igazi tanyák, vagy 19. századi parcellázások révén keletkező lakótanyák. Egyedül Tompán keletkezett már a 18. századi gondozott telepítés alkalmával egy rendkívül hosszan, tanyaszerűen elnyúló laza településű falu. Egyedüli oka ennek a táj. A tompai legelő mérőföldök hosszúságára elnyúló lapályos terület, melynek nyugati oldala végig kiemelkedő part: itt keletkezett a végtelen hosszú

tanya illetve házsor. A falu közepén megkétszereződött a sor és ma már félig-meddig tömör falunak nevezhető. Színmagyar község. Híres legelője és állattenyésztése van és valamikor Szabadkához vonzódott, szinte annak a tanyáiképpen közlekedett vele. Ma egészen önálló, messze minden forgalmas helytől az élete éppúgy folyik, mint a kiskunsági pusztai helyeké.

Kisszállás egyetlen nagy uradalom és az a legnevezetesebb benne, hogy 16.000 holdnyi területén összesen 1800 ember él s még az sem mondható, hogy jól él. Legnagyobb részük gazdasági cseléd, sovány konvencióból nyomorúságos cselédlakásokban tengődnek. Néhány gazdasági tisztviselő él csak polgári és kispolgári nívón. A gazdaság óriási jövedelme elfolyik kifelé. Ugyanekkora területen a szomszéd Borotán 3800 ember él, a kisebb Vaskúton 5000 és Tompán is 5000. A legkisebb népsűrűségű Bácsborsod is jóval nagyobb népességet tart el, mint Kisszállás határa.

Kelébia és Csikéria szabadkai tanyák voltak s az új határ kényszerítette őket önálló életre. Mindkettő bácskai szabású sortanya, az elszakadás óta mindkettő kicsiny falucentrumot fejlesztett ki s ma pusztai faluként él messze a lakott helyektől. Magyar-bunyevác lakosságuk fejlődő szőlő- és gyümölcsstermelést folytat. Sorsuk azon fordul meg, hogy bekapcsolódhatnak-e újból valamelyik nagyobb közösség életébe. Amíg Szabadkához tartoztak, addig nem volt közlekedési gondjuk, ma pedig a közlekedés nehézségei megölnék minden életet e határszéli pusztákon.

KISGAZDÁK

Ha csak bácskai paraszt volna Magyarországon, akkor senkinek eszébe nem jutott volna úgy beszélni a magyar parasztságról, mint egy méltatlanul kitaszított törzsok néprétegről, mely értékes kultúrát hordoz és az egész társadalom megújítására hivatott. A magyar paraszt-fogalom a történelem keserű ízeivel telt pohár: olyan foglalkozás és olyan rend, amely már régen föl kellett volna, hogy emelkedjék, ehelyett ma is szégyelni és elhagyni való sors és idők folyamán nemhogy apadt volna, de egyre jobban telt. Másutt a parasztság folytonos szelektálás által hígult kispolgári földművelő réteg, nálunk minden erő belé-

szorult, soha nem lévén rendezett útja a belőle való kiemelkedésnek. Ahol még van ereje, ezért mozdult meg most egész tömegében.

A bácskai paraszt nem ilyen. Földesúri gond telepítette áldott földjére és a rendi korszak egész ideje alatt ugyanez a gond törődött is vele. A település utáni negyedik vagy ötödik generáció már biztosan szabad paraszttá lett s azóta is egy folyton táguló világ nyílik meg előtte. Földje volt elég s az jobban termett az ország minden más földjénél és körülötte az uradalmak egyre parcelláztak: növelhette birtokát, ha ereje volt hozzá. Fejlődésének útja szüntelenül emelkedő. Fejlődésszakai szükségszerű lépcsői az emelkedésnek: idejében hozzájutott a gazdasági gyarapodás lehetőségeihez s mert polgári eszményeit egy nyugalmas légkör szülte, ma símán polgárosodik.

A bácskai parasztság normális fejlődésnek a grádusait járta meg. Így történik mindenütt, ahol egy primitív telepes nép kedvező körülmények közt fejlődhet. Néhány generáció multán polgári egzisztencia lesz belőle. Ezenközben legtöbbször arra sincs ideje, hogy primitív kultúrát (népművészetet) fejlesszen ki. Bácskai parasztkultúra nincs, nem beszélhetünk róla abban az értelemben, mint ahogy a sárköziről vagy alföldi pásztorkultúráról. Ilyen kultúra kifejlődéséhez idő kell, hosszabb állomás egy leszorított társadalmi szinten más osztályok szolgálatában és árnyékában. A bácskaiaknak nem volt ilyen hosszú paraszti állomásuk. Paraszti öntudatuk sem fejlődött ki olyan kemény és keserű ízzel, mint más vidékéké. Voltak úrbéres jobbágyságok és lettek gazdák, értsd: kispolgárok. Öntudatuk ma gátlások nélkül kispolgári s ettől a szinttől fölfelé éppannyi a vágyuk, mint a nyárspolgároké. Iskolába adni gyermekeiket, tanulmányútra menni és többszobás lakásban lakni, számukra nem probléma: magától értetődő következménye tehetőségüknek.

Nem ismerik a feltámadt igények és a szűkös gazdasági lehetőségek feszültségét. Polgári igényeik nem a szorult helyzet kirobbanó álmoképei, hanem a meglévő gazdasági tehetőség következményei. Annyi az igényük, amennyit a gazdaság megenged s mivel 10–50 holdas birtokosok, kispolgári szinten túl a fantáziájuk sem jár.

A Bácska falvaiban négyezer ilyen kisgazda él, németek, magyarok és bunyevácok vegyest. A hangadó a német. Magá-

val hozta számító szorgalmát, fantáziája kötöttségét és fegyelemzett tanulni vágyását. A legjobb gazda mindenütt a német. Csodákat nem terem, de birtoka mintaszerű: több egymást kiegészítő termelési ág, tágas gazdasági épületek, sok gép és messziről hozatott nemes állatok. S ők vesznek legtöbb földet is az uradalmi parcellázások és kisbirtokosok eladásai során. Gazdaságukon keresztül élnek és polgárosodnak.

A magyar gazda kevesebb eréllyel és fegyelemmel használta ki történelemadta lehetőségeit. Már akkor kezdett «uradani», amikor gazdasága éppenhogy elhagyta az ugaros művelés korszakát s ma is jobban szeretne, mint ereje engedi. Kevesebbet dolgozik és berendezése is kisszerűbb. Vegyes népű községeinkben a legnagyobb gazdaházak nem a magyaroké.

A bunyevác jobban tud élni primitív körülmények közt is, mint a német vagy akár a magyar, de mindkettőnél gondtalanabban tud urat játszani, ha nyflik alkalom. Líraibb fajta, mint a német s kevésbé kiemelkedni vágyó, mint a magyar. Az ő gazdaságaik a legelhanyagoltabbak.

A bácskai gazda minden komplikáció nélkül kiscgazda: konzervatív kispolgár. Gyarapodó és fejlődő egzisztencia, de előrehaladása szigorúan az adott gazdasági és társadalmi rendhez kötött, tehát védője annak. Mivel igényei korlátozottak s ha nem is teljesülnek mindig, de belátható törekvés után be is teljesülhetnek, ezért nem érez nosztalgias vágyat semmiféle más rend után. Soha Kossuth-párt nem volt köztük (kivétel Jánoshalma) s nem ismerték azt az ellenzéki emancipációlódási harcot s lobogó vágyat, amit a tiszamentiek. Ma kiscgazdapártiak és ez betölti minden kívánságukat: igenli kispolgári állásukat és igéri a kisebb-nagyobb bajok eltávoztatását.

Semmi forradalmi energia nincs bennük. Símán jutottak el idáig és símán jutnak el kispolgári életüknek egy következő grádusáig is, ha semmi közbe nem jön. Jánoshalma nem igazi bácskai falu és kiscgazdái sem ilyenek. Nyugtalanabbak, szenvedélyesebbek, szüntelenül lázonganak és ahogy termelésükben hirtelen csúcsteljesítményt produkálnak, azonképp társadalmi életükben is gyökeresen más világot kívánnak a szívük mélyén. Monografusuk így ír róluk: «Jánoshalma lakói szorgalmas, takarékos, sőt garasoskodó emberek, de hivalkodók, az asszonynép

pedig pompakedvelő; jó tulajdonságuk a vallásosság, de hibájuk a szabadszájúság és tekintélytisztelet hiánya. Láthatóan nem német népről szól a leírás s valóban a jánoshalmi kiskgazdák a körülmények azonossága mellett sem bácskai németes kiskgazdák, hanem — mint a kiskunságiak és a mezővárosiak — türelmetlenek és lázongók.

SZEGÉNY EMBEREK

A mezővárosok polgárosodó parasztsága legtöbb helyen kettéhasadt: a gazda polgár kíván és tud lenni, a zsellér pedig proletárrá kénytelen öntudatosulni.

A bácskai paraszttársadalom polgárosodása ellenére sem ilyen osztódott. Ez a társadalom símán és fokozatosan jutott el mai kispolgári szintjére, ezenközben nem hasonlott meg sem az őt befogadó nagyobb társadalommal, sem saját összetevő csoportjai egymással. A gazda kispolgár s a világ látható rendje szerint ez nincs kizárva a szegénység számára sem. Van szolidaritás a gazdák és szegénység közt s ez ad sajátos karaktert a Bácska társadalmának. Egyáltalán itt a kedvezőbb fejlődés derűjében semmi nem oly feszült, mint az Alföld többi tájain, még az egymással való közlekedés sem. Meglepi az embert a gazda és cselédjének vagy a gazda és napszámosának a hangja: nem pátriárkális, de emberséges és valami eredendő egyenrangúság sugárzik a szavakból. Itt gyakran van kimenője a cselédnek s itt megtörténhet kisebb-nagyobb tragédiák nélkül, hogy a béres szereti a gazda lányát. Úgy látszik, hogy a nemzetiségeket egybehozó szellem egyéb határokat is elmos. Nyugalmas kispolgári társadalom a Bácskái és öröme lehet benne annak, aki kevéssel beéri.

A bácskai kereső őstermelő közül 4000 tíz holdon fölüli gazda, 7000 törpebirtokos és napszámos, nagyrészüik házzal és parányi birtokkal s 2800 a gazdasági cselédek száma. Ritka hely, ahol ily kevés cseléd legyen s ilyen számos a birtokos. A közbeeső kategória itt is éppoly változatos, mint a Kiskunságban: szőlősgazdák, kiskertes napszámosok és egyéb kertművelők s kicsiny birtokuk már meg is menti őket a vaksötét proletársorstól.

A kertművelés gyakori formája a feleskapás szerződötése (német helyeken »Budár«-nak nevezik). A feleskapás nem cseléd.

Vállalkozótársa a birtokosnak s szakértő szőlőművelő. Bérjárandósága teljesen a terméstől függ, ha jó a termés és jók a borárak, messze meghaladja a napszámosbért.

A napszámos munka a szőlőtermelés révén állandóbb és jobban fizetett, mint a pusztai szántóvető helyeken. Legkisebb napszám 1 pengő és fölmege 2 pengőig. Földfordítással 1-30—1-50 pengőt kereshet naponta a munkás. Igen jellemző, hogy a szegénység körében legkisebb arányszámmal szerepel a németiség, középen vannak a magyarok s a legnagyobb számmal a bunyevácok. Viszont munkára legügyesebb a magyar.

A gazdasági cselédek legnagyobb része a kisszállási uradalom alkalmazottja. A legtöbb rozzant, öreg cselédházban lakik, most épülnek csak újak. A falvakbeli parasztsághoz hasonlítva elesett zsellérek ezek. Bérük nem jobb s nem rosszabb, mint a Kiskunságban szokásos bér (18 q gabona és a konvenciók), de hozzá van kötve a cseléd egész családjának az élete pusztájához, mert máshová nem mehet munkavállalásra. Az uradalom viszont 80 filléres napszámot fizet. Olyan ez a község, mint a többi «eszmei» községek: a községi bíró az uradalom tisztje s a cselédesség iskoláztatásáról az uradalom gondoskodik. Régebben többet ért a bérük és valamivel jobban éltek belőle, mint ma; akkoriban a kisszállási uradalom kedvelt munkahelye volt a szegénységnek s csak protekcióval juthatott be valaki a cselédek sorába. Ma már mostohább helynek tartják s nagy az üresedés mindig, mert a cselédek szívesebben szolgálnak kispapoknál, vagy próbálnak szerencsét a falvak munkapiacán. Úgy mondják az erősebbek: «csak az marad meg az uraságnál, aki tehetetlen». Itt a Bácskában látszik meg igazán (a többi nagybirtokkal vegyes kisbirtokú helyeken is látható egyébként), hogy határozott szelekció érvényesül a szegénység közt. Gazdasági cselédnek az elesettebbek, gyámoltalanabbak és alázatosabbak mennek, az erősebb inkább kockára teszi olykor a kenyerét, de a szabad küzdést próbálja meg. A részesművelés, szőlőkapás a jobbakat saját egzisztenciához is segíti nem ritkán. Igazi cselédcsaládok csak a kisszállási uradalomban vannak, ezek gyámoltalanabb emberfajtát képviselnek, mint a falusi szabad szegénység. A falusi tolvaj és koldus népségnek tartja a szolgálatban állókat, holott egy megyei szabályrendelet a szolgálatban nem állókat bélyegzi

ilyeneknek. Bizonyára az mind a kettő, de egy magasabb megítélés előtt mégsem az egyik sem.

FÖLDREFORM

A Bácska nem kiszorult vidék s népe sem kielégíthetetlen földéhségű. Rengeteg a törpebirtokos és sok parcellázás történt azelőtt is. Itt okos rendszerrel kevés áldozattal és kicsiny tőkével is szép sikerű akciót lehetett volna végrehajtani a földreform terén. Sehol az országban olcsóbban, mint itt ezt jól megcsinálni nem lehetett volna. Ehelyett olyan földreform következett be, mely senkit sem elégitett ki és képtelen eredményeket hozott létre. Kunbaján pl. a bácsalmási határ mellett kaptak földet az igénylők, 12 km-re saját falujuktól. Ha tisztességesen meg akarja munkálni »birtokát« a földhözjutott, akkor Bácsalmásra kell költöznie, vagy azt kell cselekednie, amit a legtöbb »földbirtokos« valóban cselekszik: kiadja földjét a bácsalmásiaknak s maga a haszonbért »élvezi« csak. Az eset azonban nem egyszeri véletlen: a bácsalmási igénylők Mátételke mellett kaptak földet s a mátételkiek a bajai határban. Magyarázatát senki sem tudja e különös földosztásnak. Jóindulatú magyarázatul mondják az előjáróságoknál, hogy tájékozatlanok voltak a bírák s nem volt mód a felvilágosításukra. A földhözjutottak pedig azt adják okul keservesen: »hogymenjen el a nép kedve a földosztástól«.

Ezen a kirívó visszáságon kívül a másutt is jól ismert okok természetesen a Bácskában is megvannak. A föld ára túlmagasan értékeltetett s ezt nem tudják fizetni; ezidőszerint nem a megváltási árat törlesztik, hanem a megállapított használati díjat. Mivel erőtlen zsellérek kaptak földet és távol a falujuktól, munkálni sem tudják rendesen. Ez a földreform ki nem emelte őket a zsellérségből.

Valamivel jobb eredménnyel járt a házhelyakció. Bácsalmáson ilyen reform-házhelyekkel az egész falu körülépült. Felendült az építkezés és kiki tűrhető földel alatt lakik. A megváltás is folyik, ha akadozva is. A 30-5 vagón búza megváltási ár részleteit már mind ki kellett volna fizetni, ehelyett összesen 7 vagón folyt még csak be. Újabb öt évi beosztás következett, amelyet szintén meg kell még toldani a jelek szerint.

A sikertelen vagy félsikerű mai földreformok és telepítési kísérletekhez hasonlítva főképp a Bácskában szembeötlő az első telepítések különös sikere. Akkor a rendi társadalom előírásai szerint földesurak telepítettek saját földjeikre úrbéres jobbágycsoportokat s gondjuk volt rá, hogy azok gyökeret verjenek, hisz az ő hasznukat növelték. Ezzel szemben a 19. századi telepítéseknel és parcellázásoknál ki sem gondolt a szerencsétlen telepessel. Ott, ahol magánosok parcelláznak, ez még csak érthető: a földet eladónak kevéssé fájt a telepes bármilyen sorsa. Kincstári telepítéseknel azonban a magánjog merev szabályaitól való eltérést lehetne remélni s a kincstár mégis azok szerint bánt el telepeseivel: kiszabta a váltságösszeget és sorsukra hagyta a földhözjutottakat. Ha elmaradtak, kiszabta új beosztással, de engedni soha nem engedett, hisz a magánjog főszabálya: »adós fizess«. Az új birtokok gondozásáról, gyámolításáról szó sem esett. De így cselekedtek a községek is. Kiskunmajsa Kömpöcöt parcellázta és könnyörtelenebbül végrehajtja követeléseit ma is, mint tenné bármely földesúr. Ritka kivétel Kecskemét parcellázása, ahol a földvásárlók kellő kíméletben részesültek.

A Bácska két földbirtokpolitikai ténykedésnek a nyomait őrzi. Az egyik, mely létrehozta s ennek nyomában indult fejlődésnek, a másik, mely a háború után lett volna hivatott további fejlődési lehetőségek megújítására, ennek nyomában azonban csak rossz emlékezete marad, szándékolt jóhatása úgy elmúlt, mint a homokbavont keréknyom.

A háború utáni földreformtörekvések közül egyetlenegy biztat csak figyelemreméltó eredménnyel: a mélykúti bérlőszövetkezet. A Hitelszövetkezet keretében 750 szövetkezeti tag bérlő a Vallásalapítvány 6080 kat. holdját különleges szövetkezeti bérlet formájában. A sok kisbérlő a nagybirtok üzemformái között munkálja bérletét egészen meglepő eredménnyel. A bérelt terület négy nagy táblára oszlik s egy-egy táblát egységesen trágyáznak és vetnek be a szövetkezeti tagok a megállapított üzemterv szerint. Mindenkinél ki van hasítva a maga kis parcellája, azonban ezt köteles a szomszédaival egyformán művelni. Ilyenformán minden tagnak négy darabban van a bérleménye. Minden táblán belül valóságos verseny folyik a tagok között, ami avval az eredménnyel jár, hogy a sok kis-

bérlő minden szomszédos nagybirtokénál jobb terméseredményt ér el. Nem alacsony a bér, amit fizetnek (175 kg gabona holdanként), azonban a jóeredményű termelés folytán szépen prosperálnak így is. A szövetkezeti adminisztrációra 20 kg búzát fizetnek holdanként, ebből az összegből azonban minden évben jelentékeny részt takarítanak neg beruházásokra és a tagoknak nyújtandó kölcsönökre.

Ez a bérlőszövetkezet azért is nevezetes, mert nagyobb-részt zsellérekett tett önálló gazdákká, s olyan önállókká, akik egy szövetkezet fegyelmi körében egységes irányítás szerint teljesen okszerű technikával termelnek. Ez a nagyszerű kis sziget azonban kivételes egyéni teljesítmény: a mélykúti hitelszövetkezet búzgó és lelkes vezetői teremttették meg. S mivel szándékuk tiszta volt, a parasztság belement a vállalkozásba.

GYÜMÖLCSPIAC JÁNOSHALMÁN

Jánoshalmán Vásártérnek hívják a főteret s szinte csudának tetszik az őszinte és való elnevezés, annyira hozzázokik az ember a Kossuth és Széchenyi terekhez. A Fő-utcájukat Pósta-utcának keresztelték a jánoshalmiak s ezzel is rászolgálnak a »tekintélyt nem tisztelő« jelzőre.

Jánoshalma vásártere különben sem hasonlít semilyen más falu főterére. Nagy négyszögletes tér, ügyes beosztással az árusítók részére, egyik oldalon cégtáblával jelzett nagy nyitott színek a gyümölcs csomagolására s a csarnokok mögött út a kocsiforgalom céljaira. Még nyilvános illemhely is van a téren és pedig olyan tiszta és rendes, amilyen a mezővárosok közül is kevés dicsekedhet.

Ezen a téren ezren is összegyűlnek hetenként háromszor s olyankor ember-ember hátán tolong a sokadalomban. De ennek a gyümölcs piacnak külső képe sem hasonlít a megszokott magyar falusi piacok képéhez. Ami itt folyik, az nem alaktalan tömegelés, hanem rendezett és szervezett adásvétel. A termelők megvonalzott helyeken árulják kosarakban a gyümölcsöt s trágacsaikat külön megjelölt helyen rakják halomba. A sorok közt egy hivatalbelinek tetsző férfiú: a piacbíró jár-ke, nyomában

a községi »dobos«-sal s időnként kidoboltatja a kereskedők árajánlatait és vevő szándékát. Az ő tisztéhez tartozik az egyszerű és közérthető árjelentésen és ajánlatközvetítésen kívül a piaci rend fenntartása, továbbá az átvétel és kifizetés körüli viták statáriális eldöntése. A csarnokok bejáratához szüntelenül tódul a nép s a tetők alatt szállításra csomagolnak az ügyeskező lányok és asszonyok. A termelő, mielőtt eladott áruját a csomagoló helyre vinné, megjelenik a tér közepén fölállított asztalnál s ott lefizet a községi pénztárosnál eladott áruja értékéből 2%-ot és lepecséteti az eladási cédulát; a kereskedő az árut csak így veheti át. A 2%-ból begyűlő tekintélyes összeget piacfejlesztésre fordítja a község. 15.000 pengő folyt be 1936-ban ilyen címen s eddig már 50.000 pengőt fordítottak a piac berendezésére. Ez óriási összeg a falu nagyságához képest és méltán kelti föl az idegen bámulatát.

A termelők ráncos ruhájú és szépbeszédű magyarok, elevenen és derűlten forognak portékáikkal, zúgolódás nélkül igazodnak az előírt szabályokhoz és elégedetten emlegetik szép bevételeiket. A kereskedők egyrésze helybeli, a többi halasi és kecskeméti-kőrösi cégek megbízottja.

A piac ilyenén rendjét a kereskedők is segítették s nagyban hozzájárultak létrejöttéhez. Számukra óriási előnyei vannak e rendszernek, mert nagy tömegben, kényelmes csomagolósínekben vehetik át az árut. Fejlődik is olyan mértékben a jánoshalmi piac, amilyenre nincs több példa az országban: 30 km-es körzetből hozzák ide a termést s a forgalom évről-évre nő, 1936-ban már meghaladta a 800.000 pengőt.

A nagyvonalú piacrendezés megindítója és végrehajtója a községi előljárárság volt. 1929-ben szabályrendeletet hozott a »kivitelre szánt gyümölcs piaci adásvételéről«, mely előírja, hogy a piac három órakor kezdődik és déli két óráig tart. Az eladásra szánt gyümölcsöt a termelő csak fajta és minőség szerint osztályozva hozhatja a piacra. Eladáskor a vevő bárcát köteles adni s ennek pontjai mindkét felet kötik. Mérlegelésre a községi mérleg szolgál. Az áru értéke az átvétel után azonnal fizetendő. Az átadás előtt köteles a termelő 2% piacfejlesztési járulékot lefizetni. Körülírja a szabályrendelet a piacbíró hatáskörét is. A beszedett járulékok összegének 20%-a a helypénz pótlására szolgál és általános

közigazgatási célokra fordítható, 80%-át pedig köteles a község piacfejlesztési alapként külön kezelni.

A jánoshalmi piac a nagykőrösihez és a kecskemétihez igazodik, ezért kívánják a termelők, hogy irányárként függesztessék ki ennek a két piacnak az árfolyama. Külön védelmi szervei nincsenek a termelőknek. Maga a község lép föl mint termelői érdekképviselő s igyekszik elejét venni a kereskedői túlkapásoknak. A község adja bérbe a csomagoló és átvevő csarnokokat, tehát megvonhatja a bérletét attól a kereskedőtől, aki visszaélést követ el — mintegy kizárhatja a piacból. Arra azonban nincs módja az előljárásságnak, hogy beleavatkozzon az áralakulásba. Az árakat szabad versengés alakítja, mivel azonban a kereskedők dobszó útján kötelesek ajánlataikat kihirdetni s az adásvétel csak egy helyen történhetik, ezáltal minden termelő tudja az összes ajánlatokat. Így a kereslet verseng a kínálatért és nem megfordítva, tehát rendszerint az elérhető legjobb ár alakul ki. Kezdetleges formája ez a piaci rend a hollandi aukcióknak, de kezdetlegességében is egyedülálló Magyarországon.

A termelők nem panaszkodnak e rendszer ellen, ellenkezőleg úgy érzik, hogy ez segíti őket az elérhető legjobb árakhoz. A kereskedők viszont annyira különálló és más-más piacra dolgozó cégek, hogy még eddig sohasem tudtak egymással áregyezményt kötni s mindig megvan köztük a verseny.

A jánoshalmi piac körébe számíthatók Rém, Borota, Mélykút és a halasi tanyák egyrésze is. A forgalom méreteit jellemzi, hogy van olyan nap, amikor hatszáz koci és mérhetetlen nagyszámú tragacs hozza föl az árut s ilyenkor 30 vagon is elmegy az állomásról. Ha nagy dolog a kecskeméti és a nagykőrösi piac, úgy még nagyobb a jánoshalmi. Azokban egy-egy nagykörzetű város szabad és szervezetlen egyezkedésre gyűjti össze termelőit és kereskedőit, itt azonban egy harmadakkora község gyűjt piacára városokéhoz hasonló forgalmat, s ezt rendezett és arra épített helyen, meghatározott formák közt bonyolítja le. És pedig olyan formák szerint, amelyek védelmet nyújtanak a külön-külön kismennyiséggel megjelenő termelő számára. Ez csodálatraméltó teljesítmény s még csodálatosabbnak kell látnunk, ha tudjuk, hogy mindez alig egy évtizednek műve. Különös energiájú falu Jánoshalma és szerencsés pillanatban fogant műve egyedülálló piaca.

D U N A M E L L É K

ŐSI PARASZTFALVAK

A Dunamellék kevesebb pusztulással úszta meg a török veszedelmet, mint az Alföld többi része. A Duna ágai és mocsarai megvédték a rablótámadásoktól és a szüntelen zsákmányolástól, a »törvényes« török adókat pedig éppúgy elviselte valahogy, mint a mezővárosok. A dunamelléki társadalom élete nem szakadt ketté a török hódoltsággal: sem falvai, sem városai nem épültek a fundamentumtól kezdve újjá, népessége is megőrizte folytonosságát annyira, hogy a későbbi telepítéseket és meneküléseket be tudta olvasztani magába. Baja és Kalocsa nem a török futásokból nyerték népességüket s városi rangjuk sem onnan datálódik: Baja azelőtt is a »mesteremberek«, »kalmárok« és »tőzsérek« városa volt és dunai átkelőhely, Kalocsa pedig kezdettől fogva az érsék városa. A falvak és »mezővárosok« pedig a török előtt is akkora határt és olyan kiváltságokat és terheket bírtak itt a Dunamelléken, mint utána. Ez a vidék éppannyi folytonosságot őrzött történetében, mint a Dunántúl. Népessége, termelési kultúrája, társadalmi helyzete nem lett sem jobbá, sem rosszabbá; a veszedelem elmúltával folytatta régebbi életét. Ezért öregebb és ősibb ez a vidék, mint a két folyóköz többi része és ezért számítható bízvást a Dunántúlhoz. Mintha nem is ott folya a Duna, hanem a Kiskunság nyugati határszélén s ezt a vidéket fizikai határokkal is elválasztaná a fiatalabb és újjászületett Alföldtől.

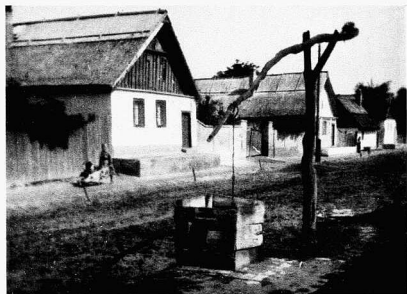
A Duna valóban keletebbre bocsátotta ágait a régi időkben s valóban ez védte meg a Dunamelléket s egyben ez választotta el egyszer s mindenkorra az Alföldtől. Amit az Alföld társadalmáról elmondhatunk, itt mindaz nem érvényes. Itt ősi parasztfalvak

Baja

Kalocsai székesegyház

Kalocsa küldőros

Dunapataj

Dunapataji akol

néznek a Dunára megkövesedett parasztkultúrával és megfáradt életkedvvel s nem új és duzzadó települések. A városok tornyait sem egy tágas és tanyákkal megszállott határ emelte, hanem vagy papi bőkezűség, vagy ipart és kereskedelmet folytató polgárok igényessége. Korábban kezdődött a Dunamellék története és hamarább megállt, mint az alföldi. Erősebb a mult és jobban köt, mint bárhol az Alföldön.

»Ezek a 17. században élnek«, mondja a pataji református eklézsia bölcs és bús pásztorja s igaza van. A 17. század végén a megmaradt falvak — s nagyrészüik megmaradt — a maitól nem sokban különböző társadalmi és birtokviszonyok között éltek. A patajiak és a soltiak mezővárosi szervezetben együttesen vállalták meg úrbéri terheiket, a sárközi szék falvai a kalocsai érsektől nyertek kiváltságokat, a fajsziak pedig a szekszárdi apátságnak voltak házi nemesei. A távolabbi tájakkal és városokkal való közlekedésük akkor sem volt sokkal rosszabb, mint ma. Földjeik csaknem szabad birtokok voltak és akkor is hagymát, káposztát és paprikát termeltek rajta s azt akkor is maguk hordták szét az ország minden tájára. A maradandóság országa ez — s mivel időközben még a kiskunsági puszták is haladtak —, egyúttal hátramaradt világ is.

A dunamelléki társadalomnak kiadós állomása volt a rendi, helyesebben paraszti korszak. Öntudatuk, paraszti kultúrájuk és gyarapodási ösztönük több mint kétszázados már és még mindig ott tartanak, ahol a hitviták idején. Egyik részük: a kalocsavidékiek jobban viselik sorsukat. Ma is lojális és kimozdulatlan parasztok s színes népeletük és töretlen szaporaságuk válság nélküli életnek a jele. Katolikusok és papjaik gondviselése is segíti megtartani őket e parasztvilágban. Másik részük: a vízmenti falvak már ösztönösen szembefordulnak paraszt hagyományaikkal. Régi református és színmagyar falvak. Az itteni parasztok Károly bibliát olvastak a hitújítástól fogva és ma is csak azt olvasnak. Fejlett mezőgazdaságuk és sokoldalú szőlő- és kertkultúrájuk nagyszerű teljesítmény volt akkor paraszti szinten, de ezen a nívón mozog ma is. Főlemelkedési vágyuk és szüntelen előretöréseik eredmény nélkül maradtak. Nem csoda, ha belefáradtak küzdelmes és mégis primitív életükbe. Az országló rendek nem segítették őket, maguknak nem volt erejük ahhoz, hogy a fölszín

levegőjére vergődjenek. Még akkor sem lett volna késő a fölemelkedésre, amikor a rendek jobbjai akarták ezt és ki is mondták szükségét, de komoly alkalmat akkor sem adtak hozzá. Még talán ma sem lenne késő, vissza lehetne adni az életkedvet e ragyogó emberfajtának, ha nem késne soká a segítség... Ők most már természetesen nem akarnak így élni tovább. Nem szülnék gyermekeket, parlagon hagyják földjeiket, átengedik az uralmat az asszonyaiknak és ha csak tehetik, menekülnek a városba »nyugdíjas állás» békességes tunyaságába.

Az itteniek fáradtsága a törzsök kunokénál is nagyobb. Azok még ki-ki mennek a tanyára, ültetnek szőlőt és gyümölcsöt és lenézik a jövevényeket. A dunamentiek egykedvűek és közömbösek. Reformátusok mind, kivéve a fajsziakat, akik nyilván azért kapták kiváltságaikat a káptalantól, hogy hitük mellett megmaradjanak és bizonyára erősek, hitvallók voltak az üldöztetések idején, mert volt értelme küzdéseiknek. Ma ők sem tudnak méltó célt az életüknek s mert igényes és tündöklésre való fajta, nem akar cigányul, parasztul vagy német módra való hangyaküszködésben élni. Inkább kipusztítja magát.

Pataj és Solt a 17. század óta mezővárosok és társadalmuk nagyját tükrözi a megfáradt kis parasztközségek életét. (Harmadik mezőváros társuk, Dunavecse kiemelkedett a stagnálásból: járási székhely, járásbíróháza, adóhivatala, sok nyugdíjasa, fejlett vendéglátó ipara van s szép dunapartja kedvelt üdülőhellyé teszi.) Pataj és Solt kívülről avas és elhanyagolt falvak. Zeg-zugos utcák s ahogy a letelepülés alkalmával jónak látták a házhelyfoglalást az ősök, úgy vannak ma is a házak. Sok a régi ház avas nád- és zsúptetővel s paraszti díszekkel falán és kapuján. A szegénynegyedben tiszta nádfödeles sárviskók állanak s kútágas ásítózik a görbe utcák összefutásánál. A főutcák módos gazdaházakkal ékesek. Vasredőnyök, sok ablak és téglaoszlopos nagy kapuk jelzik a kényelmes élet kívánságát. A kihalt utcákon nincsen gyerek. Öregasszonyok, feketeruhás gazdák és egy-egy dologban járó kopott zsellér.

Mindkét falunak van szőlőhegye. A Duna felől kivénhedt szőlőtőkék és gombától fekete fák töltik ki a kis parcellákat és teremnek is, nem is. A homoki kertek lázas munkálkodásából és gondosságából semmi sincs itt. Ezek a szőlőhegyek száz évvel

ezelőtt is annyi gondozást kaptak, mint ma, pedig akkor kevesebb volt a kártevő. A szántóföldek elhagyottak és nem ritkán láthat parlagföldet az ember. Tanya kevés van, azok is búsak. A falu alatt veteményföldek, hagyma, káposzta, petrezselyem burjánzik bennük, mindenből kevés, de sok fajta elegy. Olyan paraszti földművelés folyik itt, mint a mult században, csak hogy akkor a pataji és solti a többihez képest fejlett és virágzó volt, ma ellenben pusztulónak tetszik.

Patajon rendkívül érdekes gazdasági rendszer alakult ki s az ma is közönségesen látható még. Mint a »kertes« városokban, úgy itt is a falu belsősége csak lakás, kicsiny udvarral és házikerttel. Külön van a faluszélen az istálló, a takarmány és trágya, tehát az egész gazdasági udvar: az »akol«, ahol a gazda jószágait tartja s naponként kijár a gondozásukra. »Megyek a műhelybe«, ahogy ők mondják. Ma is megvannak ezek az aklok, körül a faluszélen és változatlanul használják őket. Keletkezésük ideje ősrégi. A falu települési szerkezetéből az tetszik ki, hogy együtt keletkeztek a belsőségekkel. Oly kicsik a telkek, hogy azokon jószág-tartás, egyáltalán gazdasági udvar el nem képzelhető. A falu belső részén az utcák is oly szűkek, hogy azokon esorda nem közlekedhet. Egészen a városok mintájára szűkek és sűrűházasok az utcák.

A pataji aklokhoz hasonlóak voltak a kun és hajdu városok »kertjei«. Jelentőségük és magyarázatuk is teljesen egy. Igényes és függetlenséget kedvelő, tehetős állattenyésztők nem szívesen laknak együtt jószágaikkal — csak primitív és igénytelen népek —, függetlenítették tehát saját lakóhelyeiket az állataikétól: a gazdaság szennyét és gondját kívül hagyták a faluszélen s vagy cselédre bízták, vagy csak a legszükségesebb időt töltötték maguk a kertekben, illetve aklokban. Egy módos gazda úgy él Patajon, mintha nem is földművelő lenne. Gazdasági udvarát az aklokban rendben tartják cselédjei, a belső részen álló háza mintha nem is parasztház lenne: sem istálló, sem takarmány, sem trágya, sem jószágjárás este reggel. Az aklok és kertek oka és célja hasonló a tanyákéhoz, ott azonban a föld jobb kihasználása is tényező, míg az akloknál egyedül kényelmességi szempontok érvényesültek. Ami régen elterjedt és egyszerű paraszti függetlenséget nyújtó berendezkedés volt, az ma a pusztuló paraszttársadalom mene-

külése a paraszti munkától. Olyan hihetetlenül elhagyott aklokat látni Patajon, hogy rí le róluk a munka és a mesterség végső megvetése. Sietve elvégzik a legszükségesebb munkát, ráhúzzák az ajtót a jóságra s hagyják a maga bajára. Maguk mennek haza vagy a körbe. Eltekintve azonban a pataji körülményektől, maga az akol vagy a kertrendszer — épügy, mint a tanyarendszer — rendkívül értékes és megszívlelendő elvet juttat kifejezésre s egy jövőendő falu-, illetve várospolitikai föltétlenül vissza kell hogy állítsa régi jogaiba ezt a két »differenciálódási« elvet. Alapvető követelménye a jó lakásnak és a jó gazdasági udvarnak, hogy külön-külön alkalmas helyen feküdjenek és külön-külön megfelelő berendezéseik legyenek s egymást ne zavarják. Ezt való-sítja meg az akolrendszer. Ilyen rendszer mellett a falusi lakást nem zavarja állandóan a gazdaság szennye, gondja és zaja s ilyen rendszer mellett lehetséges az olyan gazdasági udvar, amely közel van a legelőhöz vagy a szántóföldhöz s amelyen minden termelő munka bátran végezhető a csépléstől kezdve az állatok jártatásáig. A pataji magyarság életigényeit és valaha duzzadó energiáját mindenesetre jellemzi ez az akolrendszer.

Az őslakók és az »ősi parasztok« mindkét faluban a református és nagyrészenben jómódú birtokos gazdák. Ezek szolidárisak egymással, ha el is szegényedett valamelyik közülük, viszont zárkózottak a jövevényekkel szemben. Tisztelik az írást és tudományt, olvassák a bibliát és gyermekeiket el nem hagynák az iskolából. Rátartók, igényesek, a tanácsban bölcssek és a beszédjük valóságos muzsika. Ékes fajta ez, minden jeles tulajdonnal, de ugyanakkor egykések, dologtalanok, kényelemszeretők és úrgyűlölők. Úrfélével szemben meg nem hajlanak s irigy gyűlölettel nézik azok henyének látott életét és kíváncznak utána. Százados gyötrelmeik során az vésődött beléjük, hogy az úr és paraszt minőség keverhetetlen: aki úr az úr és nem dolgozhat s aki paraszt az paraszt, tehát dolgozik. S mivel maguk a paraszti munka megvetésével próbálnak menekedni paraszti sorsuktól, elvárják az úrtól, hogy az se tartsa kíváncsabbnak a munkát sem a maga számára, sem a másokéra. Ne prédikálja nekik a munkát, de maga se csinálja. A pataji református pap egyházi földjeit gondos kezelésbe vette s maga néz utána mindennek, olykor saját kezével kapál és kaszál is. Egyháza

tagjai megrökönyödve szemlélik tettét. Ők nem azért tartanak papot, hogy az akár a példamutatás, akár a maga gyönyörűsége kedvéért kaszáljon. Különben is az egyházi földeket azért adja a nép a papnak, hogy az adja vissza nekik megmunkálás végett s ők úgy fogják munkálni, ahogy az szokás.

Fáradtságuk és menekülésük a saját paraszti sorsuktól, azt lehetne hinni, keresi az utat az élethez való visszatérésre. Nem így van azonban. Ma már kultúra, hagyomány, közvélemény és erkölcs a pusztulás közöttük. S különben is ők nem láthatják menekvésnek és kivezető útnak a munkát, mivel ép abba keseredtek bele. S ki biztosítja őket, hogy munkájukkal nem paraszti kínlódás jár továbbra is, hanem fölszabadult polgári élet? Ki hiteti el velük, hogy a munkás példa nyomán új élet fakad? Senki. Erővel és szándékkal telt papjuk példát akart nekik mutatni, szervezetet próbált alakítani, életkedvet akart beléjük önteni s szenvedéllyel utasítják vissza. Nem kell nekik az új erkölcs. Meghalnak inkább és mennek a városba a nyugdíjas állás reményében. Nem egy ember, de egy ország segíthet ezeken már csak.

Az őslakók, ha elszegényülnek — s ez mindinkább bekövetkezik —, nem állnak szolgálatba helyben. Elmennek vidékre vagy Pestre s ott próbálnak új életet kezdeni, helyesebben befejezni a pusztulásukat. A szolgák, cselédek és bérlők a jövevényekből kerülnek ki. Éppúgy, mint a kiskun helyeken, itt is egyre hódít az új elem. Előbb cseléd a tanyán, aztán bérlő s végül gazda lesz belőle. A birtokosok közt ma még több a törzsök református elem, de a bérlők már mind új emberek. A kun helyeken a jövevények valóban hódítanak, megszerzik a földet, gyümölcsöt, szőlőt telepítenek és új levegőt visznek a kiaszott helyekre. Halas például — noha kunjai kényelmesek és stagnálnak — fejlődő és gyarapodó város. Solton és Patajon nem a jövevények hódítanak, hanem őket hódítja meg a régi gazdák erkölce: gazdává lévén ők is hasonulnak s az őslakókkal együtt haladnak a romlás útján. Fertőzöttek a falvak, a földek és még a temető is. Nincs kitérés és nincs menekvés. Sem vérátömlesztés, sem tüneti kezelés itt nem segít. Próbálkoznak egyes helyeken betelepítéssel: Szeremlére 1932-ben hat családot telepítettek a Kisalföldről. Természetesen elnyelte őket a veszni induló falu. Kettő egy év múlva visszaköltözött, kettő tönkrement és elvándorolt, egy betörő lett s csak

egy vert gyökeret. Ma bérlő s gyermekeivel eredményesen dolgozik, de hogy gyermekei mentesíteni tudják magukat az uralkodó erkölcs hatása alól, arra semmi remény nincsen. Talán ha tömegben költözne be az »idegen vér«, annyira, hogy ellenálljanak a falu hatásának? A régi test beteg, annyi új vér vehet csak erőt rajta, amennyi az egészet képes megújítani. Patajon most tervezik nagyobb számú nádudvari család betelepítését. Sikere nem lehetetlen, de nem is biztos. Ezek az orvoslások mind ugyanabban az alapvető hibában szenvednek: vérátömlesztéssel akarják gyógyítani azt a beteget, aki nem bír a körülötte lévő levegőben élni. El lehet képzelni, hogy a beteg így elél még egy ideig, de nem egyszerűbb és egyedül gyökeres gyógyítás-e a levegőváltozás?

Solt és Pataj alatt a Duna mellett ősi kis falvaknak van egy bokra, amely egyike az ország legrégibb kertművelő fészkeinek. Dunaszentbenedek, Géderlak, Uszód, Foktő és Fajsz kicsinyített másai a pataji, solti társadalomnak. Kivételesen ősi paraszti kertkultúrájuk van, századok óta stagnálnak mai paraszt szintjükön, belefáradtak már és úgy pusztulnak, mint a patajiak. Pedig ennél külön és színesebb emberfajtát képzelni lehet csak. Erő és szépség van bennük. Szobornak való férfifejek minduntalan és viruló asszonyok egyik úgy, mint a másik. Nem megcsökött és agyon-dolgozott parasztok ezek, hanem mint az erdő fái, karesúk és magasak. Az idegen elámul, ha szavukat hallja: okosak és céltudatosak, nem ismerik az alázatot és a meghajlást. És ez a szép fajta pusztul legjobban, bizonyosságául annak, hogy az alázatos és szolgább fajta minden körülmények között tud élni, de a kényes és igényes csak méltó levegőben. E falvak lakossága nagyjából református, de Fajsz színgkatolikus és katolikusok vannak Foktőn is, ezek azonban époly egykézűk, mint a többi falvak református lakossága, mert ők is őslakók e helyeken. E kivételtől eltekintve azonban bizvást kimondható szabályszerűség, hogy a Duna-melléken, a Kiskunságban s a Három Városban az őslakó reformátusság a fáradtabb és pusztulóbb s mindenütt a jövevény katolikusok a szaporák, a hódítók. A vallás dogmáinak közvetlen hatását azonban hiába keressük e jelenségben. Itt egészen más okok játszanak közre s a szemmel látható történeti és társadalmi tény az, hogy az őslakók, a magasabb igényűek és a nagyobb multú törzsek indulnak pusztulásnak fejlődési lehetőségek híján.

Az is bizonyos, hogy az ilyen csoportok többnyire reformátusok s ez ismét annak a szelekciónak a következménye, amely a hitviták idején kétfelé választotta a magyarságot s magyar vallássá tette a kalvini hitelvet. De mint ezt a fajsi példa mutatja, az igényesebb, és gazdagabb életű nép, akár katolikus, akár református, egyformán megszűnik fejlődni, ha nincs méltó lehetősége hozzá.

Csatlakozik e magyar falvakhoz két dalmát eredetű község: Bática és Dusk. Mindkettő átvészelt s a megfogyatkozott népességet dalmát menekülők pótolták, akik átvették az ottlakó és környező magyarság termelési kultúráját, beleilleszkedtek annak társadalmi statusába. E helyek ma ugyanolyanok, mint a tiszta magyar községek. Vegyes kertművelők, régi parasztkultúra hordozói és egykézűk. Ugyanezen a vidéken történt néhány német betelepítés, de azok nem hasonlítottak a magyarsághoz, nyugati módra gyarapodó kispolgári földművelő falvak lettek. A dalmátok ellenben mindenestől fölszívódtak a magyarságba és egészen átvették annak erkölceit.

Sajátságos és tanulságos e vízmenti falvak kertkultúrája. Mai termelésük törökeltűti eredetű, mert adójegyzékeik minduntalan hagymát, paprikát és egyéb kerti terméket soroltak föl. Igazi parasztkultúrát folytatnak, amelynek módszerei századosak már. Szántóföldi módon termelik veteményeiket, rendszerint gabona után és sem locsolást, sem a többszörös ültetést nem alkalmazzák. Termelnek csaknem egyforma arányban hagymát, paprikát, petrezselymet, répát, káposztát, céklát, salátát. Specializálódás csak annyi van az egyes községek közt, hogy Foktó, Uszód, Benedek és Géderlak termelésében túlnyomó a hagyma, Fajs, Dusk és Bática termelésében pedig a paprika.

Ennek az ősi kertkultúrának a kifejlesztő tényezői sokkal inkább természetiek voltak, mint társadalmiak. E két tényező: a kiváló minőségű folyami hordaléktalaj és az ügyes paraszttrendű nép. Ennél több nem működött közre soha a termelés szintjének és mennyiségének az emelésében. A paraszti nép végig csak paraszti módra termelt s kapitalista polgári vállalatok híján paraszti kofalkodás útjain hozta forgalomba termékeit. Három helyt van még ilyen az országban: a Fertő-tó déli partján (Fertőboz, Hegykő, Hidegség), a Szigetközben Győr mellett (Öttevény és Kunsziget) és a Csepel szigeten (Lórév, Makád és Tököl). Mindenütt vízpart

és mindenütt paraszt kisközségek. Ezek a kis kertművelő szigetek megmaradtak vagy egy közeli fogyasztópiac kiszolgálójának, vagy vándor batyúzó kereskedést láttak el portékával. Ugyanakkor hasonlíthatatlanul rosszabb természeti feltételek mellett Nagykőrös, Makó és Szeged fejlett kertkultúrát, exportpiacokat teremtettek s milliókat vesznek be termékeikért. A magyarázat egyszerű: a dunamelléki és fertői kis kertészközségek nem kapták meg soha azt a polgári levegőt, amit Makó, Nagykőrös és Szeged s a többi alföldi mezővárosok helyzetük révén magukénak mondhattak. Ezért nem tudtak kilépni soha primitív paraszti zártágukból és lényegében ma is ott vannak, ahol egy századdal ezelőtt.

A vízmenti kis parasztközségekben nem is szakmunka a kerti termelés; itt mindenki foglalkozik vele, közönséges kiegészítője a szántóföldi termelésnek. A mezővárosokban viszont specializálódott termelés: a kisparaszság különleges fő termelési ága. A Duna mentén nem specializálódott szakma a kerti termékekkel való kereskedés sem. Kocsin, háton maguk a termelők hordják szét portékájukat s bejárják vele az egész Dunántúlt; ha mind elfogyott, hazamennek és újra megrakódnak. Először a sajátjukat adják el, de a szomszédokét is vállalják bizományba. Oly primitív a kereskedésnek ez a formája, hogy bizonyára így csinálták kétszáz évvel ezelőtt is és ma sem találnak más módot az értékesítésre.

A kertkultúra sorsa jellemző e községek egész sorsára: nem tudtak kifejlődni. Ezután már nem is képzelhető el komoly kifejlésük különleges országos beavatkozás nélkül. Ugyanígy társadalmilag: fáradt és visszahúzódó a nép, semmi hasznát nem veheti ezeknek egy olyan öntudatosító mozgalom, amely pedig nekik is egyedüli mentségük lenne.

TELEPÍTÉSEK ÉS SZÁLLÁSOK

A Dunamellék községeinek nagyrésze törökkelőtti eredetű. Alig néhány falu van olyan, amely újabb telepítés vagy kirajzás során keletkezett volna. A vidék társadalmának az alapszínét az ősi parasztközségek adják, az új falvak csak elűtő foltok az egyező alapon. Két fajtája van ezeknek az újabb eredetű községeknek. Egyik a 18. század elejéről származó három német falu:

Harta, Hajós és Nádudvar, a másik a Kalocsáról kirajzott szállások egyesüléséből keletkezett három magyar falu: Szakmár, Homokmégy és Drágszél.

A három német falu nagyon hasonló a bácskai falvakhoz, de mivel környezetük egészen más, mint a bácskaiaké, jobban elütnek és szomszédaik rovására jobban is gyarapszanak.

E német falvak természetes szaporulata messze a magyar falvaké fölött van. Hartáé 16%, Hajósé 11%, Nádudváré 7%, a magyar falvak átlaga viszont csak 5%, Foktő, Uszód, Fajsz és Pataj pedig egyáltalán nem mutatnak természetes szaporulatot. De nemcsak emberállományuk szaporulatában maradnak messze a magyar községek, hanem a dologi gyarapodásban is. Császártöltésen, Sükösdön, Halason szüntelenül szerzik a birtokot a nádudvari és a hajósi németek, Hartán pedig bevett szokás, hogy a patajiak és a soltiak eladó földjeiket ott doboltatják tudván, hogy a vevő csak hartai német lesz.

Ezek a német községek minden képzeletet fölülmúló szorgalmat fejtenek ki. Sok hartainak Patajon túl van földje a pusztákon, fölkel tehát két órakor s keresztül hajt a falun, mielőtt a patajiak fölkelnek. A hartai zsellérek minden távolságra elmennek munka után s lankadatlanul dolgoznak otthonmaradt családtagjaik is. Rendes, tiszta és módos is falujok, háza még a szegényebbeknek is tornácos és padozatos. A községházuk viszont oly hihetetlenül elhanyagolt és piszkos, hogy nem tudja mire vélni az ember. Ennyire nem törődnek a magyar államhoz való tartozásukkal, vagy ilyen puritán és takarékos az előjáróságuk?

Ahol Sükösd és Érsekesanád népe ékes paraszti multjának csillogása mellett stagnál és pusztul, ugyanott a hajósiak és nádudvariak gyors ütemben fejlődnek. Talajuk a Kiskunságéhoz húz, szőlő- és gyümölcstermelésükkel oda hajlanak s legalább úgy gyarapszanak és polgárosodnak, mint Kecel vagy Soltvadkert.

A környék katonatoborzásain résztvevők beszélik, hogy egy-egy német falu legényei közt mily sok az ösztövré, agyondolgozott torz ember. Különösen a hartaiak emberanyaga silány katonai alkalmasság és megjelenés szempontjából. A fajsziak, foktőiek, patajiak vagy kalocsaiaiak viszont derék szépszál emberek, jól fejlettek és kemény tartásúak. Amazok agyondolgozzák magukat, emezek pedig kikímélik.

A három német falu nem foglalkozik veteményfélékkel. Nyugatias szántóművelést és állattenyésztést folytat jól berendezett gazdaságaiban, s ezen kívül szőlőt termel, úgy mint a bácska- és kiskunsági német községek. Sok a törpegazda és Hartát kivéve kevés a zsellér. Társadalmuk éppen olyan kiegyenlített kispolgári, mint a bácskai németeké. Nincs akut ellentét gazdák és zsellérek közt s a gazdák sem ismerik a polgárosodásnak oly mohó vágyát, mint a magyarok, ezért kedvüket sem vesztik s falusi köreikben is tudnak kispolgári életnívót és gyarapodást biztosítani. Maguk is tudatában vannak e különbségeknek, melyek a magyaroktól elválasztják őket s ehhez képest álmodozóknak, dologtalanoknak, hősködőknek és összeférhetetleneknek tartják azokat. Nem házasodnak és nem keverednek a környező falvak népével még akkor sem, ha ott szereznek is földet. Megmaradnak a maguk körében. Szigetek a Duna mentén.

Nem tüntetnek a magyarosodásukkal e falvak s valójában nem is magyarosodnak, miként a bácskaiak is inkább maguk szívják föl vagy győzik le a magyarságot, még ha nyelvét el is tanulják. A pángermán mozgalom nem erős és nem állandó köztük, azonban szívesen hajlanak csábításaira s »mértöbb országot« szeretnének maguknak. Annak nyilván községházát is különben emelnének.

A kalocsai szállásokból keletkezett falvak sem régiek, mindamellett semmiben sem hasonlítanak a németek telepeihez. Viszont a régi parasztfalvaktól is erősen különböznek. Nem is falvak ezek. Szállásoknak nevezik őket s másutt sehol sem látható furcsa kis házbokrok. Keletkezésük hasonló a tanyákéhoz. A török után pusztává lett kalocsai határ keleti felére könnyebb földművelés végett szállásokat építettek a birtokosok illetve úrbéresek s városi házaikat kezdetben épűgy megtartották, mint a tanyaiak. A szállásokat azonban nem kiki a maga földje közepére építette, hanem bokrokba, külön a földtábláiktól, egy-egy kis belsőséggel. Mivel a szállás egy kicsiny falunak a társas életét biztosította, hamarosan földtáblák a kalocsai házat és »szállásbeliek«, »pusztaiak« lettek, akiket a kalocsaiak »stahóknak« neveznek. Teljesen önállósultak tehát e parányi községeknek tekinthető szállások s végre a közigazgatási önállóságot is kiverekedték maguknak. Három község foglalja magában e kirajzott szálláso-

kat: Szakmár, Homokmégy és Drágszél s Kalocsa kötelékében csak néhány maradt meg továbbra is. A kitelepülés alkalmával szállásonként rendszerint egy-két család telepedett ki, ezért található egy-egy szálláson csupa hasonló név. (Pl. »Negyven szálláson« Csanádi és Kovács.)

A szállások ma szabályszerű kistalvák belsőséggel és külterületi földtáblákkal, mint a Dunántúl vagy a szláv vidékek östelepülései. Ez a kirajzás tehát valóságos kitelepülés volt, más értelmű, mint a tanyák alapítása. S mivel kicsiny és primitív községekbe települtek, a kirajzásuk alkalmával vitt kultúrállományuk konzerválódott. Olyanok ma, mint a kalocsaiak félszázaddal ezelőtt. Annyira szembetűnő ez az elmaradottság, hogy a kalocsaiak, akik maguk is elég jámbor és elmaradt parasztok, lenézéssel emlegetik a »tahókat«.

A szállásbeliek paraszti módszerű szántóvető termelést folytatnak Sem szőlőjük, sem veteményföldjeik nincsenek, állattartásuk is egészen régimódi. Nagyrészüket birtokos, kevés földtelenjük a többiek gazdaságában talál alkalmazást igen sovány bérért.

Érintetlen paraszti kis csoportok e szállások, azon a ponton vannak, amikor egy közösség »már paraszta« és »még paraszta«. Már paraszt, mert volt ideje sajátos primitív kultúrát kialakítani termelésben és életformákban egyaránt és még paraszt, mert nem űnt még rá ezekre s nem fordult szembe nyomorúságos és könnyen megtagadható paraszti sorsával. A szállásbeliek vallásosak. Minden egyházi ünnepet megülnék, a böjtöt megtartják és életük legnagyobb eseménye a búcsújárás. Irtózáttal beszélnek az egykés és dologtalan vízmentiekről. Népviseletben járnak és életük minden mozzanata a rendületlen parasztvilág bizonyossága. Politikájuk is lojális, szeretik papjaikat és tisztelik az urakat. Föltétlenül megsüvegelik az úrfélét és paraszti vendégszeretettel fogadják.

Az ilyen társadalom természetesen éles ellentétben van mind a német falvak kispolgári buzgalomával és jólétével, mind a duna menti falvak menekülő parasztjaival. Ezt érzik is a pusztabeliek s paraszti természeti világszemlélettel hiszik, hogy ők a jók és a többiek romlottak.

AZ ÉRSEK VÁROSA

Kalocsa nem mezőváros. Jogállása ugyan mezővárosi volt a rendi időkben, azonban sem a nagy határ, sem az összefutott népesség, sem különös forgalmi jelentőség nem tette igazi mezővárossá. A meglehetősen nagy határba nem tanyákat telepített a földműves lakosság, hanem mindenestül kivonult és elszakadt Kalocsától. Mai foglalkozási összetételénél fogva sem tekinthető Kalocsa mezővárosnak. Alig több a lakosság egynegyedénél a földművelő elem s ez is cseléd és napszámos inkább, mint gazda, a többi iparos, kereskedő, pap, tanár és nyugdíjas. De nem is polgár város. Igazi polgári népessége ismét alig több a lakosság egynegyedénél. Kereskedelmi és ipari élete sem haladja meg a város szükségletét. Hiányzanak közlekedési utai is ahhoz, hogy forgalmi centrummá növekedjék.

Kalocsa az érsek városa. Az érsekség szükségletei s az érsek gondoskodása tették várossá. 1409 óta mezővárosi szervezete volt, de már akkor is az érseki uradalom árnyékában élt és autonómiát alig gyakorolhatott. Előírta az érsek, hogy a város bíráját szabadon választhatja az uradalmi tisztartó jelenlétében, s a nagyobb bírói ügyeket az uradalom intézte el úriszéke által. A város igazságszolgáltatási hatásköre inkább rendőri ügyekre szoríttatott. 1920 óta megyei város Kalocsa, de az érsekség befolyása ma is változatlanul érvényesül a város minden életmegnyilvánulásában. A legutóbbi évek folyamán celluloid gyárat akartak alapítani s az érseki uradalom nem engedélyezte, mivel munkásait vonná el egy ilyen üzem.

Ma is olyan a város, mint keletkezése óta mindig: az érsek székhelye, hozzátartozó és tőle függő parasztsággal és polgári népességgel. Az irányító hatalom az érseki kormányzóság minden rendű papjaival. A szellemi élet irányítása elsősorban az ő kezükben van. Az elemi iskolák nagyrésze egyházi, a gimnázium a jezsuiták vezetése alatt áll, az iskolánővérek zárdája az összes nőnevelő intézményeket magában foglalja, a polgári iskola és az önálló gazdasági népiiskola pedig az érsek kezdeményezésére és segítségével létesült. A legnagyobb és legrégebb kalocsai újságnak

a tulajdonosa és kiadója a főkáptalan, illetve az Egyházmegyei Takarék. Egészen a papság irányítása alatt áll az egyesületi élet is: a katolikus kör, a leány- és legényegylet stb., de mindegyiknél erősebb szervezet a keresztény munkásegylet, melyet kimonddottan a szocialista tanok ellensúlyozására alakított az egyház. Az érseki uradalom bér földet bocsátott az egyesület rendelkezésére és földmunkás szövetkezetet is alakított az egyesület keretei között. Az egyesület célja többek közt: «jóirányú keresztény szellemű olvasmányok terjesztése», továbbá «időnként közös vallásgyakorlatok tartása» és a «takarékoskodás előmozdítása». Az egyesületnek szép székháza van, tagjainak a száma 3—400 körül mozog s fővédnöke maga az érsek.

A városi igazgatás és az értelmiség lépést sem tesz a papság beleegyezése és támogatása nélkül. Kalocsán társadalmi és szellemi élet csak az egyház védő szárnyai alatt lehetséges.

A parasztság városi környezete ellenére sem olyan, mint a mezővárosokban. Zárt paraszti világban él, vagy épenhogy pedzi egy szabadabb világ igényét. Birtokos gazda csak elenyésző hányada az őstermelőknek és bérbe is keveset ad az uradalom földet. Viszont a város területének 90%-a az érseki uradalomé. Az uradalmi birtokon rosszabb a napszám, mint bárhol a környéken s gyakorta száll az egy pengő alá. A parasztság tehát erőtlen kisemberekből áll, életük szigorúan elhatárolva folyik. Külön városrészben laknak. A legyezőalakú város egybefutó csúcsában van a székesegyház, innen egy főutca s a vele párhuzamos néhány utca a papságé, a polgároké és a közintézményeké, a többi a parasztságé. Tipikus falusi utcák és porták a primitív parasztművészet jeleivel ékesítve. Sehol olyan hathatós «népgondozás» nem látható, mint Kalocsán. Egyesületek, népművészeti tanfolyamok, Gyöngyösbokréta, egyházi nevelés, levanteoktatás külön-külön és együttvéve elérik azt, hogy a parasztság nem tud kivetközni paraszti életformáiból városi környezete ellenére. «Jó parasztok» maradnak, minden erényekkel tündökölnek s csak szívük mélyén lappang a szörnyű kétkedés. Nyilvánosan szörnyülködve idézik a vízmelléki egykező pogányokat s a magzat-elhajtó és városba vágyó istenteleneket, titkon pedig irígy tisztelettel gondolnak rájuk. Az úrféléhez nyájasak, lojálisak és készségesek s csak hosszas barátkozás után nyílik ki a szívük, de

akkor a legjámorabb bokrétásokból is szinte Tiborc panasza szól. Ezek a parasztok azonban magukkal jötehetetlenek. Birtokból kiszorulva, apró csoportokra szórtan soha nem juthatnak olyan erőhöz, mint a mezővárosiak. A munkásság még reménytelenebbül él.

Kalocsának növekvő idegenforgalma van. A városi igazgatásnak külön propagandaszerve igyekszik kedveltté tenni a környék színes népeletének a látogatását. Díszes népművészeti házat rendeztek be s állandóan foglalkoztatják a háziipar művészeit. A Gyöngyösbokréta is itt virágzik legjobban, s látványosság számba mennek az érseki épületek, az iskolák és a pompás érseki könyvtár, amelyért érdemes Kalocsára fáradni az idegennek. Az idegenforgalmi hivatal szíves készséggel és kedves lelkesedéssel mutat mindent, ám hogy ki mit lát meg, annak szívében hordja a nyitját. Egyet azonban senki nem láthat itt: polgári fejlődést. Áll itt a világ — úgy hiszi — az örökkévalóság jegyében.

BAJA

Kevés város tud oly csábítóan szólni az idegenhez, mint Baja. »Csinos, olcsó és kulturált« várost ígér, ahol az üdülni vágyó »vizet, homokot, végtelen teret, napfényt« talál és várost, mely csodálatos kilátású dunapartjával, árnyas parkjaival, beszédes épületeivel és városi nyüzsgésével mindent megad, amit csak város adhat.

Az első benyomás valóban üdítő. Kellemes parkon visz keresztül az út a város szívébe. Nyugodt vonalú, modern épület mindjárt első lépésre, majd szűk és kanyargó utcák, amelyekben jól esik a bukdácsolás, mert városnak az ízt lehelik. A kirakatokban sok és jó képek a városról, kicsinyek, nagyok, vízről, erdőről, utcákról, épületekről, s mind kíváncsiságra és kedvelté teszik a dunamenti várost. Példás elrendezésű a városháza folyosóin is végesvéig az idegenforgalmat szolgáló szebbnél szebb fotográfiák. A Déry-kert, a kis terecskék templomokkal s az öreg utcácskák kovácsolt gázlámpája mind várost szuggerálnak az utasnak s hinnie kell, amit az 1936-os költségvetés előszava mond: »Baja ma messzevidék egyetlen számottevő városa«.

Ám ha azt kutatja az ember, hogy miként él és fejlődik ez

a szépnak és erősnek ígérkező város, akkor kevésbé biztató jeleknek jön a nyomára. A magyar törvényhatósági városok közt Baja népessége gyarapodott legkevésbé az utolsó 60 év alatt Hódmezővásárhelyet leszámítva. Baja népessége 1869-től 1930-ig 21.418-ról mindössze 27.935-re növekedett, tehát alig 30%-ot, holott törvényhatósági jogú városaink népessége ez alatt az idő alatt átlagban 172% gyarapodást mutattak, s a megyei városok népessége is 108%-ot. Baja közvetlen környékének a népszaporodása is messze elmarad az országos átlag alatt. A bajai járás pl. csak 15.9%-os, a bácsalmási 72.2%-os, a kalocsai 12.1%-os növekedést mutat az utolsó 60 esztendő alatt, holott a járások népessége országos átlagban megkétszereződött. A gyenge népszaporodásért semmi esetre sem okolható az új ország-határ, hiszen 60 esztendő átlagáról van szó és a háború után inkább növekedett Baja városi jelentősége, mintsem csökkent volna. Az 1936-os költségvetés kivételesen okos és magas nivójú bevezetése maga vallja be: »A Bácska elvesztette minden más városát, . . . városunkat, egyben a megye székhelyét illeti az a szerep, hogy kiterjedt környékének gazdasági és kulturális góca legyen . . . Ennek a tisztnek eredményes betöltésére csak akkor lesz azonban képes, ha a közigazgatási keretek Baján is fedni fogják a közigazgatási határokat; ha a jövőben nem lesz mesterségesen elterelve tőlünk az a vidék, amely a központi feladatok megoldását mégis csak tőlünk igényli.«

Baja tehát a közigazgatási határok mostohaságára panaszkodik és városi földadatai tudatában gyarapodásról és városi fejlődésről álmodik. Az a környék is azonban, mely közigazgatásilag Bajához illene hogy tartozzék, szintén stagnál és semmi olyan szándékot nem mutat, hogy egy várost, ha hozzáférhetne, saját szükségletének a kielégítésére magasra emelne. Valami mélyebben fekvő és eredendőbb okának kell lenni e szép városka stagnálásának, hisz közigazgatási határukon keresztül is tudnak fejlődni városok.

Baja alföldi város létére sem mezőváros. Lakosságának 43.7%-a az ipar-forgalom körében foglalkozik s a földművelők aránya a 20%-ot sem éri el. Határa sem oly nagy, mint hasonló lélekszámú tanyás mezővárosoké (34.708 k. h.). Gazdasági életének csak jelentéktelen tényezője a mezőgazdaság. Iparos és kereskedő város. Ma az ipara a domináló; csak gyári jellegű nagy-

vállalata van húsz : drótkötél, gép, mezőgazdasági gép, elektro-technikai cikkek, téglá és cementáru, famegmunkáló, bútor, bőr, gyapjúfonó, kötszővő és gázgyára, áramelosztója és malmai. A mult század közepéig pedig kereskedő város volt inkább : »Nevezetes vásárait pesti, bécsi kereskedők is látogatják és ezek kivált sertésekre és szarvasmarhákra híresek. De legnagyobb tekintetét érdemel mégis gabona kereskedése, mert itt éven át több száz hajók rakódnak be búzával, kukoricával és zabbal. Kereskedik továbbá baranyai borokkal, sárközi tüzifával, gyapjúval, bőrrel és a komáromiaknak szélesen elterjedt farakodó helyeik vannak itte, — írja Fényes Elek a mult század első feléről. Ugyanakkor »kis Pestnek« nevezték Baját s Pest után valóban a legnagyobb gabonarakodó hely volt az országban. Igazi és mozgalmas piachelye volt egy nagyon nagy vidék gazdasági életének. A Bajáról 1864-ben érkező Szatmáry Károly 900.000 holdra becsülte a város forgalmi területét s az ide vonzódó lakosság számát 440.000-re. Az akkor is 20.000-en felüli népességű város valóban komoly centrum lehetett . . . Ezeknek az időknél azonban vége s a vasút és a kapitalizmus korában nem tudta Baja a földszínen tartani magát. Exportpiaccá nem tudott lenni, mert vasúti fővonalat nem kapott s kereskedői sem voltak olyan fajták : kereskedelme a kisszerű helyi kalmárkodásból és közvetítő szerepből nem tudott nagyvonalú kapitalista vállalkozássá fejlődni, tehát visszafordíthatatlanul lemaradt, elvesztette forgalmi területét és egyedül ipara maradt meg a régi nívón. Hogy mezővárossá, tehát egy nagy terület mezőgazdasági termelésének centrumává lehessen, ehhez minden föltétele hiányzott. Megmaradt vidéki kisvárosnak, a városiasság szép emlékeivel, helyi forgalommal és szépen fejlett helyi iparral. Mai élete a mozgalmas multa való emlékezés és a remélhető jövő tervezgetése között hánycódik.

Baja polgár város. Jogállás szerint szabadalmas mező város, társadalmi összetétel szerint kereskedő-iparos civis város volt attól az időtől kezdve, amikor a mai város története elkezdődött. A török utáni berendezkedés idején horvát, dalmát, szerb és német mesteremberek és tőzsérek özönlöttek ide. Ebben a szerb-dalmát-német korszakban lett Baja a hajóvontatás és szekérforgalom központja, a rendi Magyarország »polgári« városa. A város földes-

urai, a Grassalkovichok ebben a fejlődésben meg nem gátolhatták, városi létét el kellett ismerniök, emellett azonban földesuri jogaik szigorú pórázán tartották szabadalmasaikat: »jöllehet aszerint, valamint a királyi városokban megengedtetik a háznak és belső fundusoknak szabad emptió-venditioja, úgy a lakosoknak szabad migratioja, hogyha mindazonáltal találkozni most vagy a jövőben valaki, aki a várost botránkoztatná, a város vagy az uraság ellen gerjesztéseket tenne, az olyatén auctoritate dominali a városból fog örökösön elimináltatni» rendeli a város 1755-ben kelt szabadalmas levele.

A »Grassalkovich-kor« mindamelllett a fejlődés ideje volt. A mai időkbeli stagnálást tekintve a város virágkora. Egybekevénséggel egy magyar-német-bunyevác-rác civistársadalom: patriciusoknak számító gabona-, marhakereskedő és szűrszabó familiák, s plebejusokként munkálkodó kisebbrendű mesterek, alkuszok, fuvarosok és fogadósok társadalma. Boroviák, Szuhogyi, Schuller, Vogel, Cseszlár és Csepregi neveket vetett föl ez az elegy társadalom s a civisváros regulás szabadságai között mozgás, fejlődés és állandóan nyüzsgő élet zajlott viszonylag óriási idegenforgalommal. Ma sincs több és forgalmasabb fogadója a városnak, mint akkor volt: Az Aranybárány, Lőkert és Oroszlán voltak a bevett és elsőosztályú vendéglők, melyeket a bácskai urak is gyakorta látogattak. De ezenkívül minden ház fogadó volt a biki-tyi, szentistváni és csávolyi országút mellett. A búzát magánházak nagy hombárjaiban raktározták s ahány ilyen hombár volt, annyi beszállóhely. Ha ma újra idegenforgalmi hely kíván lenni Baja, bizonyára ezekre az időkre való emlékezés is segíti a kívánságot.

Baja soha nem volt a Bácskaság centruma. Akkor is, amikor legjobban virágzott, csak a Duna két oldalára terjedt vonzásterülete. A hivatalos központ Zombor volt, a »dalmata párt« főfészke Szabadka, s csak a harmadik gyülekezőhely volt Baja, különösen egy-egy Baján lakó alispán idejében. A bácskai úri élet ugyan ki-ki ömlött Bajára is olykor, de ez mindig a civistársadalom életén kívül játszódott le mint rendkívüli és zavaró jelenség. A polgárváros megbámulta, fogadóiban szívesen látta a lovon járó és mulatozó Odryakat, Latinovicsokat, Vojnitsokat, Rudicsokat és a többi urakat, de eltávoztuk után megkönnyebbülten lélegzett föl.

A mai polgárváros a szabadalmas civisváros egyenes utóda. A német-rác-bunyevác civisek magyar polgárokká lettek, plebejusaik pedig a gyárak munkásaivá. A bácskai urak Baján maradt töredéke közhivatalnokká szelidült és vagy a várost, vagy a megyét igazgatja. Parasztsága pedig nem is volt különös súllyal ennek a városnak, ezek is szőlő- és földművelő polgárok lettek, ki-ki azon a szinten, amelyre földje segítette. Szóval polgári társadalommá alakult Baja jobban, mint akár a mezővárosok, akár a megyei úri centrumok. Hogy jobban polgári, mint más városok, ez csak mennyiséget jelöl s nem sikeresebb egybekovácsolódást. A magyar társadalom egészében sem magyar polgári társadalom — úri, zsidópolgári, német, nyárspolgári, paraszti és proletár szigetei messze vannak még ahhoz, hogy egybeötvöződjenek —, nem csodálni való, hogy Baja sem tudta ezt az egységet megteremteni. Ha erre képes lett volna, olyan kivételes teljesítményt nyújt vele, amely nagyobb, mint Kecskemét kertkulturája és exportja, vagy Jánoshalma piacszervezése, ez mindennél külömb társadalmi cselekedett lett volna. S akkor bizonyosan nem hánykódnék mult és jövő közt, hanem erős és biztos jövőjű város lenne, amilyen valóban »messze földön nincs«.

Nem cselekedett ilyet Baja. Úri, zsidó és nyárspolgári csoportjai — klikkjei, társaságai — külön tanyáznak és külön sorsot akarnak formálni maguknak. A proletárokat bölcsen »gondozzák«, olyan közmunka programot bonyolít le a város példás buzgalmű előljárósága, mely a másutt teherként nehezedő és elfecsérlendő inségmunkákat komoly beruházásokká jobbitja s amellet hogy munkát ad, a várost is építi. Amint a polgárságnak nincs külön polgári öntudata, úgy a munkásságnak sincs proletár öntudata. Szocialista pártjuk négy tagot küld a városi képviselőtestületbe, akik »igen mérsékeltek«, amint a város vezetői mondják. Kispolgárok, vagy azok szeretnének lenni. A bajavidéki munkásság még kevesebb jövőformáló erőt sugároz, mint a pestvidéki.

De maga az egész polgárváros sem dinamikus társadalom. Semmi nincs itt a kecskeméti vagy a jánoshalmi tüzes kezdeményezésekből és zsongó munkazajból. Vágyai vannak csak Bajának. Nyaraló üdülővárossá akar kifejlődni. Jól tudja, hogy megvan hozzá a természeti lehetősége s csábítja Graz és Dijon példája. Idegenforgalmi hivatalt szervezett a város és nagyszerű propagan-

dát indított. Csak később jött rá, hogy füst és mese a terv, ha nincs város, amely valóban be tudja fogadni az idegent; ha nincsenek közművek, komoly vendéglátóipar, városrendezés, szóval a társadalmi-gazdasági feltételek. Nem is buzog már úgy az igyekezet, a költségvetés 800 pengőt irányoz elő évente s határozat mondja ki, hogy előbb a városfejlesztés, aztán az idegenforgalom. Mivel közigazgatási határai valóban rosszak, komoly közigazgatási centrum igényét táplálja. Gazdasági és kulturális centruma is kíván lenni Baja újra az egész Bácskának, mint valaha volt: virágzó agrikulturájú vidéknek mozgalmas irányító és értékesítő gócpontjává. Ehhez is kétségtelenül megvannak a természeti feltételei. De ha hozzáfogna kiépítéséhez, evvel is épúgy járna, mint az idegenforgalommal. A környező falvak vagy fáradt és magukbazarálózott parasztfalvak, vagy filiszter német falvak; ezeket egy központi vérkeringésbe bekapcsolni és fölpezsdíteni a vért fáradt vagy lassú tagjaikban nem Baja városfejlesztő politikája, de tán egy ország fölbuzdulása sem elég.

PAPOK, URAK ÉS POLGÁROK

A két folyó között a Dunamellék a legrégebbi táj s a leghátramaradottabb is. A többi vidékek valamiképpen ráléptek már a polgári fejlődés útjára s a korszak, amely 1848-ban, illetve 1867-ben kezdődött, minden résznek juttatott valamit az előrehaladás eszközeképpen, a Dunamellék azonban kimaradt és megállt. Módja és eszköze se sok volt a polgárosodásra, de még azt a keveset sem használta ki, ami mégis kijutott számára. Valami eredendő tehetetlenség kötötte meg ezt a vidéket — régi berendezései és erői nagyon kifejlődtek s az újak gyengék és tétovák maradtak —, ma is ott áll, mint amikor a rendi világból épenhogy kikerült. Megváltozott a jogi helyzet, mások a gazdaságszervezeti formák, mégis az egyes csoportok ma is ugyanolyan szereppel állanak egymás fölött, mint a rendi társadalom idején. Urak vannak, papok és polgárok s mindezek alatt parasztok.

A papság közvetlen társadalmi uralma sehol nem oly szembezőkő, mint Kalocsa vidékén. Ameddig az érseki uradalom kiterjed, valóságos theokrácia uralkodik s a papság uralma teljes. Nemcsak

arról van itt szó, hogy uradalmaiból jövedelmet húz az érsekség és nagyszámú népességet foglal gazdasági érdekkörébe, akiket vagy jól fizetett vagy nyomorúságos bérű munkásaivá tesz, hanem arról is, hogy minden ponton irányító befolyást gyakorol az alája tartozó társadalom életére. Nemesak egyházi fegyelmet és hitéletet ápol, hanem iskolapolitikát, sajtópolitikát és társadalompolitikát folytat s oly sikerrel, hogy más szándék nem is érvényesül területén. Kalocsán szemlélhető az egyházi iskola s a sajtópolitika célkitűzése, eszközei és hatása, a szállásokon pedig a gazdaság- és társadalompolitika eredményei. E theokrata politika vallásos társadalom kialakítását és megőrzését tűzi ki célul minden irányú cselekvése elé. Szó sincs itt arról, hogy akár a katolikus dogmatika, akár az általános keresztény hitelv mértékéhez képest kutatná a megfelelő társadalmi formákat s azokat igyekezne megvalósítani akár nevelés, akár gyökeres reformálások által. Ilyesmi föl sem merül soha politikai törekvései során, a jelenlevő kalocsai rendi társadalmat eleve jónak és üdvösnek ítéli s minden igyekezete ennek a statusquonak a fönntartása. Ujságjai felforgatókról írnak, ha valami reform nesze hallik s ebben az ítéletben benne foglaltatik, hogy minden jó, ami van és minden rossz, ami változás.

A szállásokon, de Kalocsán is a termelés okos fejlesztésére s szövetkezetek alakítására buzdítják a népet s ugyanakkor 80—120 fillér napszámot fizet az érseki uradalom és idegeneket hozat munkára, ha ez nem tetszik a környékbeli szegénységnek. Szövetkezetet prédikálnak, mintha szövetkezet létesülhetne gyámtalan és nyájként vezethető parasztok között. Amikor gazdaságpolitikát folytatnak, nem tudják és nem érzik, hogy a gazdasági erősödés, szerveződés és színtemelkedés közvetlenül függ a paraszt állapot elhagyásától, tehát a polgárosodástól, de amikor a népiélet fönntmaradásának szószólóiként hirdetik a parasztság dícséretes szokásainak az ápolását, díszeknek, színességnek, primitívségnek a megőrzését, akkor tudják, vagy legalább is érzik, hogy ez fogja megőrizni a parasztot parasztnak: lojálisnak, sokat dolgozóknak, sok gyermeket szülőnek. Kalocsa és szállásai bizony tanyás mezővárossá lehettek volna, mint Kecskemét vagy Nagykőrös, kerti kultúrával, piaccal és polgárosodó, tehát emberedő parasztsággal,

de a mindenek fölött uralkodó theokrácia megtartotta őket olyanoknak, amilyenek.

A rendi szigorúságú paraszttársadalom urait is megtartotta olyanoknak, mint a múlt században voltak. Sőt nemcsak az ősi paraszt helyek urai konzerválódtak így, hanem a jámborul kispolgárosodó bácskai falvaké is. A dunamelléki bácskai falvak nem paraszt helyek többé, mint a kalocsavidékiek, de nem is táplálják azt a polgári igényt, amit a mezővárosiak. Gazdaságaik és kis falujuk körében nagyrészt elhagyták már paraszti hagyományaikat, de mostani kispolgárságuk époly magábazárt és minden lendületet nélkülöző megállása a polgári társadalomnak, mint a paraszti volt a rendi társadalomnak. Az ilyen parasztközségek még könnyen elismerik uraikat. A Bajára szorult bácskai dzsentrí-töredék csak olyan úr ma is, mint virágzása idején. A bács megyei gyűlési és tisztviselői villongások egészen olyanok, mint amikor a magyar és dalmata párt versengett a Grassalkovich korszakban. S főképpen a bácskai vagy a dunamelléki falvakban ma is olyan úr a »Nagyságos Főbíró úr«, amelyet kecskeméti tanyákon vagy Nagykőrösön el sem lehet képzelni. A megkeseredett parasztlétű pest megyei vízmenti falvak azért szeretnének valami csodatétel révén »urakká« lenni s nem polgárokká, mert egyedül az »úriembőség« a formája a méltó létezésnek belátható világukban. Ezért nem dolgoznak és ezért kíváncsoznak el falujukból.

A polgárságnak két fanyarrá és üszkössé fajult formáját produkálta ez az elmaradt társadalom: az egyik valóságos életforma, mely úgy maradt itt a régi világból, a másik pedig a jövőnek szorongó elképzelése.

A múltból ittmaradt polgári képződmény a bajai nyárspolgár: a bajaszentistváni, istvánmegyei és bajakülvárosi fogadós, fuvaros, malmos, halász, hajós és piaciárus. A polgárváros nem tudja elefedni virágzó civiskorát, szekeres, vontatóhajós és piaci sátras forgalmát s emlékül őrzi ebből az időből maradt nyárspolgárságát. Ha a bácsfalusi németes kispolgárparaszt nem dinamikus társadalmi csoport, úgy a nyárspolgár még kevésbbé. Legalább oly megkövült réteg, mint a parasztoké ezen a tájon. Kiformálta egy olyan világ, amelynek földje, szerszámai, útjai, munkája, de még az istene is más volt s teremőinek eltűntével magával jótéphetlenül áll a világban ma is. Csodálkozik, emlékezik és értelmetlenül

bámul az idők változtán. Ebből a nyárspolgárságból soha igazi polgár nem lesz.

A jövődő torzul elképzelt polgárfajtáját a kalocsai parasztok megriadt fantáziája szülte. Szívük mélyén érzik, hogy nem isteni rendelés szerint való az ő paraszti állapotuk. A szállási és kalocsai parasztok egyetlen polgárféle emberfajtát ismernek s ez a fogalom hordozza számukra a polgárság minden bűnét és gyönyörét. »Iparos«, amikor ezt az alig eszmélő paraszt kimondja, nem valamilyen mesterség rajzolódik a szemei elé, hanem egy tiltottan fölszabadult ember, aki nem tiszteli az urakat, nem jár templomba, nem dolgozik reggeltől estig, kevés gyermeke van, eljár a körbe és talán még ellenzéki politikát is folytat. S ilyennek tekinti azt a földművelőt is, aki a földjét vegyvizsgáltatja, zsinór mellett ülteti a krumplit s permetezi a fát, vagy éppen könyveket vezet a gazdaság folyásáról. Kíváncsú és szörnyű ez a polgáriság az elmaradt paraszt előtt, de a kíváncsiság saját lelke indulatából ered, az iszonyatosság pedig az eléje tartott tilalmakból.

Testvérmása ennek az »iparos« polgári fantómnak a vízmenti falvak menekülő parasztságának az »úr« elképzelése. Teljes a csömörük parasztsorsuk viselésével szemben és más életet kívánnak, de ilyen csak látottak után tudnak elképzelni, tehát »úrféle« szeretnének lenni és ezt a társadalmi szintet a »nyugdíjas« állás jelenti nekik. A »nyugdíjas állás« urat jelent, vagy úrnak a szolgáját — hisz minden úr nagyobb úrnak a szolgája —, ez a legnagyobb jó, amit remélni mernek, a legnagyobb kívánság, amit táplálhatnak s értelme abban rejlik, hogy kiragadja egy vakvágányról s olyan szintre állítja őket, amelyen — azt hiszik — pálya nyílik meg előttük.

Az »iparosság« és a »nyugdíjas állás« nem ismeretlen más tájak parasztjai előtt sem. A polgárosodó parasztok is ismerik és kergetik ezt a két tüneményt, ők is szívesen küldik gyermekeiket iparosnak és nyugdíjas állású úrszolgának, azonban nem érzik bűnnek és romlásnak vágyaik követését. Egyszerűen és kendőzés nélkül teszik, ami a szívük kívánsága.

A dunamelléki parasztság világában a valóságok akadályain, szakadékein és örvényein a fantázia keresztül ugrik és torz ideálokkal elégíti ki az olthatatlan vágyat.

PARASZTOK

Olyan parasztokat, amilyeneket Reymont nagy regénye rajzol, kevés helyen lehet még látni: a Duna-Tisza-közén csak az aszód-nagykáta-váci járás szigetén, az ócsai járás egy-egy öreg úrbéres falvában és Kalocsa vidékén. Pestmegyén kívül is csak Északmagyarországon és a Dunántúl egy-egy szigetén. Sem az alföldi polgárosodó községek, sem a dunántúli egykés helyek parasztja nem ilyen már. S külföldön is ilyen csak Lengyelországban és a Balkánon ha van még. Az »örök paraszt« — így ismert közönségesen a Reymont által megjelenített ember, társadalom és kultúra —, ilyet láthat az ember Kalocsa környékén.

Valóban örökkévaló világnak tetszik ez a parasztvilág, eleve elrendeltnek és megváltoztathatatatlannak a világegyetemben. A termőföld kiismerhetetlen és szenttelen szeszéllyel tartja tenyerén az embert. Terem vagy nem terem az elvetett mag, abban a föld, az eső és a napsütés a döntő, sem az ember, sem az elültetett mag nem vehet erőt rajta. Négy fázisa van a világnak, tavasz, nyár, ősz, tél és minden ehhez igazodik: tavasszal fakad a mező, rügyeznek a fák és párzanak a teremtetett állatok, nyáron érik a termés és dolgozik inasakadtáig az ember. Ősszel letartoltatnak a mezők és meghalnak az öregemberek s télen betakar mindent a hó nyugalma és alatta kel az őszi vetés, születnek a gyermekek és nemesebb állatok. Az embernek gyarló szerszámai vannak csak, erő a saját keze és barmainak az inai, s a gépezet, melyet mozgásba hoz, áttetszően egyszerű: csak eszköz. A kérlelhetetlen természet s a gyenge szerszám sok munkát kíván. Minden percet megkövetel, ha gyümölcsét akarja látni az ember a fáradozásának. Nincs kényelem és pihenés, még az evés és alvás is a munka hézagaiba szorul. Az ember is kivételezés nélkül való tagja a teremtetett világnak. Nemz és szül, ahogy a nagy törvény kívánja s a szerelem is ennek aláztos szolgálója. E kemény törvényekhez igazodó világban a termelés és az anyag előírásaitól elszabadulni nem tudó emberi szellem hazátlanul csapong: egyszer az ökör jármát ékesíti föl faragásokkal, máskor szépművű cseréptálat az ünnepi étkezés kivételes alkalmaira, majd a gyermeket nemző és szülő

szándékának adja az ének kíváncsi formáját. Önálló hajléka nincs ennek a szellemnek. A pap viseli gondját, ő mond titokzatos dolgokat Istenről, szellemről. Valahol messze városok is vannak s azokból, mint a tavasz vagy az ős, előjön olykor egy másfajta ember: az úr s mint a korai napmeleg vagy a késői fagy s az ég madarai, elviszi a termésnek egy részét, aztán újig nem is mutatkozik.

Örökkévaló és kozmikus ez a világ, ahogy belülről tetszik, de változó, formálható és magában is formálódó kívülről nézvést, mert valójában nem természeti, hanem társadalmi. Társadalmak életének törvényei szerint keletkezik, van és elmúlik. Nem kezdettől fogva való és nem örökké tartó. Nem is a természet a legfőbb meghatározója, hanem a társadalom, mely föléje épült s amelyről oly keveset tud a paraszt világ. Nem a tavasz és nyár szabja meg a paraszt csoportok sorsát, hanem a parasztokénál erősebb csoportok: hódítók, akik természeti világukba szorítják vissza: «paraszttá» teszik az alávetett és legyőzött népet. S a parasztállapot megszűnésének oka sem a világ vége, hanem vagy az uralkodók bölcsesége s nem ritkán gyengesége és jámborsága, vagy a parasztok lázadása. Uralkodók gyöngeségét és parasztok erősödését pedig rendszerint az idézi elő, hogy urak vagy parasztok ismeretlen és szolgálatba állítható természeti erőket szabadítanak föl, s vagy az urak érzik fölöslegeseknek a parasztokat, vagy azok saját magukat.

Egy-egy földművelő csoport paraszt már — ha kiépítette élete primitív rendjét —, vagy paraszt még, ha nem lázadt föl még bezárt világa ellen.

Az igazi paraszt, az örök paraszt, a reymonti paraszt ilyen történeti egyszerűséggel való kategória: már az és még az.

A kalocsavidéki szállások parasztsága elég régóta paraszt már s még mindig az. A szállások rideg pusztáin még szele sem érintette a lázadásnak. Dolgozik kegyetlenül és viseli paraszt műveit szerszámán, ruháján, házán s műveket ezeken kívül nem ismer.

A dunamenti ősi parasztfalvak is nagyon régóta parasztok már. Építettek olyan ragyogó parasztkultúrát, amelyet csak lehet. Kitalálták a maguk eszével szántóföldnek, kertnek minden két kézzel jól elvégezhető munkáját, termelésüket minden lehető ágazatban kiművelték, házaik, ruhájuk, beszédjeik paraszti

bölcsessége paraszt teljesítményekkel fölülmúlhatatlan volt s még mindig parasztnak kellett maradni. Az urak pedig messze városokban kitaláltak már minden eszközt és elvet ahhoz, hogy a parasztok is emberek lehessenek s mégsem nyúltak feléjük. Ők maguk mit is tehettek volna? A szívük mélyén nem parasztnak már régen. Nem hisznek többé a paraszti termelésben, sem állapotuk örökkévalóságában, menekülnének, futnának és szabadulnának, s mégis meg kell maradniok parasztnak, mert senki sincs, aki más életbe vezesse vagy engedje őket.

Minden paraszti és emberi ékességük ellenére ezek a duna menti parasztnak a legszerencsétlenebbek.

A felsőtiszamelléki és az erdélyi parasztság a nemesi és papi rend jobbágysága alól vitézi tettei fejében kiváltságokat nyert, nem kövült meg tehát paraszti állapotában. Lényege szerint paraszti sorsát a szabad állapotra való emlékezés teszi elviselhetővé s feltörni készülő energiája nem is mást akar, mint érvényt szerezni, tartalmat adni ennek a névleges szabadságnak.

Az alföldi (a Duna-Tisza-közön és a Tiszántúl déli kétharmadán) aránylag fiatal népréteg. A 18. században még csaknem nomád volt, jobbágysorba egy-egy időre került csak, nem merevült meg paraszti köteleiben. Ezek a mezővárosi parasztnak, mielőtt igazi parasztnak lettek volna, már rájuk is köszöntött a polgári világ. A gazdasági és társadalmi változások nyomán megerősödtek annyira ma már, hogy vagy engedik nekik, hogy végkép kivetkőzzenek paraszti nyügeikből, vagy felázadnak és maguk rázzák le a megúnt terheket. Szívük szerint alig is voltak parasztnak és való állapotuk szerint is egyre kevésbé azok már. Az Alföld parasztsága tűzön-vízen keresztül polgárosodik, s már nem is szereti, ha azt mondják rá, hogy paraszt.

A Dunántúl parasztsága — s ilyen a Dunamelléké is — nagyon jobbágyság volt és nagyon sokáig volt az. Azt is megpéldázzák a dunamelléki falvak, hogy egyik nép soká tud jámborsággal paraszt lenni, a másik pedig rövid úton igyekszik elhagyni ezt a sorsot. Legkevesebb ideig győzi türelemmel a magyar, jobban bírja a német és legjobban a szlovák.

Történt úgy is egy egy társadalomban — nyugati tájakon —, hogy a parasztság sokrévű szűrőn keresztül egyre szelektálódott és végtére a külön parasztállomány beolvadt a polgári társadalomba.

Magyarországon nem így történt. A külön való parasztságba belészorult minden energia, ezért nagyon erős a polgárosodó mezővárosi parasztnak marasa s ezért nagyon erős a kelletlen parasztnak keserve és halálba induló szándéka.

A HALÁL ÁRNYÉKÁBAN

„Egészséges”, sorsába belenyugvó paraszttársadalomban mindenható vezető eszmeként borul a közösség minden megmozdulására az élet kettős ága: a termelés és a gyermek. A szakadatlan termelő munka uralkodik az élet minden percén, ez szabja szűkösre az étkezést és alvást, s ennek alkalmatosságain megtűrt ékesség csak a művészet. Ez a férfi életének a kitöltője s az asszonyé a gyermek. Nincs szerelem, mely meddön virágozhatna, nincs élet gyermeket termő házasság nélkül és a gyermek születésének nincs gátja. Meghasonlott és befelé lázadó parasztközsegeink ezt a két vezetőeszmét hagyják cserben. Kérlelhetetlenül és a végső kifejlésre elszántan fordulnak szembe a kihűlt ideálokkal. A termelőmunkától való menekvés és a gyermek megtagadása: a halál kettős ágú fája az útmutatójuk. Nem föltétlen élettagadás mindazonáltal az életük. Szeretnének ők élni, sőt csak élni szeretnének, tündökölni és az ember méltóságával foglalkozni a teremtett világban, de parasztnak élni: a föltszin alatt vegetálni és szüntelen primitív gondokkal birkózni nem akarnak többé.

Nem törődnek a földjeikkel. Bérletbe adják, vagy ha maguk munkálják, higgy-hogy elvégzik a munkát és sietnek be a faluba. A tanyára, ha van, csak végső szükségből mennek, inkább cselédet tartanak kinn. Van aki tíz esztendeje nem látta tanyáját. Maguk a legritkább esetben bérelnék. Semmi újítást be nem vezetnek. Sem termelési ágot, sem termelési módszert. Únottan verklik a régi nótát. Pataj, Foktő és Fajsz parasztsága egymással vetekedett valaha a kerti termelés paraszti teljesítményeivel s ma a halálos szándék kinyilatkoztatásában vernek egymáson túl. S ha tönkrementek, elbujdosnak városok rengetegébe. Keresik az alkalmat, hogy fölcserehlhessék földművelő foglalkozásukat valami kényelmesebbel: „iparral”, „nyugdíjas állással”. Nem

szeretik a földjeiket, nem sajnálják eladni és elhagyni. Irigylük a dologtalanul élőköt, de azokat is, akik nem paraszti munkát végeznek. El tudnak ülni órákhosszat mozdulatlanul a kemence padkán, a kapu előtt vagy a körben. Visszautasítják azt is, hogy valaki példát mutasson vagy bízassa őket.

Az élettől való elfordulásnak csak végső eredménye a gyermek elmaradása. A szerelem sem virágzik köztük oly duzzadón, mint »egészséges« parasztfalvakban. A legények nem bicskázzák meg egymást leányért és mind többen maradnak agglegénynek. A lány nagybecsű kincs, a szülők ékessége, fáradni kell érte, inkább lemond a gyöngébb róla. Nem fordul elő, hogy egy lány »megesik«, nem türelmetlen a szerelem és kultúrája van az óvatosságnak. A házaselet két birtok házassága, de nem úgy, mint régen: az együttes gyarapodásnak, holdak és gyermekek sokasodásának szándékával, hanem két megtartandó jószág kényelmes használatára. Az asszony félti a fiatalágát a szerelem kitöréseitől és a gyermek terhétől, »nehogy elszívja« azt.

A legtöbb paraszttársadalom idők folyamán kifejleszti a prevenció kultúráját s asszonyok és lányok kezén készenlétben tartja a következmény nélküli szerelem védelmére, de ugyanaz az előírás és elv, amely ezt cselekszi, átléphetetlen szabályul korlátozza az alkalmazását házasság előttre. A gyermeket védi ez a paraszti prevenció, amikor a házasság előtti szerelemnek enged nagyobb jogokat, mert a vég nem lehet más, mint házasság és azontúl korlátozatlan gyermekáldás. A meghasonlott falvak fantasztikus leleményű prevenciója azonban nem a jövő gyermekét védi, egy későbbi alkalmasabb időre halasztván beköszöntését, hanem a meglévő életet igyekszik kényelmesebbé tenni s elválni, vagy egy ágra szorítani a folytatódása útját.

Az élettől való elfordulás kettős vezetőeszméje éppoly általános érvényű előírás, mint volt a viruló paraszti társadalom életszabálya. Akkor a dologtalan verte ki a közösség s a meddön paráznát és ujjal mutogatott a gyermektelenre, ma az igyekvőt és sokgyermekűt éri e szankció. Ahogy az életet és a gyarapodást parancsoló szabályok egy-egy parasztközösségben változatos okok és ellenállások eredményeképp fejlődnek ki, ugyanúgy a halál törvényei is kinyomozható történeti fejlődés nyomán alakulnak. Egyik helyt az úri példa, másik helyt a kényelmesebb emberek

összeverődése, harmadik helyt a változatosabb élet erős vágya adott hangot az új erkölcsnek s megformálódván, ragadós példa lett a hasonló vágyakozásuak számára. Ma már kiváltó okától elszabadult önérvényű közvélemény, amely »erkölcsé« kristályosodott és ki vételt nemtűrőn irányítja a megszállott község életét. Ezért nevezhetik »ragálynak«, »erkölcsi kórnak« a parasztok egy-kéjét az úri erkölcsbírák. Csakhogy nem a pokolból sarjadt vagy a szálló köddel jött »kór« és »ragály« ez, hanem arravaló társadalmak szülték, jól tudjuk milyen okból. S mint minden »kultúrtermék«, ez is önálló törvénnyé lett, mely ilyen minőségben szab irányt a közösség életének. Nem igaz, hogy úgy ragad ez a »mételty«, mint a kolera, mert csak azokra a társadalmakra »ragad át«, amelyek maguk is kifejlesztenék ezt az elvet, ha senki sem hurcolná be közéjük. S az orvosság után hiába minden kapkodás, semmiestre sem segít még az olyan gyökeres kezelés sem, amely a közvéleménnyé, erkölcsé objektiválódott »kórokozót« szépszóval, pokol fenyegetésével vagy akár példával akarja kipusztítani, más községek kitermelnék a nyavalyát akkor is. Az orvosság — ha van egyáltalán — olyan társadalmi légkör megteremtése, amelyben az élet másként is lehetséges mindközönségesen, mint keservesnek érzett paraszt módon.

Az egykés községek »élettagadó« közvéleményének szülője egy szűkebb kör: az őslakó gazdák, különösen pedig ezek asszonyai. Innen már példakép »ragad« a többiekre. A beözönlő jövevények mindenütt nagy buzgalommal kezdik munkálkodásukat, legtöbbször siker is koronázza, de mire befutnak, gazdává lesznek, az ősi gazdák ítélő közvéleménye előtt szinte szégyelniök kell magukat. Befogadtatásuk főfeltétele saját maguk előtt is, hogy ők sem alább valók. Az ő életük is ér annyit, hogy csak egyetlen megbecsült ágra szorítsák medrét. Hiába vannak többen a más erkölcsre hajló idegenek, minden jövevények kisebbségi érzésénél fogva ők kerülnek a törzsök gazdák befolyása alá, hiszen a zsellér parasztság minden paraszt közösségben követi a gazdait. A nagy tömeg itt nem segít, csak egy képzelhető el: hogy egy más erkölcsű jövevényhad az uralom igényével vonul be egy-egy »fertőzött« faluba. Ezt azonban kegyes szándékú telepítések sohasem fogják megvalósítani.

De a gazdák közt is az asszonyok uralkodnak. Régóta eman-

cipálták magukat az asszonyi munka és hivatás köréből, minde-
nütt ők az irányítók. Az ő hivatásukban követel legerélyesebb
föllépést a sorsával meghasonlott közösség erkölcsö, ők tehát a
legerélyesebbek. Ők a prófétái az új erkölcsnek. A munkától
való menekvésnek ők tudják a legtöbb módját: nem fejnek
és nem gondozzák a tehenet s a szántóföldre is régtől fogva
nem járnak már. A házaselet irányításában és a gyermek
nevelésében pedig szava sincsen a férfinak. Paraszti világuk
teljes felfordulását semmi sem mutatja jobban, mint a paraszti
társadalmakban oly féltve őrzött családfői hatalom kisajátí-
tása.

Hogy az egykés erkölcs nem az élet abszolút megtagadása, azt
semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az egyetlen gyermek
féltve őrzött kincs. Szüleinek a szemefénye s neveltetéséért meg-
tesznek mindent. »Iparossá» vagy »nyugdíjas állásra» nevelik,
vagy ilyenhez adják férjhez. A legelső határ, hogy hasonló bir-
tokú paraszt legyen az élettársa. Szívesen járatják gyermeküket
az iskolába s gondolnak ottvaló előmenetelével, egészen úgy, mint
a polgári mamák. Tanyára azért nem mennek ki a fiatalok sem,
mert ott nehezebb az iskoláztatás. Szívesen adják magasabb
iskolákba is, Kalocsára vagy Halasra, az egyetlen gyermeket.
Különösen nagy a becsülete a lánynak. Minden dologtól elvonják,
ruházatára a legaprólékosabb gonddal vigyáznak, tánciskolába
föltétlenül és igen korán járatják s az anyák polgári mamákhoz
hasonló gonddal számontartják az udvarlókat. »Egészséges»
parasztközségekből nincs is kísérője a lánynak a mulatságba, s
nem is tánciskolában tanulja meg a táncot, hanem társai körében
különböző alkalmakkor. De minden hasonlítás kevés az ellentét
szemléltetésére.

Ha meghal a gyermek, véghetetlen fájdalommal gyászolják.
Az élet végső megszakadását érzik bekövetkezni s pazar pompával
teszik a sírba gyermeküket. Selyembe öltöztetik s a legnagyobb
processzióval adják meg neki a végtisztességet. Magukat is gyá-
szolják.

A veszni induló paraszttársadalom szereti a dísz és a szép-
ségeket. De nem úgy, mint a dolgozó parasztok csak ékítményül
a munka szerszámain s a munka hézagaiban, hanem önállóan.
Aini ünnepi dísz és kivételes tobzódás volt hajdan számukra, azt

most állandósítják. De nemcsak az ünnepi paraszttformákat veszik közhasználatba, hanem az úri polgári módokat is eltanulják és szívesen alkalmazzák. Legelsőbb is az ételeik bőségesebbek és változatosabbak, mint a parasztszabályok megengednék. Ünnepi öltözeteik pompásabbak, mint valaha s lányaiknak párizsi divat szerint varratnak drága anyagokból ruhát. Képeket aggatnak a falakra: családi fotográfiákat, vándor művészek képeit és olajnyomatokat. Rádiót szereznek be és élvezettel hallgatják a könnyű muzsikát. A cigányzene a legkedveltebb szórakozásuk s mulatságaikról elmaradhatatlan. Moziba járnak és szívesen elmennek érte a szomszéd faluba vagy városba is. Elkíváncozó vágyódásuknak izgalmas területe a film idegen és csillogó világa.

Vallási szükségletük is változott, de egyházi életük még intenzívebb. Törődnek templomaikkal és temetőikkel. Szívesen adakoznak és hagyományoznak erre a célra. A foktőiek temetőjénél nincs szebb falusi temető s a patajiak templománál nincs szebb falusi templom. Református templomban nem szokás a virág, de a pataji asszonyok küldöttséggel járultak papjukhoz, hogy engedje meg, mindennap friss virágot tennének az urasztalára. S mikor a pásztoruk ellenszegült, a presbiterium megszavazta a feleségeik kívánságát. Sehol az országban nincs ilyen, csak Baranyában még.

A halál felé hanyatló élet sokat foglalkozik Istennel. Különös misztikummal teljes e meghasonlott falvak világa. S vallásuk a halál misztériuma: a szép elmúlás és a dédelgetve ápoltság megsemmisülés költészete. Szeretik az ószövetséget és sokat olvassák a zsidók komor történeteit. Legfőbb istentiszteletük a temetés. Egy-egy temetés nagyobb tömeget vonz, mint a templomi istentisztelet. A férfiak hazatérnek a mezőről, az asszonyok fölhagynak a házimunkával és sietnek kidült társuk ünnepélyes sírbetételére. Nem lehet olyan rossz idő, hogy össze ne gyűljenek a temetési szertartásra. Patajon nem ritka az a temetés, amelyen öt-hatszáz ember is részt vesz. Tengernyi virággal, komor pompával és hosszú processzióval vonulnak ki a temetőbe. Ott is tartatnak prédikációt. Hosszú és érzelmes beszédet kívánnak a papjaiktól. Hihetetlen odaadással hallgatják a halál nagyszerűségéről szóló ígéket s magukbaroskodtan hánykódnak a kívánt elmúlás szépsége és iszonyata között.

A halál veti sötét árnyékát az ősi szép parasztfalvakra. A természeti halál csak fenyeget még, de a társadalmi halál már átlépett a küszöbökön.

A 18. századi utazó a pusztulás és romlás panaszos jelzőit írhatta az Alföld legnagyobb részéről, s üdülten állhatott meg a Dunamenten: szorgalmas, építő parasztok munkálták a földeket s falvaik képe sem volt oly búsító, mint hordák pusztítása nyomán beljebb az Alföldön. A Duna mentéről már akkor kerti veteményeket batyuztak és szekereztek az egész Dunántúlra s a töröknek is ilyenekkel adóztak. Ma megfordult a rend: virágzó kertek és városok látásán üdülhet és örvendezhet az utas a két folyó közén, s romlás és halál fogadja a Duna mentén. Nem füstölgő üszkők és lerombolt falvak búsítják, hanem az embernek a romlását láthatja s olyan emberfajtáét, amelynek pusztulásán nehéz a megindulást elfojtani.

GYÖNGYÖSBOKRÉTA

A parasztdivat lendülete újítás volt Kalocsán is. Az újítás előtt ugyan viselték még a régi darabokat, de nem csinálták már. Kiházásításul már nem faragott és festett ládát és varrott szoknyákat adtak a menyasszonynak, hanem iparos és bolti árut. Mire az újítás láza jött, már el-elfelejtették egy-egy parasztdarabnak a készítési módját s nem is találtak mindenre értő »parasztművészt«, a szállásokról kellett fölkeresni őket. A polgári élet vágyától épen csak megérintett kalocsai parasztság szívesen feledte volna összes paraszti ékességeit, ha velük paraszti sorsát is feledhette volna. S mikor az úri próféták dícsérvén ősi művészetüket, hévvel biztatják őket, hogy »ne hagyjátok ősi viseleteket, hisz különbek műveitek minden bolti és gyári árunál, akarjatok szépen élni és viseljétek továbbra is tündöklő ékességeket!«, a jó parasztok értetlenül és gyanakodva bámultak: ők változni akarnak, haladni és kilépni életük megunt keretéből s az urak ím visszatanácsolják őket? A felnőttek ma sem lelkesednek a bokrétaért, de a fiatalok körében nagy divat.

A paraszti élet dícsérete és a paraszti művek mutogatása ma Kalocsán legelső és legjobban szervezett. Itt Gyöngyösbokréta már akkor volt, mikor az országos bokrétázásról senki

sem beszélt még. A legények és lányok egylete gyakorta tartott fölvonulásokat, tánc- és ruhabemutatókat s különösen a szállások fiatalsága vett részt az ilyen alkalmon. Nem régen népművészeti házat is rendeztek be. Megvettek egy parasztházat s azt minden elképzelhető paraszti motívummal fölékesítették. A népművészet ápolására tanfolyamokat rendeznek s föllevenítik a falfestés, fafaragás és hímzés régi paraszt művészetét.

A Gyöngyösbokréta divat, tehát egészen más jelenség, mint a parasztművészkedés volt teremtő korszakában. Ha tökéletes hűséggel le is másolnák a régi formákat, vagy hasonló esztétikai értékű újat produkálnának, akkor is egészen más értelmű ez az újparaszt művészkedés, mint volt a régi. Az a minden termelési elfoglaltság mellett is megnyilatkozó alkotó ösztön munkája volt, amely közösségi motívumalkotás útján feldíszített minden feldíszíthető eszközt és alkalmat, emez pedig eredendően nem paraszti cselekedet: tartalom és jelentés nélkül való másolás vagy kompilálás, fiatalok divatja, melyet az anyagi haszon, a szenzáció, a föltűnés és a parasztvilág határai közül való kiemelkedés vágya táplál.

A paraszti mű nagyszerű és csodálatos tett. Ha mértéke lehet műnek az, hogy minél kevesebb eszközzel, minél egyszerűbb és követhetőbb fantáziával minél többet ragadjon meg és fejezzon ki kristálytisztán az ember és a világ végtelenségéből, akkor alig van nagyobb a parasztművészetnél. Primitívségre kárhozottatott világban, szűkös eszközökkel olyanokat produkált zenében, iparművészetben és szóművészetben, hogy darabjai a legkényesebb ízlést is csodálatba fogják ejteni mindenkor. Még azt is el lehet ismerni, hogy ezeknek a daraboknak a reprodukálása és mutogatása is komoly és értékes vállalkozás. De az nem áll, hogy az irányított parasztkultúra is ilyen műveket szül. Legfejlebb rossz másolatokat és ferde ízlés által megromlott utánzatokat.

A kalocsai népművészet vezetője azt állítja, hogy ő nem befolyásolja a piacra alkotó parasztot, nem ad neki új motívumot, csak arra vigyáze, hogy rossz hatások ne érvényesüljenek a munkájában és elkergeti azt, aki nem neki tetszően dolgozik s idegen hatásként üldözi azokat a motívumokat, amelyek az ő ízlése szerint nem népieke. Ízlését azonban paraszt eredete épúgy nem igazolja, mint egy úri dilettáns beavatkozását a jó-

szándéka. S a szegény parasztmunkás is tündököl néha rajta, hogy melyik motívum is hát a »népi«, mert neki olyat kell beledolgozni a munkájába.

Az egyszeri fellobbanáson túl való »mozgalmi« jelentőségét az biztosítja a bokrétás parasztdivatnak, hogy jó kereseti forrás. Egészen váratlan bevételhez juttatja a falusiakat s az »anyagias« parasztnak ennek örülnek a legjobban. A bokrétát járt fiatalnak nem az a legnagyobb élménye, hogy járt Pesten, noha ennek is paraszthoz nem illő módon örül, hanem az, hogy 50 pengőért adott el egy babát s egész ruhájáért százakat kapott. A bokrétás lelkesedést a paraszti fiatalság részéről ez az elérhető haszon magyarázza s az üzemszerűen megszervezett »parasztmű-gyártást« pedig ez menti. Ma néhány legény dolgozik állandóan a népművészeti ház műhelyében és 2-50 pengőt kapnak naponta. Ugyanakkor 1-20 pengőt keresnének az érseki uradalomban sokkal megerőltetőbb földmunkával.

A bokrétaszervezőknek és népművészetet fölélesztőknek az a hite, hogy ezzel »népmentő«, »ézésnemesítő« és »értékterjesztő« munkát végeznek, lehet hogy őszinte, de mindenesetre fölösleges és kártékony illúzió.

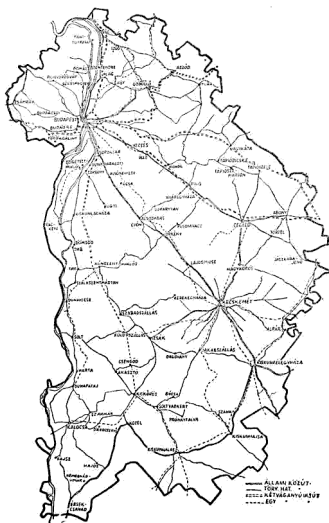
Csak egy mentsége lehet ennek a »népmentő« munkának, ha hiszi valaki, hogy a paraszti és nem paraszti tartományokra osztott társadalom az egyedül helyes és lehetséges létforma s ennek a kettősségnek a megmentésére minden áldozatot érdemesnek tart. S ha ezt tűzte ki célul, valóban jó úton halad, mert az nagyon igaz, hogy a külsőségek visszaédesgetése segíti a paraszti lojalitás visszatérését is, vagy legalább is gátolja pusztulását. Ilyen paraszti mentő akció ellen azonban maguk a parasztnak fognak föllázadni s az ő okaik szintúgy komolyak erre, mint a paraszti renaissance apostolaié. Egy ilyen harcot pedig egészen egyszerűen osztályharcnak hívnak.

A kalocsai népművészeti ház és a Gyöngyösbokréta parasztmozgalma nem klasszikus parasztművek propagálása és nem osztályharcra vezető akció. Amit ez a két intézmény propagál, attól a mezővárosi polgárosodó vagy a dunamelléki meghasonlott paraszti fanyalogva fordulna el, az nem kérdés az a szándék jó-hiszeműségét, az visszaütné érte. A kalocsai ezt nem cselekszi. Jámbor és nagyon paraszti nép ez még. Kelletlenül fogadja, pénz-

beli hasznáért és a paraszti munkából való pillanatnyi kiemelkedés öröméért csinálja ha csinálja s igyekszik csálni — géppel varrni és könyvből kirajzolni — ahol csak lehet. És csodálkozik azon, hogy miért kell neki továbbra is parasztnak lenni?

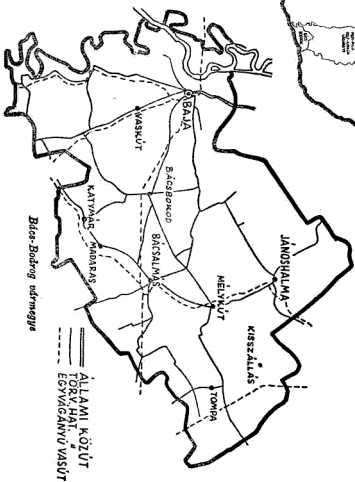
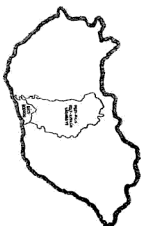
A népművészet, viselet és tánc propagálása, »megmentése« nem teszi gazdagabbá a parasztság életét. Nem lesz jobb, értékeesebb és emberibb az élete, ha fölújítja szépnek hitt és valóban szép régi műformáit. Akkor igen, gazdagabb és emberibb lett általa a paraszt élete, amikor sem ő, sem kívülállók el sem képzelhetek más életet számára, mint a szakadatlan munkát és a primitív szorongattatást. Akkor emberségének egyetlen megnyilatkozása volt a termelés eszközeire és alkalmaira »szerzett« mű és az ugyanoda kapcsolódó mitológia. Akkor ezekbe a keskeny csatornába ömlött minden embersége, azért oly teltek és tömények ezek a munkák, mert kicsiny felületekre egy egész mindenség szorult! De ma, amikor más, szabadabb és polgáribb formája is lehetséges az életnek — s ezt épúgy tudnia kell minden úri és polgári szépléleknek, mint ahogy a paraszt tudja már, még ha kalocsai is —, ma kártékony önámítás és kifejlést gátló akadályoztatás minden ilyen cselekedet.

Csak egy föltevés igazolhatná a paraszti népelet megmentését és visszaállítását: ha jól van az, hogy a paraszt csak úgy ember, ahogy parasztként embernek lehet lenni, s ha jól van az, hogy egy társadalom kisebbségének a »magas« kultúráját csak »mély« kultúrára szorított többség képes fönntartani. De ki igazolja ezt a föltevést?

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye

Mérték: 1:1,500,000

FŐBB FORRÁSMUNKÁK

ALTALANOS MŰVEK :

- Bátky-Győrffy-Visky* : A magyarság tárgyi néprajza. Bp., 1934.
Bendefy-Benda László : A magyar föld története. Bp., 1934.
Borovszky Samu : Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. Bp., 1910.
Cholnoky Jenő : Hazánk és népünk egy ezredéven át. Bp., 1935.
Csergő Károly : Duna-Tisza csatorna. Bp., 1931.
Fényes Elek : Magyarország leírása. Pest, 1847.
Frühvirt Mátyás : Pest megye Trianon után. Bp., 1930.
Galgóczy Károly : Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monográfiája. Bp., 1876—77.
Görög Demeter : Magyar Atlas. Viennae, 1802.
Keleti Károly : Hazánk és népe. Bp., 1874.
— Magyarország közgazdasági és művelődési állapota. Bp., 1885.
Magyar Statisztikai Évkönyv. Bp., 1935.
Statisztikai Közlemények. 1930-as népszáml. I—II. 83—86 l.
Szabó Géza : Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye általános ismertetője és címtára. Bp., 1930—31.
Szekfü Gyula : Magyar Történet.

A HÁROM VÁROS FORRÁSAI :

- Bagi László* : Kecskemét múltja és jelene. Kecskemét, 1896.
Bende László : A kecskeméti szőlő- és gyümölcstermelés fejlődéstörténete. Kecskemét, 1929.
Csontó Lajos : Kecskemét. Kecskemét, 1930.
Hornyik János : Kecskemét története. 1860—66.
Magyar Statisztikai Hivatal : Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét, 1927.

Katona József : Szabados Kecskemét Alsó Magyarország első mezővárosa története. Pest, 1834.

Kiss Albert : Id. Muraközy Imre. Kecskemét, 1935.

Lakos Béla : Kecskemét gazdasági fejlődése. Huszadik Század, 1913.

Nagy Lajos : Három magyar város. Bp., 1933.

Szabó Kálmán : Kecskemét szőlő- és gyümölcstermelésének multja. Kecskemét, 1930.

— Kecskeméti tanyák. Kecskemét.

Többen : Kecskemét város statisztikai megvilágításban. Bp., 1935.

Galántai Fekete Béla : Nagykőrös. Bp., 1927.

Galgóczy Károly : Nagykőrös város monográfiája. Budapest.

Kovács Gyula : Nagykőrös XVIII. sz. végén és a XIX. sz. első felében épült házai, kúriái. Nagykőrös, 1933.

Nagykőrös város : A nagykőrösi exportpiac. Nagykőrös, 1935.

Nagy Lajos : Nagykőrös város gyümölcs-, zöldség- és főzeléktermelésének állapota 1930-ban. Nagykőrös, 1930.

Kolofont László : Cegléd. (Magyar városok monográfiája 10. k.)

A KISKUNSÁG FORRÁSAI :

Csorba Tibor : A halasi csipke multja, jövője. Kiskunhalas, 1933.

Gyárfás István : A jászkúnok története. Kecskemét, 1870—85.

Nagy Szeder István : Adatok Kiskunhalas város történetéhez. Kiskunhalas, 1924.

Szerlemhegyi Tivadar : Kiskunfélegyháza monográfiája. Nagykőrös, 1882.

Teplitzky János : Kiskőrös leírása. Bp., 1880.

Tóth János : Kiskunhalas története. Nagykőrös, 1861.

Zoltán János : Petőfi-könyv. Kiskőrös, 1927.

A BÁCSKA FORRÁSAI :

Kemény Simon : Csonka Bácska tükre. Baja, 1932.

Rapp J. : Jánoshalma története. Bp., 1927.

Dudás Gyula : Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája. Zombor, 1896.

Borovszky Samu : Bács-Bodrog vármegye. (Magyar városok monográfiája 16. k.)

A DUNAMELLÉK FORRÁSAI :

Rapcsányi Jakab : Baja. Bp., 1934.

Újpestéri Elemér : Baja város jövője. Bp., 1936.

Varga Lajos : Kalocsa és vidéke. Kalocsa, 1927.

Winkler Pál : Kalocsa története. Kalocsa, 1927.

— Magyarország... mostani állapotja. Pest, 1836—40.

— Magyarország 1859-ben. Pest, 1859.

HELYSÉGMUTATÓ

A helységnevek mögött zárójelben a lakosság számát tüntetjük fel az 1930-as népszámlálás adatai szerint.

Abony (15.781) 23, 66
 Akasztó (4283) 154, 158, 164
 Alpár (4082) 16
 Alsódabas (2584) 44, 48, 55, 57
 Alsónémedi (5537) 55, 56
 Áporka (1051) 21
 Aszód (4164) 12, 44

Baja (27.935) 8, 12, 23, 144, 182,
 185, 196, 210, 217
 Bácsalmás (13.045) 145, 177, 180,
 184, 191
 Bácsbokod (4440) 184
 Bácsborsod (1845) 184, 186
 Bácska (3620) 203
 Benye (1437) 55, 56, 58
 Boldog (2861) 45, 58
 Borosjenő (1675) 8
 Borota (3751) 186, 195
 Bócsa (3628) 133, 154, 158, 169
 Budakalász (2833) 33
 Bugyi (3679) 55, 56, 57

Cegléd (37.413) 12, 14, 20, 23, 66,
 67, 68, 69, 70, 71, 73,
 87, 93, 97, 98, 100,
 101, 106, 108, 128, 129,
 130, 144

Ceglédbercel (3963) 60, 66
 Csátalja (2677) 14
 Csávoly (3104) 184, 185
 Csengőd (3086) 154, 159
 Csikéria (1975) 186
 Csobánka (1826) 8, 33
 Csömör (3787) 60
 Csóvár (642) 8

Drágszél (539) 205, 207
 Dunaharaszti (8040) 46, 54
 Dunapataj (5967) 14, 148, 205,
 226
 Dunaszentbenedek (1412) 202,
 203
 Dusnok (3348) 203

Érsekcsanád (2126) 205

Fajsz (3253) 12, 202, 203
 Felsőszentiván (2801) 184, 185
 Foktő (2899) 202, 205
 Fót (5109) 8
 Fülöpszállás (6449) 23, 132, 142,
 145

Galgagyörk (1084) 8
 Géderlak (1580) 202, 203

Gödöllő (11.056) 8, 44

Gyón (3490) 48, 55

Gyömrő (6992) 44, 46

Hajós (5186) 205

Harta (5419) 205, 206

Homokmégy (3062) 205, 207

Irsa (7602) 59

Izsák (7417) 144, 145, 153, 158

Jakabszállás (2250) 154, 156

Jánoshalma (13.437) 113, 145, 177,
184, 188, 192

Kakucs (3383) 55

Kalocsa (11.880) 12, 17, 144, 197,
207, 208, 216, 218, 219,
225, 227

Kartal (3017) 19

Katymár (4818) 184

Káva (728) 55

Kecel (10.384) 133, 144, 145, 150,
205

Kecskemét (79.467) 8, 12, 14, 23,
66, 67, 68, 69, 70, 71,
72, 73, 77, 91, 95, 97,
98, 99, 100, 101, 106,
107, 108, 111, 112, 113,
114, 115, 116, 118, 119,
120, 128, 144, 152, 156,
170, 171, 176, 181, 217

Kelóbia (3566) 186

Kerekegyháza (5262) 19

Kerepes (3159) 60

Kiskőrös (13.144) 8, 113, 133, 144,
145, 147, 161, 165, 170

Kiskunfélegyháza (38.206) 12, 17,
23, 132, 139, 144, 156,
158, 174

Kiskunhalas (28.829) 8, 12, 14,
17, 23, 27, 68, 113,
132, 134, 144, 170, 171,
173, 174, 219

Kiskunlacháza (5008) 45, 60

Kiskunmajsa (17.900) 23, 132, 144,
145, 156

Kisnémedi (994) 8

Kisenzállás (1807) 185, 190

Kistarcsa (3326) 60

Kömpöc 133, 154, 165.

(Közigazgatásilag Kis-
kunmajsához tartozik)

Kunbaja (3056) 191

Kunszentmiklós (8004) 8, 23, 45,
132, 142, 145

Ladánybene (2257) 60

Lajosmizse (11.907) 46, 60

Leányfalu 33, 60

Lórév (506) 60, 203

Madaras (5928) 184

Maglód (5104) 46, 58

Makád (1486) 59, 203

Majosháza (750) 60

Mátételke (772) 184, 185, 191

Mélykút (8043) 184, 192, 195

Mogyoród (2389) 59, 60

Monor (12.886) 8, 44, 52

Nagykátá (11.005) 44, 58, 66

Nagykovácsi (2587) 8

Nagykőrös (28.591) 12, 14, 20,
23, 27, 66, 68, 69, 70,
71, 73, 83, 97, 98, 100,
101, 103, 106, 107, 108,
111, 112, 113, 115, 116,
118, 119, 128, 144, 204,
217

Nagytarcsa (1160) 59, 60

Nádudvar (2898) 8

Nyáregyháza (4173) 55

Orgovány (3643) 154, 158

Ocsa (6016) 48, 55, 58

Páhi (2712) 133, 154, 156

Páty (2620) 33

Pécel (7061) 60

Pilisszentiván (2810), 8 33

Pilisvörösvár (7815) 8
 Pomáz (5433) 33
 Prónayfalva (4016) 133, 154, 158
 Pusztavacs (1685) 55, 56, 58

Ráckeve (6565) 20, 44
 Rákoscaba (8189) 19
 Rém (1618) 184, 195

Sári (3438) 55, 56
 Solt (7430) 14, 148
 Soltszentimre (1391) 154, 159
 Soltvadkert (8572) 133, 144, 150,
 161, 170, 171, 205

Solymár (3625) 17
 Soroksár (14.387) 45, 46, 52, 54,
 Sükösd (3936) 205 [60
 Szabadszállás (8338) 23, 132, 142,
 Szakmár (3565) 205, 207 [145
 Szank (4276) 154, 156
 Szentendre (7210) 12, 20, 35
 Szeremle (1913) 14
 Szigetbecse (1044) 54, 59, 60
 Szigetcsép (1576) 54
 Szigetszentmárton (1031) 54, 59,
 60

Szigetszentmiklós (4808) 60
 Szigetujfalu (1636) 54, 59, 60

Tahitótfalu (2353) 33
 Taksony (5370) 14, 59, 60
 Tataháza (1862) 184, 185
 Tatárszentgyörgy (3228) 55, 56
 Tápiószentmárton (5367) 56
 Tompa (5483) 185, 186
 Tóalmás (3389) 56
 Tököl (5378) 59, 60, 203
 Törökbálint (4485) 8
 Törtel (4589) 66
 Tura (6771) 45, 58

Ujszász (5460) 66
 Uszód (2006) 14, 202, 203, 205
 Üllő (6750) 59, 60
 Üröm (1616) 8

Vasad (1772) 59
 Vaskút (4907) 186
 Vác (20.960) 8, 12, 44
 Vácrátót (1377) 8
 Vecsés (13.006) 46, 52, 59, 60
 Visegrád (1720) 17, 35

K É P E K J E G Y Z É K E

- 20—21. lap között Futóhomok. Bibó Irén felvétele.
Homokhegy. Sántha Tibor felvétele.
Kiskunsági táj. Szerző felvétele.
Kecskeméti táj. Szerző felvétele.
- 36—37. ◊ ◊ Gyerekek Kalocsán. Szerző felvétele.
Kiskőrösi emberpiac. Szerző felvétele.
Sváb gazda. Szerző felvétele.
Sváb gazdáné. Szerző felvétele.
Magyar gazdáné. Szerző felvétele.
- 68—69. ◊ ◊ Szentendre. Szerző felvétele.
Budavidéki gazdasági udvar. Szerző felvétele.
Soroksári házak. Szerző felvétele.
Pestvidéki gazdasági udvar.
- 100—101. ◊ ◊ Bugac. Balogh Rudolf felv. Kecskemét város eng.
Forog az idegen. Balogh R. felvétele. Kecskemét
város eng.
Kecskemét mezőváros. Kecskeméti levelezőlap.
Kecskemét város eng.
Kecskeméti tanya. Szabó Kálmán felvétele.
Kecskeméti piac. Balogh Rudolf felvétele. Kecskemét város eng.
Nagykőrösi piac. Nagy Lajos felvétele.
Ceglédi gazdák. Szerző felvétele.
Ceglédi Kossuth-szobor. Szerző felvétele.
Nagykőrösi öntözőmű. Szabó Kálmán felvétele.
- 132—133. ◊ ◊ Kiskunhalas. Szerző felvétele.
Halasi rákfürdő. Szerző felvétele.
Kiskunfélegyháza városszéle. Szerző felvétele.
Kiskunsági tanya. Szerző felvétele.

- 164—165. lap között Bácsalmási templom. Szerző felvétele.
 Bácskai gazdaudvar. Szerző felvétele.
 Bácsalmási gazdaházak. Szerző felvétele.
 Tragacs. Szerző felvétele.
 Jánoshalmi piac. Szerző felvétele.
- 196—197. * * Baja. Szerző felvétele.
 Kalocsai székesegyház. Szerző felvétele.
 Kalocsai székesegyház. Szerző felvétele.
 Dunapataj. Szerző felvétele.
 Dunapataji akol. Szerző felvétele.

TARTALOMJEGYZÉK

A DUNA-TISZAKÖZ

Oldal

A táj	5
A nép	12
A múlt	16

BUDAVIDÉK

Idegen ország	29
«Kertvárosok»	32
Kisvárosok	35
Filiszterek	36
Amiből élnek	37
«Népi politika»	40
A budai hegyek	41

PESTVIDÉK

Budapest árnyékában	43
Lakótelepek	46
Kispolgárok	48
Proletárok	50
Nyugati parasztok	52
Gazdaságtörténeti gyűjtemény	55
Közlekedés Budapesttel	61

HÁROM VÁROS

Mezővárosok	66
Kecskemét	77
Nagykőrös	83
Cegléd	87

	Oldal
Tanyák	90
Gazdák	100
Zöltségeselek, kapások, kertészek	102
Mezei és kerti munkások	107
Kerti kultúra	109
Export	113
Emberül élni	120
Kossuth	128

KISKUNSÁG

A kunpuszták	131
Halma székváros	134
Kiskunfélegyháza	139
A kunok szállásai	142
A jövevények falvai	144
Falvak a pusztában	154
Kiskungazdák.....	160
Zsellérek	164
Harc a homokkal	169
Halmi csipkeház	173
Fehér tavak	174

BÁCSKA

Két virágzó nagyközség	177
Telepes községek	183
Csonka falvak	185
Kisgazdák	186
Szegény emberek	189
Földreform.....	191
Gyümölcs piac Jánoshalmán.....	193

DUNAMELLÉK

Ósi parasztfalvak	196
Települések és szállások	204
Az órszek városa.....	208
Baja	210
Papok, urak és polgárok	215
Parasztok	219
A halál árnyékában	222
Gyöngyösbokréta	227

MAGYARORSZÁG F E L F E D E Z É S E

Az Athenacium felkérésére tíz kitünő fiatal író és szociográfus vállalta a feladatot, hogy bejárja az országot és tíz kötetben a Magyarország életének s e súlyos élet nagy problémáinak hű képét tárja a művelt olvasók elé. E kötetekben meglepve döbbenünk rá, hogy országunkat és népünket a magyar tájat és embert, a magyar multat és elsősorban a leplezetlen magyar mártírvilágot kevésbé ismerjük, mint Afrika sivatagait, Ázsia hegyvidékeit vagy Dél-Amerika őserdőit. A munka, amit tíz író vállalt, kalandos és hősi expedíció és a munka eredménye egy közvetlen közelünkben levő ismeretlen világ: Magyarország felfedezése.

A T Í Z K Ö T E T A K Ö V E T K E Z Ő :

BOLDIZSÁR IVÁN: A NYUGATI KAPU
(NYUGAT-DUNÁNTÚL FÖLDJE ÉS NÉPE)

ILLYÉS GYULA: KASTÉLYOK ÉS KALYIBÁK
(KELET-DUNÁNTÚL FÖLDJE ÉS NÉPE)

KODOLÁNYI JÁNOS: SÜLLYEDŐ VILÁG
(DÉL-DUNÁNTÚL FÖLDJE ÉS NÉPE)

NÉMETH LÁSZLÓ: NAGY BUDAPEST
(A FŐVÁROS ÉS KÖRNYÉKE)

SZABÓ ZOLTÁN: CIFRA NYOMORÚSÁG
(A MÁTRA, BÜKK, CSERHÁT FÖLDJE ÉS NÉPE)

ORTUTAY GYULA: SZOLGÁK ÉS SZABADOK
(HEGYALJA, RÉTKÖZ, NYÍR FÖLDJE ÉS NÉPE)

ERDŐS JENŐ: A LÁP VILÁGA
(SZATMÁR ÉS BEREK FÖLDJE ÉS NÉPE)

KOVÁCS IMRE: TISZÁNTÚL
(A KÖZÉPSŐ TISZAVIDÉK FÖLDJE ÉS NÉPE)

MEGJELENT:

FÉJA GÉZA: VIHARSAROK
(AZ ALSÓ TISZAVIDÉK FÖLDJE ÉS NÉPE)

ERDEI FERENC: FUTÓHOMOK
(A DUNA-TISZAKÖZ FÖLDJE ÉS NÉPE)

MINDEN KÖTET GAZDAGON ILLUSZTRÁLVA EGÉSZVÁSZNKÖTÉSSEN
5 PENGŐ. A MEGJELENÉS SORRENDJE SZABAD